Євген Пашковський

БЕЗОДНЯ

Роман

1

Станція з без’язиким дзвоном на крайньому біля діжурки стовпі, з каштановими тінями на хлібних ящиках за кіоском, нагадувала склеп, і марево понад коліями гасло від легкокрилого летива душ, що слідом за електричкою наздоганяли блудних своїх володарів; шершень пийнув соку під пругом коси, перелетів на квітник, доки молодий, голий до пояса залізничник дістав з-за халяви мантачку, вигострив лезо і заходивсь обсікати гінку паросту на кущаках; Андрій завів руки за спину лавиці і уявив приятелів, з якими уграв по заробітках декілька літ: циганкуватий Сава куйовдить кучері перед дзеркалом, його інтернатський друг Сергій, вовкулакуватий опецьок, хустиною витирає піт на переніссі, а щелепастий ждановський аліментник Конопляний на підвіконні пише до супряжниці листа з настановою для дітлахів, коридорна гупає шваброю об плінтуси, і крізь лимонні штори готелю сонце надсвічує пивні пляшки на тумбочці в подряпинах корків; вчора Андрієві наснилось: під ртутною миготнею зиговиць забрідає до чорноводдя, мертвіє від дрижаків і від грімкого голосу, "твій брат гине за твою лютість", і отепер складений удвоє квиток випинав нагрудну кишеню сорочки, лихе передчуття вибілювало спогади від сорому: передзим’ям квартирували в підвалі навпроти дівочого гуртожитку, господар, на ймення Папуля, мізерний у хаковому береті пияк, за склянку вина приймав на нічліг і скиглив на кухні, що жінка барменшою на недоливі вік латалась, мене від роботи берегла, а після указу знюхалася з м’ясником, розміняла квартиру, викинула мої манатки сюди, старість під боком і пенсія не обнадьожує! запійний Папуля часом вимагав грошей, і одноразСергій, за власним прозвиськом Сєрий,

намотав на кулак вишневу краватку, підтягнув бідаку до лампочки: нівжелі ти, змій невдячний, вичіпивши оцю гаврилку, слинитимеш отуто? — ну да, повісь, як хоч, повісь, нехай моя на похорон розбазариться — нівжелі порожніх пляшок мало, признайся, упир? — ну да, вішай, все одно відкозакував своє — бракувало сісти за твою милість, — фіранки за морознечі прикипали до окрижанілих шиб, під каблуками потріскувало розсипане вугілля і незвітрена сморідь матраців по закутках перебивалась запахом берести в тільки-но розпаленій грубі; апельсиновою цнотою підкликали вікна гуртожитку, куди учащав до мовчазної, розгубленої поштарки Олени, котра в кімнаті з надувними іграшками вчилася в’язати шарф, сумна недоторканість мерехтіла на кінцях сталевих шпиць, тоді запитав: для нареченого? "облиш, бродяго, фу, як звіром несе"; того вечора, вкотре покидаючи світоносну височину, зрозумів, що мірою життя є міра любові, без якої тебе цурається світ;

влітку зводили пам’ятник вершника на сільському майдані, і бородатий, з похмілля метушливий скульптор обтирав на долонях вапно об брезентовий хвартух, погейкував на підсобників: брацє, побільш цементу у розчин, не шкодуйтеся, брацє, бо кінь відкине копита ще до авансу! село є село, розмістили на розкладачках у кабінеті географії, Сава жбурляв гризаками груш по обстріпаній карті, Сєрий для забавки розкручував глобуса між колін, полою куртки обтирав завжди спітніле перенісся, котре виліковував лишень мордобій, дощило, і заневолений свободою гурт вишевкувався до клубу, скульптор у військовій сорочці теревенив на ґанку: да, брацє, допиваємо вазу і хто ще збігає, я плачу! сільські парубки шанобливо прикладалися до кришталевої посудини з бурячихою, з двома пелюстками троянд на вінцях, і, коли мовкла радіола, по залі спалахував дівочий сміх вкупі з вицоком дощу й доміно; якоїсь весни на Кавказі Сергій наплів адміністраторці, буцім мають відкривати кооператив, загалом він любитель погомоніти зі старими, отож, злігши ліктями на полірову стойку, читав уголос: масажний кабінет, нівжелі на ремонті, масаж обличчя потрібен під заріз, а Сава як реготне: начистять нюхало, п’ять карбованців на кишені; однак Сергій утішив компанію: терендіти — не каміння вергати, найдьом бабки; і справді, того вечора, тічкуючись по ресторані, запросив до танцю

білооку дорідну киянку з санаторію, Андрій від служби пам’ятав декілька осетинських слів, і їх пригостили кукурудзяною горілкою, киянка гугнявила про можливі наслідки чорнобильської аварії для чоловіків, Сава під’юджував анекдотами про куму, тоді запросив до номеру на чай, свиснув кетяг винограду на чийомусь столі, осетини проводжали дружніми вигуками, при виході тупцяв зсутулений від нетерплячки чечен, і Сєрий, з усього роблячи гроші, схилив голову, уважно вислухав добродія, що на вихідні втік від дружини, від замурзаних дітей, від злямченої вовни на паркані, "злусай, уступі яйо, атблаґадарю, как порадошний"; пітна теніска пекла Андрієві під пахвами, мрячіло, вокзал за площею віяв трухлявістю шпал, незвітреною, як байдужість, гарячою ґумою шин таксі, відвільглою сажею на димарі з викришеною цеглиною, димком манґалу під клейончатим накриттям, зненацька в розщелину влетіла гроза, сиве полум’я градин затріскотіло по черепиці, палахнуло озоновою свіжістю грому над каламутним потоком, що провалювався в стічні решітки, крайнебо стьмяніло бузковим туманцем на завтрашню спеку, і жалість до себе зникла під капіж дощин по жолобках уцілілого листя; чечен радісно підбочився в готелі, каже: за гульки рідня заклює, хату зіпнули, розстаралися на обстановку, тесть завгар, теща головлікар, після мандрів аналізи здам, сім’я сім’єю; шарпнувся до буфету за шампанським, жіночка прала з порошком простирадла, Сава, обстригаючи нігті лезом для гоління, слухав: від нареченого курсанта втекла, безшлюбну подорож влаштувала, встигну в частині йому набриднути, думала відчути смак життя, один прикордонник, добрєйшей душі чілавек, на автостанції подарував квіти і тиждень відшивав залицяльників, самій дивно, чомусь так липнуть кругом, один картяр у поїзді стибрив сумочку, двісті карбованців, золоту сережку з лівого вуха, бо спала на правій щоці, один водій-далекорейсовик ні сіло ні впало опівночі висадив серед степу, чому? я ж нічогісінько не прошу, знаю ціну копійки, зміну за червінець танцювала по парихмахерській, мовчиш, молодчинка, а то брешуть і брешуть, віриш, красівенький? Сава не встиг повірити, бо в двері загупали і на порозі намалювалось два офіціанти, котрі пригощали аракою, "просіт девушку паґаваріт на вуліци, на мінута пайдьом, слішь, каму ґавару?" на витягнутій правиці

дзенькнув ключами від машини, "у-у-у, звєрі", протягнув Сава, огрівши крайнього кулачковим трактором по щелепі, зміряв пульс на лежачому і непоспіхом розігнувсь до чорновусого молодика, "слєдующого убіваю — падхаді, сука"; голоколінна красуня на столику затулялася згином ліктя, Сергій на коридорі лічив сотню по трояку в причепі з залізним карбованцем, чечен, застебнувши на сходах піджак і притримуючи пляшку за поясом, дрібцював повз сонну адміністраторшу, лежачий попід стіною вирачкував за поріг, "на уліца жду, єслі мужчіна", пахло йодом і срібноголосим чеканням киянки, що помахала з вікна, цокнула шибку фужером шампанського, повільно заколола волосся черепаховим гребенем, поклала на язик шоколадну цукерку, і Сава замовив таксі до Орджонікідзе; згодом присватались на турбазі до практикантоk з їдальні, ловили форель на вудочку завбільшки з батіг, обпивались нудотно цілющою водою, записували в блокнот адреси дівчат, доки білі валуни підсохли вздовж обмілілої річки, поближчав імлаво заосенілий обрій, і з гір війнуло холодком примерзлої глиці;

правда, той зачучверілий курдупель Конопляний прибився на Донбасі і сватав до Жданова по чорну ікру, ще неговіркий, миршавий після лікарні, виручали, тримай по карбованцю за кожну спродану пару кооперативного взуття, тоді добре приторгували в Дебальцево, потім обридло стовбичити за лотком, і Сєрий знов по осі розкрутив у протилежний бік глобуса, посміхнувсь до продавщиці канцтоварів, і за лісосмугою засльозіла жовтосвічкова стерня, кленове листя налипло на вікна автобуса, яким везли на хміль: в’юнке плетиво між бетонними стовпами хлопці обривали вагою тіла, сідницями гепали в притолочений спориш, дівчата з місцевої школи десь доп’яли бінокля і з воркітливим смішком розглядали галасливу, незвично жваву паруботу, бригадир слідкував, щоб не жбурляли піску в мішки з пуховими шишечками, одноколірна з осінню жовта імлавінь, випаливши туман над бузиною в долині, розкрилилась над стежками в подзьобинах від каблуків, наркотичний дим проти волі паморочив голови і під транзисторне "Бабине літо" Сава з Сергієм підбили до танцю двох старшокласниць у спортивних костюмах, Конопляний на хуторі вижебрав пазуху картоплі, за автобусом у рівчаку розклав багаття, вогонь зметнувся по жухлому

різнотрав’ї, насилу притупав кедами в яру, мелодія згасла, і Сава розлущив тугу шипшинину, запхнув лоскітні зернята за комір своєї любки, що вдавано боронилась поглядами на вчителів і обіцяла над’їхати на побачення в місто; лагідний струм любові тис груди, і вперше Андрій відчув скорботну вмирущість хмелевого пилку, забутого чорнохрестого цвинтаря за селом, джерела в дуплі осокора за річкою, куди вбрід жодна школярка не поспішила за ним, і світле натхнення юності перекипіло в божевільний листопад під кам’яним небом, у тиші змілілого озерцяти, де пацанва з мулу витягувала міднобоких карасів і вицупила знечая медянку, з якою, мов батіжком хльоскаючи по ґумових халявах, бігала лугом під захоплений ґвалт вихователів, під горобинну пожежу обвислого гілля, під золотавий, тихіший від тиховоддя, димок, що застилав густі вруна за стерновищем, бур’янистий видолинок на місці колишнього ставу, кілька вербичок і сонну череду з пастухом, котрий, розтеливши дерматинового плаща, полуднає здьором, натертою часником цілушкою і молоком з баклаги, з-за потилиці насуває на лоба дірчатого капелюха, дрімає з козячою ніжкою на губі, доки хміль безліччю блискавок розпорошується над кротовинами в байраці, над покосом, звідки проклюнулись молоді трави, над миттєвим багрянцем падалішнього листка на обличчі, над цегляними тінями рогози по стрімнині, над сипкою розламаною картоплею в хрумкій шкоринці, над спутаним жеребцем із обреп’яшеною гривою, над скопирсаним торфовиськом, над дзвінким зірколобим іржанням, над помідорами й сіллю на лопухові, над піснею горлиці на стовпі; звідтоді осінь кликала на привілля, дорога обзивалась блукальним азартом, супутником мужності.

Залізничник прихилив косу до діжурки, накинув кітель і на пероні, червоним жезлом підбивши картуза, попрохав Андрія завантажити порожні хлібні ящики в поїзд.

2

Сутеніло, коли, прокинувшись від незвичної тиші плацкарту, Андрій вийшов на перекур: тітка на пероні тисла до грудей дійничку абрикос і

з-під вицвілих брів німо поглядала на курортників, які з оберемками динь перестрибували колії до вагонів; згадалась мати, солоний окріп різонув у тамбурі по очах, і вкотре подумалось, що вітер зіткано крилами перелітних душ, які наздоганяють блудних своїх володарів.

Біля вікна жіночка в чорній хустині виповідала смуток провідникові: полінувався в кар’єрі занести зайву вибухівку на склад, підпалювали, а там детонатор, то геть розкидало; Андрій подумав, що мати, мабуть, поховала його; звідтоді, як залишив Київ, чорнокосу, безжурно звабливу Анну, першого чоловіка неїного, художника Ігоря, бідову з немовлям сестру її Лєну, хліб асфальтувальника, хлорковий страх безпритульності по кімнатах відпочинку, і вимріяв по заробітках розстаратися на кооперативне житло, куди там, гроші щезали за стойками буфетів, витверезників, залізничних кас, і серце на велелюдді скинуло вовняний светр самовтіхи, білизну сумнівів, заосеніло над балкою листя, звіддалік схоже на вузьку, лілову на зап’ятку жіночу ступню, що дрібним золотолистом від неба до мілководдя засвічує шляхи в розлуку: то при зустрічі в Одесі Сергій уперше розкрутив глобуса назад, каже, братва і хлопці, вип’ємо за мать порядку, скупимо по хуторах маковиння, крізь м’ясорубку пропустимо і здамо по два четвертаки за склянку, питається, чого ще тра? була втіха: випаритися з дороги в лазні, до приємної втоми вистояти в черзі за квасом, на таксі підкотити до підвалу Папулі з гостроязикими замашками спортивного коментатора: ну да, кохала мене дружина без памняті, ну да, розчісувавсь біля вітрини і впевнено стріляв недопалком, прочиняв двері перед знайомими, перед ситцевим вихором простоволосої подруги, чий ротик нагадував ґумового еспандера, — знов хорову привели, хлопці? — розгублено, хтиво запитувала жінка, на сірник не доливаючи коньяку по мензурках, — один твій відпрігся, бідний, — одказував котрийсь друзяка, Папуля дзьобав носом над чашкою кави, й дружина хмеліла від соромітної своєї відвертості — завтра вихідна, подзвоню, добре? — домовлялася з тим, що заступався за чоловіка; ну да, осиротів під старість, спасибі, що пам’ятаєте, хлопці, ну да!

восени Сава з Сєрим гайнули на платне карате, і вдавано добродушний, натоптуватий відставний десантник в окулярах чекав їх на галявині за містечком, закладав кулачища за спину і, біліючи кросовкою на пеньку, дививсь, як заголені по пояс, бородаті і стрижені, вузькоокі й оскалені чоловіки гамселять стовбури сосон, лівим плечем захищаючи лице, один супроти одного січуть повітря, навприсядки кружно оббігають акацію і ляскають комарів на спітнілих лопатках, а тренер під липою розводив вогонь, забадяжував чай у погнутій каструльці, доки вони викупувалися в ставку і втома від ключиці дерев'яніла вздовж тіла, соснові шишечки на березі нашпигували босі ступні, глуха вода лоскотала вуха, біло сохла живиця на подовбаному ножами стовбурі, на узліску перегукувалися останні грибники, і тренер, міняючи голос із войовничого на дружній, казав, що необхідно в робітничому селищі випробувати здобуті знання; десь на вимісяченій алеї гатили першого стрічного мозгляка, котрий марно тікав од інфаркту, розстібали браслет і без озлоби, мов відганяючи дрімотну кволь, молотили сержанта міліції, поспішали з його посвідченням на дискотеку; дрантя модне, по туалеті накурено, вуграстий у тільнику здоровило цвиркне крізь зуби, самий раз окультурити, тримай під дихало, тримайся, пошлакуй у пісуар, правильно, тримай по схабах, годі колінкувати; і таксі гальмувало за квартал до підвального пристанища, де Папуля загодя пошаткував на дощечці суху ковбасу, вино розставив по краях столу, на одну скибку надрізав кавуна і підпалив чотири конфорки, щоб газом висушити пріль по кутках; Сава й Сергій під краном мочили голови, по-собачому обтрушували волосся, за справну службу обіцяли старому дівчаток, і вдячний Папуля нарікав їх синами, припалював сигарети від запальнички, збивав попіл до сміттєвого відра, ощасливлений третьою склянкою, ліз цілуватись, і Сава, злегка в хмелю, за краватку тяг самозваного батька під стелю: плати за охорону нічліжки, ну! видзігорний хазяїн слинив на замшевий рукав благодійника, болісним пихтінням гасив тривогу: повісь мене, повісь, проте лучче збігаю за винцем, гик-гик! Сава лоскотав худі під вельветовим жилетом ребра, і старий дужче засмикував зашморг, сліп від лампочки з білим пекучим хробаком, що виїдав сльози, і тоді світло, втративши прозорінь, кишіло мучними червами: за свої візьму, п'ять

флаконів, чуєте п’ять! — Андрій рвучко підводився з крісла, за рогом будинку дощосіч пухирила капюшон куртки, Олена в гуртожитку дов’язувала шарф і віталася млявим покивом голови, жовтів над тумбочкою світильник у вигляді лотоса, за електрокаміном сохли устілки на розстібнутих чобітках, мовчання іскріло на кінчиках шпиць, від протягу цокала защіпка об кватирку, безголосий штучний вогонь тремтів бордовими переливами на сталевій решітці, туго заплетена дівоча коса пахла сургучем і нерозламаним смутком уявних листів Андрія, "дужче любові прагну чекання, щоб, вбігши знадвору, з плеча зняти сумку з гостинцями, кинути мокру одіж на камін і зцілувати твою здивовану посмішку", звична до скалооких залицянь на роботі, стомлена мовчанкою, обворожуюче приємна, така, що замиловує кожним поглядом на годинник, Олена, перегнувшись через ліжкове бильце, вмикала радіо, і Андрій зводив капюшон на сходах, які рівно вибілила сльота, від недосяжного віконного світла човп до просмерділого риготнявою підвалу, пив холодний з лимоном чай, засинав на матраці у ванній під капіж води, під тверезу відвертість невимовних признань, доки останнього вівторка листопада Олена обмовилася про звіра, і він зрозумів, що саме непротивлення мало оберігає від проклять, він, отруєний неправедним досвідом, важко збувався думи про благальний час каменепаду;

пригадуєш серпень? коли сторожували садки з рушницею без патронів, а по суботах на бригадирському мотоциклі гнали на танці, відтак самотиною верталися до куреня? опісля жорстокої спеки так милосердно розплескується прохолода по селищі, рідшає гул моторних човнів під мостом, і від хлібзаводу злітаються на брукований майдан голуби, розлякані стукотом дерев’яних молотків, якими два бородаті верхолази в колисці при тіньовій стіні церкви латали купол, терли піт на лобах обіржавленими рукавицями і тамували спрагу білим наливом із солом’яного бриля на ринві; так благодатно, лагідно, впевнено йти від клубу за смагляво струнконю студенткою з кумедним лисячим носиком, передгроззя надсвітить далекі садки і вітряну кам’яну тіснину провулків на схилі, — зрозумій, загостювала на тітчиних хлібах, собаку відв’язує, горище замкнене, хіба трохи в бесідці? — пам’ятаєш дорогу до

знайомого браконьєра? смерч степової куряви збрижив течію, обсік дзвіночки на донках нічних рибалок під верболозовим укриттям, загукав у димарі літніх кухонь, розхилитав рейку і обірвав відро на пожежному щиті причаленого хутірського порома, зеленооким від блискавок чорним котярою стрибнув на розпашілі шиферні дахи і, за кожним стрибком підгинаючи до живота обпечені лаписька, чухрав верховіття тополь, злизував запах тушкованої риби з картоплею та кавунів на весільному столі під яблунями, змітав розгублене шаленство польки, яку духовий оркестр витинає для молодих на тирсовому подвір’ї, доки свати в рушниковій перев’язі, обганяючи жінок із тарелями салатів, притьмом до хати зносять горілку в графинах; ще накрапає, ще ліхтарі обік мосту ояснюють маршалків на валунах, ще запитаєш куриво і не відмовишся від теплої помідорини до склянки домашнього пива з каністри, ще хтось пірнатиме, обірвавши квітку на лацкані піджака, туман на кладці запахне суничним змилком, за щастя буде "сім-сорок", живиця бакена на білих басах баяна, сизі сливи над парканом, оселя на кручі; можна лягти під навісом на тапчані під забутою стройбатівцями шинелькою, довірливе тепло двома долонями грітиме груди, можна тихцем, щоб не збудити господаря, вшилитись на веранду з купою сіток; гроза одійде, покропивши бляшаний коньок на хліві, місячне між винограду огниво на повітці недбало, поспіхом нагадає стоптану сукню з пластиковим пояском, спокій окрилить провалля сну і розсіче морок над скелями, за єдиної безтривожної миті полине, щоб вмилосердити тугу матері, сахнеться від бакена на ворожбитний голос, "потім поїдемо звідси, поберемося, правда?", можна курити і слухати дощ, за диван збивати попіл "примини", потім досвіток, барвистіючи між ясенів, одягне небесну одежу з повітки, господар заледве добудиться на роботу, дасть на дорогу в’яленого ляща і нагадає, аби при нагоді підкинули в колясці пару мішків антонівки на саморобне вино.

Звичайно, Сергій посів роль натхненника, Сава опинивсь добродушним виконавцем, а Конопляний так собі, непришийкобиліхвіст, тільки щось не по його, відразу "а-а-а-а", прикриває газетою рота від позіхів; бувало, під’юдиш: подасть твоя на аліментики і припаяють за невиплату строк; розпозіхається і мовчить, кнур ефіопський; добре, що

Савка вибив стільця, коли я замахнувся на ждановського стидомирника, котрий серед ночі дотерендякався про малоліток, "будіш? нібудіш? за румку водкі, за хвост сільодкі, пачіму ніззя? при собі всьо оставиш, отако, кицуля, ді суда", тож мусив тріснути по риляці заболоченим черевиком: скочило з ліжка з чинариком на губі, порожніми консервами торохкає на підвіконні, кварту перекинув, зацівкотів на підлогу чифір, ножа під розгорнутим журналом "Здоров'я" налапує, ах, растакут-твою, з розмаху хтів розчерепити стільцем мозгівню, аби сигарета в мізках зашкварчала, однак Сава ногою відбив, кричить: обоє рабоє, той галюцинації ловить, той святенника корчить, ша! Конопляний посумирнішав якось раптово і захропів догори животом, геть забув відпозіхатися гнилорото; коли серед тижня притягує до готелю торгашечку перелякану, сіла й нюняє, що ревізія розтрату знайшла, "кинь тушуватися, тисячу в борг достатньо? виручу када надо, завтра з книжки зніму, годі, виходьте, дядьки, надвір"; бідна влітає суботнього ранку, Конопляний обіруч лоба схопив, заприцмакував сторопіло, "годину тому одіслав аліменти за рік, ждав-ждав, друзя виглядали, нема красотулічки, да, прокукурікала свободу, ладнуй сухарі, ох, ох, ох", розпозіхався до гикавки, дівча заплакало, каже, боялась до мандаринників іти, тепер всьо рамно, пропадайте пропадом, злиднюги заглищені! це вчора наснилося падалішнє дерево, на смітнику за магазином тоскно вив пес, воля обвуглилася в безвілля, даремні гроші пекли поглядами найбідовіших жінок, котрі на ящиках торгують пучечками щавлю, перемитою морквою і половинками гарбузів; це присновидівся згусток темряви, звір на фосфорних копитцях, гарячими, буцім ковальські кліщі, лапами стиснув горло, прийшла на згадку мамина заповідь, тра запитати: на добре душиш? на зле? стиха шемерхнули на грудях позолочені терези на срібному ланцюжку, слизький жах змалів на гірчичне зерно, і крізь заплющені повіки Андрій побачив зеленкуваті, мов жабуриння, фосфорні сліди на ковдрі з лишаєм праски, встиг почути вицок копит по карнизі, по шиферній, деінде глухій від моху, покрівлі, почув скрегіт зубів Конопляного, стаєнне хропіння Сергія і свист прикритої долонею Савиної ніздрі; братва відпочивала, щоб завтра при вході на базар гукати над кооперативними туфлями, "беріть, міряйте", прикладатись до банки квасу і цівкою диму лучити в

обґратовану халабуду годинникаря з рондолевою коронкою, звично замруженого на ліве око; тоді спакував до спортивної сумки штани, кип’ятильник, крем для гоління, зафутболив під ліжко відклеєні капці, спиною зліг на поренче і до світанку слідкував за грою мошви під ліхтарем за ялиною; чекання світало посмішкою до приятелів, яким за хвилину сповістить про від’їзд і подарує радіоприймач "Росія" з обламаною антеною.

З тамбура Андрій побачив радісний березовий льодохід по соснині, підперті ломаками стоси дров, за посадковими кленами вороння над водогінною вежею, ближчі й ближчі прикмети маленької станції з каштанами, які слугують для прив’язі конячин, що після пасажирського потарабанять ґрунтовкою на село сітки общипаного хліба, алюмінієві термоси з пивом, рій ґедзів, тінь пужална на білій гриві і блудних сельчан, котрі, йорзаючи на драбинах, мовчки скубтимуть старий горох і кидатимуть лушпиння в пилюку.

3

Мати кописткою помішувала вариво з кисляку й сухарів, на підвіконні в тарілку олії висіялись насінини розрізаного огірка, сох марлевий квач на дверцях плити, коли Андрій сів на ослінчику при літній кухні; "буцімто когось Бог послав?", півобернулась змарнілим лицем із сажею на сивій брові, обхопила хвартухом і поставила каструлю на втоптаному собакою котовилі, сіла на поріжку і тріскою відкишнула голозадих курчат, що дзьобали її босі ноги, "подужав би й написати, півня б зарубала; та й надовго?";

впізнавши мамину осторогу, Андрій вкотре пізнав стежку повз малинник до закущеної безом криниці, погризеного пилкою козлика на дровітні, очі, пам’ятні з польотом ластівки, з липовим паром чайника, з пробудженням на першу ходку автобуса, що відвозив до школи, з білими від смальцю вчорашніми дерунами на пательні, з одсвітами полум’я на випеченому в сволоці хресті, з пір’їною на паперовому мішку, з інеєм муки на качалці й на ситі; "горечко моє бідове, іди хоч на

паливний склад вантажником, хоч у колгоспі працюй, та обсядься, годі казитись", мати розпарювали черствий хліб, а син, вступивши в кирзаки, витягнув курям води і виполіскав розрубаний скат, собака потягнувсь над каструлею і гаркнув на зайду в обпавутинених чоботях, підстрибувала алюмінієва покришка на чавунці, і лихе здивування "як тута вживаються люди?" зникало швидше, аніж колись дорога повставала в савані з циганського поту, самогубного гріха, байдужих до власної долі вершників серед місячного полину, швидше, аніж ріка світала за кручами пролісковим сподіванням незрадливої любові, — на миснику в склянці помітив свічу, котра яріла на останні відвідини; віск розтанув і ґніт зотлів, менший за його наївність, яка то вергала в креозотовий морок залізниць, то свічковим прозрінням запалювала осінь за восьмикласною школою: на перерві, гасаючи у футбола, блиснувся головою об стовбур сливки, і хлопці, покинувши гру, об’їдалися сливами, і молодий географ, знявши капелюха з глобуса, коротким мізинцевим свистом на порозі згукував учнів на урок, і, осліплений золотими бджолами, Андрій таки зафутболив м’яча між ялин, що слугували воротами; а на великій перерві четверо старшокласників пихтіли від чайної з емальованими відрами пончиків та окропу, географ по партах розставляв гранчаки, Степан, голодне барило, надкушував добрий десяток пиріжків і облизував повидло, радесенький, що ніхто не стибрить; за вікнами колишнього маєтку голосила над парком кленова золотінь, від смачного запаху на карті півкуль прокидалися таргани, і після скорочених трьох уроків старші класи тьопали на буряки, морозний туманище клубився по видолинку, і хлопці хто збивав картузи гулюмахами сухих реп’яхів, хто цеглиною старанно мантачив ножа і спотикавсь об кротовини, хто сірниковими голівками натрамбовував пикуху і цопав гвіздком об каблук; примерзла гичка вислизала між пальців, і гинула оскома яблук колгоспного саду, притолочена сльотою стерня з кукурудзяними чубами, радісна жвавість силосного холодку від дороги до короварників, по схилі пагорба млявий пізньоцвіт суниць і болісні, обпечені вітром, посмішки дівчат серед морозної, яскравої понад скирдами, імли, предтечі снігопаду; і текла за обрій байдужа рілля, а впоперек родючої течії пастух на коні пострілював гарапником над отарою, вівці буцкались об мерзлі скиби, нагадували гребені терплячих

хвиль, що злизували першу непостійність перших морозів; і Степан нашморгував сухого щавлю на куриво, піддоб— рювався після оказії з пончиками; згодом над бомбовими вирвами в яру туман скресав від теплого людського подиху, і отепер Андрій порадів, що підмануло готельне передчуття, однаково сирітське, як і морозний над кагатами нашатир, що, обпікаючи ніздрі свіжістю кмину і втоптаного в землю зерна, розвітрювавсь від єдиного погляду на рідні околиці;

смерком подався до клубу, а мати з вузлика обсіяла обійстя диким маком, лягла за дерев’яною відгородкою на топчані, забалакувала подумки, аби зітханням не спровадити хатній сон, "надовго вистане? аби вженити, сім’ї тримався б, які тутай жінки, горечко? розвідна завклубша Зойка хіба йому пара, залицяльників, що куряви на току, якийсь зурочений! старший Микола по службі обсівсь на Донбасі, доньку має, Зіна, та справніша, позаторік хусток понавозила на свята, кофтину ловку, кришок для консервації, Таня, та геть бідова, на бухгалтера вивчилась, собою видна, а заміжжя не випадає, чи то погулює, чи вередлива, всяк теперечки заведено, хіба дізнаєшся, подруги дітей до школи віддають, а тута печатки в паспорті не прибито, соромиться над’їхати, а раніш було, як руку не поцілує, не ступить за поріг, Андрій совісніший", згадала копання картоплі, земля під руками холодніла в росі, хробачнею й бадиллям пахло, коли бабуся забідкалась "згорділи, людочки мої кохані, і Бог забув за вас, доглядає, щоб війну відхрестити, і твоїх дітей талан обійшов, пам’ятаю ворожку; чоловікам дорогу переб’є, з косовиці вертають, чию корову примітила в череді, або здує, або вим’я порожнє принесе, страх вреднюча, аж принадила слобідського коваля, жіночка його бідна дітей шле, вікна грудками повиставляти, та ж пані позіхає від подушки: ходи-но своїх гонучників кишни; виходить, діти коли груддям зайняли, ех, його як сказило, слідом за ними до свого двору добіг, сів і плаче на призьбі; забув за курву, а воно то жабу суху, то сича під клуню підкине і таки дала дання: обприщило чоловіка, горлав, аж до Бога чути, насилу преставився; може, й Андрій зурочений?", ніч закидала ріллею сутінків, і зміркувалося матері, що чоловікова зрада довічним прокляттям таврує сім’ю, і бабця видлубувала картоплини, гниль відкидала до межі, дріб’язок на

ряднину, здавалось, обоє вони вросли в чорнозем і з їхніми білими хустками щезає світло зі світу; мати шкрабнула лопатою об щось міцне, хрестика викопала і хвартухом відтерла тьмяне срібло, спини дубіли кілками, і пахла пилюкою мішковина, коли вмостилась на возику і давай хукати: букви дрібні, вушко, подряпина від гостряка лопати; бабця згадувала священика, котрий хресним ходом освячував ікони й уклінних мирян, голоси півчих роздмухували лампадний вогонь, і старці дякували за милостиню при вході; мати по два мішки клала на візок, запрягалася в дишло, переступала гінке гарбузиння, щоб не беркицьнутись, земляна доля тремтіла покірним сріблом у кулаці, бабуся підпихала, вголос думаючи, що до Різдва мусить покинути свою хату і зазимувати вкупі; роїлись оси над сушиною на повітці, і кіт рядочком поскладав мишей біля погрібника.

Мати прокинулась від іржання, побачила: син повертається з досвітків і від городу нагонить миршавих коней; помітила вогник цигарки, широкі в тумані плечі, за кожним стрибком підвіяні білі гриви і почула крик деркача, наляканого чавкотнею копит по грузькому березі.

4

Пообід Андрій надумав одвідати бабу — гаряча, цементна під сонцем пилюка звітрювалася за тракторами на череду по розритому торфовиську, і звіддалік блакитніла Зоїна веранда під черепичним дашком, "шелестить стрічка і кіномеханік гримає коробками по будці, малеча в клубі пече радіолу, над перекинутою трибуною на сцені сопуть картярі, гасне світло, і під свист глядачів плівка строчить догори літерами; Зоя пошепки розказує про брата Михайла: після школи повіявся на баштани, на заводі десь працював, сеї зими домовину прислали з армії, мама померла, хазяйнуємо з батьком, онуку бавить, добре хоч ревнувати нікому, чоловічок коханий пошився в прапорщики, живу собі, а ти як?, при розгубленому світлі згадав, що батько Зоїн відрікся від сану священика, сторожував на пекарні, відлюдькуватий, здитинілий характером, брати, здається, під Чорнобилем побували; а Степан, однокласник, геть запанів, агроно— мує в колгоспі, уазиком під

клуб підкотить, за лікоть бере, та сказись ти, спротивіла ще за дівоцтва, пригадуєш, упадав за мною, якась ляклива цим літом, проведеш? — відверті й жалісні світлотіні проектора молодили жіноче лице, різьбилися на обручці, коли долонею розгонила сигаретний дим над рядами; згадав чуте від матері: священик звістив прихожан про закриття храму, і богомільні бабусі заночували на церковних лавах; наспіли на вантажівках солдати, зірвали з образів вигаптувану янголами парчу, вивезли до райцентру мовчазних бабів, добре цитьнули, та й по всьому; — сошейка під каблуками туфлів обзивалась весільними дзвониками, тяга вихоплювала іскри з димаря, пилок соняшників заколисував теплою віхолою під грибком на Зоїному дворі, між яблунь над вуликами недоторкано сохла білизна, бив на сполох цвіркун, і привіконна світлінь яснила отаву на комірі блузки, чувся сміх на стурбований батьків голос, рип ліжечка, звідки перекладала доньку на свою постіль; на околиці хтось неголосно награвав на гармошці, і, приставши до гурту з надпитою банкою, з щедрою закускою на колоді, згодом підспівував "я не смутна, не сердита, бо я з ночі була бита"; осінь заходила, а сором боронив зітхнути: це ж знову вдома, де охмелілі від багнових суцвіть бекаси ширяють, нагадуючи мекання тремом розчепірених стернових крил, де сіра чапля годинами випантровує здобич, і, віддзеркалюючись чорним чубом, збиваючи лапами брижі, маліє фіалкою з гнучким стеблом тонкої шиї, де неосушені ще озера, окрилені серця поліського краю, женуть до лісових коренів листяну кров кожного вересня; окрай лісу безодня з кришталевим дзвоном джерел, осріблені пісні водяних товщ вигойдують зачарованих сонних метеликів на татаринні, по селах молодь, боячись глянути за кригу вікон і пам’ятаючи чуте від прадідів, що на місці прірви пишалася церква о кількох маківках, які проковтнув трус землі, на рипучих ліжках мліла від скрадного шалу в безсиллі насолодою збутись тривоги;

бабця обскубуючи під плотом нагідки, буденно зраділа; "о, якраз обкосиш межу, бо геть забур’яніла"; поки до рейки виклепував косу і стріпував іржу на колінах, знайомо запахло димком керогаза і здьором у розігрітому щавлевому борщі, обідаючи, слухав, ніби до матері засватується Антон, ще ветхого завіту парубок, по калюжах до суглинку

примерзав, доскіпський, уїдливий, ласий на крадене та на хмільні пригоди вантажник паливного складу, батько Степана, — за вигоном бовванів ліс, звідки ріка гнала по течії вузлакуваті корчаки, гіркоту глиці, обламані стебла приворож-зілля з дівочих рук, що мили в струмках крохмалисте туге коріння, — слідом за харчанням комбайна по завулку огніздився бензиновий пах, почувся регіт дядьків, які з кишень комбінезонів витрушували копійки, сунули до кооперації, і безталанний дзвін чомусь нагадав бабі старшого онука Миколу, котрий підпасав череду на галявині, ріка пересохла, оклени лопотіли по мілизні, довга, замазана мулом гадюка здалася в’юном, що, обмотавши правицю, жигонув вище ліктя, а хлопець трусив рукою, янчав од жаху, потім до пухлини клали товчені ракові шийки, миколайчиками від переляку поїли; з сичанням погасло полум’я керогазу, і Андрій попросив розказати про рід Холоднючки Зої, знаєте, ба’?

диво що так, то слухай: на горі пан Рачковський жив, коли ж почали присікуватися, стара Холоднючка відкупила в нього корову Саньку, така мура, дійки, як морквини, удойна вопшем, ми свої первістки позбулися за першої війни, гостювати вчащали: наллють молока з пінкою, п’єм, аж прицмакуєм; пан, правда, вибравсь по-доброму; гайдабурили собі по порожніх хороминах, на стінах жовті горби, комусь приспічило, по підлозі ступаки білої глини, а Холоднюк, забула сказати, за панського конюха був, пригнав од маєтку пару гнідих коників, потягнув хомута з ремінною супонею і дзеркало, більше від хатніх дверей, боязко залишати серед подвір’я, блудний люд швендяє, що вороння по ріллі, насилу дзеркало до хліва впхав, спер на ясла, чує досвітком: корова бутить, може, здуло? господар заскакує: дзеркальні скалки по соломі іскрять, певно вздріла себе худобина, як стій та дивись обірвала налигача; а порозкошувала біднота єдиним обнадійливим сном! ще й на нові землі заперли; стара на горищі вспіла заховати сімейну фотокартку в іконній рамі, половою притрусила, наказує хлопцеві, гляди, дістанеш зі спрату, коли за новими хмарами обагриться престол диявола; по війні якоїсь суботи бачу: син той везе сліпу матір на драбиняку, людям кланяється, вдома розправила загнуті кінці фотографії, забалакувала до кожного: ти, Іване, за дівулю побився, вилами прохромили, ти, Антоніно,

злягла на виселці, під повіткою похована, на цвинтарі ґрунту забракло, досі хреста на розпал обламали шинельні христопродавці, тобі Петре, впечінилася, казав, шахта, голівоньку розчерепило, назаробіткував мені сліз, чию землю з-під споду продихуєш? нехано досліпаю, прийду, звідти ніхто не дістане! доки парубок метнувся в долину за оберемком їстівної рогози, мати захолола, відспівали селом і впослі громадою послали хлопця в науку на священика, — підсікаючи на межі полин, Андрій дивувався міцноті бабуниного характеру: вік звікувала без нарікання, оберігає свою латку городу і, ледь відзимувавши в матері, тікає сюди на пагорб, мабуть, згадує пору, коли на сироватці розводила тісто в довбаних ночвах і під лляною укривачкою ставила при теплому боці плити, вдосвіта вимітала піч надсмаленим гусячим крилом, черінь кропила і посипала буханки кмином із троєперстя, саджала їх на капустяні листки, пухкими скибками обдаровувала їдців край столу з мучними променями між дощок, вишкрібала ночовки з пречистими сльозами на очах, погідний спокій ріднив сім’ю, і старший спаковував хліб на дорогу, вирипував кминну теплінь всепрощаючої злагоди, і чоловіки мало різнилися від жінок пошуком ласки, забували стару в безголосій хатині, забували себе по запійних бараках, на випадкових простирадлах, що пахли однаковим відчаєм лободи, по плацкартах, де гармошки між тамбурів скиглять снігом і димом, вічним запізненням і дрижаками злопригод, ганебним горем і сміттям на совку провідника в затяганій майці під кітелем: довічно прощальні вагонні марші з цинковим присмаком крові, з смердотою пітних гонуч, коли знають, чим бити, випалювали крик повернення в горлі, доки вдихнеш на вокзалі знайомий дух від хлібних ящиків на пероні і помітиш далеку приреченість грози, що наповзає на північні гребені каштанів над станцією.

Баба клала бур’ян на мішковину і зносила сусідським кролям, — як качок порубала, нікому згодувати, тако гарбузів трохи натикала, огірки вигорають, ти ж гарбузяну кашу любив малим, діждемо осені, накашоваримо, — Андрій, злігши на кіссє, бачив луги з гусячим пір’ям по копанках, куряву по большаку за жовтим молоковозом і бабцю, яка заклопотано вклякала перед тінню коси на межі.

5

Дід бавив на гойдалці онуку, а Зоя, підбочившись, сікла в цебрі буряки, і лезо сікача бухкало об днище; близька стріча з Андрієм нагадувала зимові мандри до міста, коли останньої неділі місяця на пероні вимріювала ловкі замшеві чобітки, мерзла від сліпучої заметілі за електричкою, від висклявого смороду коліс, від остороги, що вітряно продувала рукави картатого пальта; в теплі вагона мати за шалик знімала корзини з плеча, хукала в рукавицю, і насуплений парубійко шкріб нігтем замерзле вікно, сусідка обтріпувала засніжений комір плюшки, три залізничники чаркувались між грою в карти й закушували гарбузяним насінням, базарювальники гомоніли про ціни на поросят, робилося затишно, і вона ховала під лаву ноги в розчалапаних бурках; за вічно скреслими відстойниками, за сірим єврейським цвинтарем, за купою трухлих шпал, за ліхтарем у руці зчіплювача на приступці товарняка, за тюрмою стрімко ріс шпиль вокзалу з цибулястим годинником, а над шашличною хурделила снігосіч і ковзанка штовхала людей до зупинки трамваю, що сміхотливим дзвінком засвідчував сторопіння, яке перекипало в сором за голосну мамину балачку дорогою до універмагу (з дротяної підставки знімала чобітки з м’яким розрізом хутра, пітнів від нової шкарпетки лінолеум, коли, перевзувшись, погойдувала носком, красуня, викупана молочною стрімниною дзеркал, які зорею надсвічує наперсток лаку на долоні касирки), знов калориферний подих розгублення, знов чужина будинків з матіоловими бурульками на карнизах, гуртик дітлашні за студією грамзапису, строката матерія на вітринах крамниць під вартою манекенів, костьол, де в надії на нелукавість вінчався безнадійний француз, два пакети лаврового листя і плавлений сир за спродані яйця, сизувате на відлигу хмар’я, сніг на транспортері, що закидає в кузов машини з мигалкою, шкработня загребущого трактора на майдані, міліціонер у кожусі, з жезлом за портупеєю, вогнянолиций прапорщик несе акваріум на витягнутих руках, земляним вибухом зринають над пекарнею голуби, солдати лижуть шоколадне морозиво на сходах кінотеатру, замерзає повидло на виделці продавця пончиків біля базару, цілоденна боязкість тане шовковою нічною сорочкою, аміаком пахне ворухкий мішок з

поросятами, неспокій цілує мандариновим вогнем, хмелить багровим од свіжини снігом і кучерявою м’ятою на лотках, — кинула розмочену кисляком хлібину, струснула цебром, щоб вимішати з буряками, і над оскаленими рилами виплюхнула їдло в корито; розігнулась і подумала, що Андрієві обов’язково донесуть про заїжджого комбайнера, жнивувати допомагав, пустила за приймака, коли законний привештався: за ножа лап, запінився, приймак за столом перехопив лезо, той шарпнув на себе, до білої кості пучки обсік, сухожилля порізав; до ранку тисячу по друзяках напозичав, пре до лікарні, погонами дорожив, куди твоє діло; упослі приймак, розбинтовуючи руку на автобусній, заусміхався знічено: справжню жінку завжди виривають з судомного кулака; колишня зваба впевнено розтопила млосний всередині лід, і вона заплющено поцілувала доньку, котра, зістрибнувши з гойдалки, дихала в горідчику чорнобривцевим медком.

Старий взув обрізні битих валянків, пошкріб на підгорлі щетину і заходився носити воду з бадді на грядки: витка квасоля по тичках переповзала на помідори, солодко віяло висапаним бур’янцем і розсипаною з мішка селітрою вздовж велосипедного сліду; по жагучому піску пам’ять розплескувалась за скиглінням дужки: за огорожею згасли протитуманні фари ЗІЛів, солдати в розвітрених шинелях стрибали через борти і, молодий лейтенант, лайковою рукавицею прикривши носа, шмаркнув на обидві ніздрі і гайворонім крилом козирка кивнув на світлошпаристі двері; священик на паперті розвів руками, його відіпхнули, як відмахуються від диму, крайній сержант гикнув зо сміху на слова покаянної: Царю предвічний, сине Давидів, побережи тих, що співали тобі осанну; два єфрейтори запхнули священика до кабіни, звідки бачив: від біготні гасне полум’я на латунних під образами свічниках, рукавиця з розмаху штовхає царські врата і, ліхтариком обсвічуючи стіни, шукає утеклих, молодші жінки зриваються на прокльони, баби тісною купкою плачуть одна одній на плече, — і доки солдати висаджували їх на кузов і минувшина мертвіла теплом покинутих голубиних гнізд на дзвініці, ліхтарний квач гасив зелений лампадний мерехт над розп’яттям, сновидна втома падала на маловірів від уклінного чоловіка край Гефсиманського саду, пісок холоднів під

сандалями римського легіонера зі списом, на вістрі якого кров скам’яніла від оцту безліччі зрад, — і голосу молодих на вінчанні не буде чути в тобі, і служка над головами мирян на таці не понесе порізані для причастя проскурки, і відтуманіє іконне скло без поцілунків жінок на Великдень, і побільшає сліпих атомів під безпритульними небесами, — скловата жаху сверблячим вогнем заштовхала крик до закапелків безсилля, що отруїло ближніх на декілька поколінь, — і відлунали дзвони, і відхлипало дитя, при хрещенні скроплене свяченою водою, і над розтоптаними кіотами в осінньому мороці відпульсувала надія, посестра милосердя, — відтак священика пересадили на кузов, солдат штик-ножем дер сухозлотицю на образі, з лавки змітав на носовичок і гиготів навколішки; "повставляємо золоті зуби, братва, легше кирзуху жувати, удобняк"; на автовокзалі в містечку селян відпустили, солдати припалювали цигарки і при кволому спалаху священик встигав оплакати книги в оксамитовому окладі, латунну з кришкою кварту для жертовних мідяків, урочисту єпітрахиль, корогви, що на бакаях важко бухкали об борти; за будинком культури з туману виринув довгов’язий директор музею, гундосить: кращі культові предмети комісія відбере на показ, решту знищить шляхом спалення, — за нинішньою покорою бачився гнів сельчан, чиї душі дозволив скривдити, мабуть, царство небесне все вищає від землі: восплачте, пророки, сини Божі, ви відтерпіли лукавство, ви знаєте день, коли праведний вітер змете злозачаті обіцянки і посиніють єхидні вуста, пересичені скорботою убієнних! восплачте, пророки, згадайте нас на суді, позаяк ближчає літо Господнє! — звівши комір благенького плаща, прямував до автовокзалу і мріяв довікувати без люті; тим часом на кухні будинку над парком секретар підкреслював розважальні передачі в недільній програмі і жалівся тонкошиїй манірній супружниці, що заварили кашу з цими-го віруючими: клопоти, скарги, понемаш; а дружина вишкрібала пригорілу гречку з каструлі, казала, що мусить на тижні закликати робітників, аби поміняли меблі в кімнаті, донька на виданні, свати на порозі, а в каміні попіл торішній, жах, умивальник тече, лампочка в люстрі перегоріла, йому ж одні державні амбіції на умі, лучче за воєнкома було вискочити, аніж мордуватися отако; муж скипів, кинув газету на холодильник; годі, я поснідаю до наради чи ні! — відшторив вікно і побачив зсутуленого в

плащі дядька на лавочці скверу: священик заспокоювався тим, що земля однаково пеленатиме біснуватих і жалісних, віддана людям для захисту, для збереження, владна вберегти від сатанинського перлу в короні безглуздя; отож, скидаючи гріховну коросту, земля ще слухає марнотну клятьбу, більше спрямовану проти миттєвої любові, аніж хворобливої втоми втрат листопаду; тільки на горних висотах зважать попіл найблакитніших крил, і те розуміння щасливим видихом наостанку потьмарить дзеркала безсмертя, гадаєш, ні?

Старий поставив біля порога відро і помітив, як донька у смоляній куртці з білою блискавкою красується супроти вікна і насварює малу, котра проситься з мамою на роботу, незлостиво подумав, "біжи, рознось по народі культуру", згадав літа, коли дурняли працею сторожа на пекарні, дорікали за спротив до загального відчаю перегарних пісень, і подумки вибачився перед Зоєю, що перекинула косу через плече, потерла рутою пальці і каблучком туфлі присунула під двері порожнє відро.

6

З понеділка Андрій почав працювати на складі: відбивав люки вагонів з брикетом і бічною драбиною залазив до рудого курища, де чирвою на обшмуляному держаку обсовував, далі вигрібав паливо в нішу, а трактор-лопата відвозив руді плескачі до асфальтового майданчика.

Андрій облизував пилюку на губах, сідав на чому стояв і дивився, як товариші по бригаді пчихали й шмаркали на обидві ніздрі і несердитою лайкою крили молодого майстра, що забув видати респіратори, — урочиста прохолода вмивала люки за стогоном поїздів, — без поспіху вимітали вагон березовим драпачем і брели в душову, розстібаючи юхтові коміри сорочок. Під теплими струменями згадував побачення: одноколірна з ніччю, ледь видима в темряві білками очей і помадою на яблуці, яке простягнула під сінним грибком, сяйнула годинником на зап’ястку, боронилась розповідями про інших чоловіків, проте він знав,

що одягнувшись тепліше, в немарку куртку, жінка згоджувалась наодинці з бажанням, чому ж віднікується? біла застібка гамувала тривогу блискавично оголених рук, здавалось, жінка владарювала над писком кажанів, яких розлякував ліхтар на ґанку, над чепурно викоханою байдужістю, бо обоє доволі зарікалися від сім’ї, над чоловічим смутком, щоб знову жіночий світ поділявся на всіх, покірних нікчемній ославі і одну, далеку від лукавості, щоб міг знати, здогадуватись, піддакувати за інших усе і тим святішою видавалась єдина; але нова, ще малосильна без ревності, влада терпла від власного струму; "давай букет твоїй мамі нарву", "не сміши", "вибач, справді дівчисько з тобою", з лівого підмізинця одягла обручку на правий палець, грайливо згасила віями щирі бісики зіниць, сміючись, поцілувала його руку й помітила, як золото її непостійності яснить погляд чоловіка; кажанове крило черкнуло невипитий келих світла, жінка злягла на лікоть, відкинула гризак яблука, попрохала закурити, заплакала від жалю до себе і тоді, обсмикнувши сукню на її колінах, уявив: велосипедом гайнуть на вихідні по гриби, візьмуть доньку, ліщиновим патиком розгрібатимуть між листя опеньки на вирубці, де кропив’яна в’яль сіє насіння за комір і три мурахи вгинають суничне стебло з пізньою ягодою.

На сходах побутовки попліч Андрія вмостився дядько Антон у брезентовому плащі, поставив біля ноги сітку з слоїком пива; і нагалалакали тобі про моє сватання, звиняй, брацє, зрозумій: пацаном після війни пішов приймакувати, з жінкою попанькаєшся, вовка б смаленого з’їв, а тещечка і яйця, і молоко, і курей доходящих на базар пре, і те їй не так, і се впоперек горла, нетямущий був, не второпаю, коли на гулянку втрьох по сусідству йдемо, живота мені скрутило з голодухи, встаю з-за столу, до хати доклигав, ліг на тапчані, чую, шемерх, шемерх, якась мара простоволоса підступає, ну не спровадиш же, показна з себе, дорідна, молода, віжки й муляють, на ранок яєчня з салом, грінки, сметанка, наказує моїй, хазяїна ононо доглядати тра, змарнів, аж світиться, бідний, нічого, на два фронти воюю, славна житка, а вона доньку вагітну зненавиділа, то в ліс по бруслини шле, то в район за сірниками, нема спасу, якось застукала, тут вони й

почубарились; я за манатки, та шамуль, шамуль в сіни; теща в міліцію, зґвалтував, каже; припаяли червонець і сраму на три віки, потім Степана собі забрав, терять нєчаво, суче пір’я, звідтоді одинакую",

"теща замогоричила ваше повернення",

"вона б мені хреста в груди поставила",

"довідуєтесь до них, мабуть, раді?"

"звичайно, замужем обидві, форсять",

"матір облиште",

"слухай людей",

"все одно",

"потягнеш пива?"

"а чом би й ні",

пийнувши з банки, Андрій пальцем провів по губах, подумав, що перекладає на себе мамине злощастя, присоромив себе за зухвальство, — за вагарнею палали на мотоциклі бічні дзеркала, і, почепивши сітку на кермо, старий здимів за штабелями осикових дров, розвихрюючи куряву полами плаща.

Бригадники попрямували до чайної, — малознайомі, мовчазні, відгорбатіли зміну, і кожен заклопотаний завтрашнім днем, — здавалось Андрієві, що сільський його час обірвався з призовом до армії, однокласники вітаються поквапом, чомусь усього жаль, і бідово вродливої завклубші серед галайкуватих, нахабно відвертих підлітків, і

мами, що стидкувато змовчує про справи сестер, обтирає патьок манної каші на бороді і м’якушем булки вилизує миску на колінах, "города висапала, бачу, листа засунуто в тріщину лавочки, це листоношині діти розносять, візьми-но вчитай, бо окуляри засіяла десь", Андрій надув конверта і приплеснув долонями, кіт на ворині здригнувся від паперового пострілу, який був відлунням далекої біди: невістка Лариса сповіщала про Миколу, "начхав на сімейство, з шахти виперли за прогули, вином заливався, совістила його; підлікуйся та стань людиною; ревнувати почав, скалічів, попомучилася з ним, здала до лікарні, поховала весною і сниться, і сниться, гадаю не перед добром, благає, щоб рідні по-християнському запечатали могилу, то думаю, напишу, пом’яніть за упокій, може відісниться; оце лікувала нерви, другу групу дали, на квартирі шиттям напташую копійки, замовників вистачає, онука Рита кланяється вам, зовсім доросла, викапаний батько", — Андрій прочитав зворотню адресу, уявляючи дорогу на Донбас, і мати кинула згусток манки курчатам, "сину мій, відпроданий до Єгипту, голубе золотий, відбігав ноги, наламав крила, додому не долетиш", навхрест обхопила себе за плечі, і Андрій напився з відра, на емальованому дні побачив камінкове обличчя, цвітини бузку, віддзеркалення неба, під яким мати ще по-дівочому закладала волосся за вушко і стертим ножем шкребла карасів, кидала качкам ікру та білі пухирці, а випотрошена риба кривавила воду, плескалась у латунній мисі, ще Микола прикручував дротиною голову розпатланої ляльки, сестри-плакси хникали над сріблом луски, жаліли рибок, ще босою п’ятою опередь качок лучив стрельнути міхурцем, на керогазі в пательні потріскувала ріпакова олія, ще рудий з білою міткою на лобі пес дивував, чому дітям усе не до шмиги і сік задньою лапою бліх, боком при буді лежала каструля в налипах шерсті, ящики з розсадою зеленіли під вишневим гіллям, на дерев’яних кілочках при стіні сохли вудочки з вербовими, вільгими ще поплавками, і собака на льоту ловив крумку з недоїдків сидора; замруживши, Андрій згином пальця зсушив сльозу, тому що мамині руки пахли риб’ячим слизом, коли гладила по голові, тому що бабця побожно спивала поглядом фотокартки онуків, тому що брат світив свіжо підпухлим синцем при військкоматі, виспівуючи "засвіт встали", — отамо за городами вертали від ставка, кінчики вудлищ на

велосипеді обсікали стигле колосся, стебла обмотували осі коліс, отамо гиркались, кому вести велу, витовкли котовило, сопли, обтріпуючи холоші, брате мій, брате мій, як мені тяжко самому, як мені тоскно зара, брате мій, брате єдиний, — за кожним зітханням серце розпухало на повні груди, росло, завмирало й тремтіло, мов курка з тільки-но відрубаною головою у відрі; щезав свербіж передчуття вкупі з примарами уявної незалежності, сором вигоїв обов’язки перед ближніми, і, вішаючи пітну брезентуху на умивальник, відтираючи потріскані руки содою з піском, бачив: мати уквітчує айстрами портрет на миснику, затуляє дзеркало чорним опиначем і тихенько божиться, оберігаючи святість для мовчазного терпіння; він знав, що скоро довідається до брата потойбік тривог.

7

Вкотре дощило, і, міркуючи, що в листі Лариса, звичайно, як кожна жінка, перебільшила оказію, Андрій з тамбура донецького поїзда бачив: каламуть підняла жухлі трави і тінь моста на камінні, дядьора в закочених чоботях на плоті вилами ловить сіно змитого стіжка, течія наструнила ланцюги півзатоплених човнів, і кінця й краю не бачилось зруділому бистроводдю ріки, що з висоти увижалася сушею;

баба в купе попрявляла клейонку на корзині яєць і невсидючі петеушники в армійських панамах то ушивались на перекур, то клепали порнографічними картами по пластмасовому дипломаті, долонями ляскали себе по лобах і радісно трьома шістками сікли вуха переможеного, і баба гомоніла до товаришки: "анех воно сказиться, тот дід Микола такий дурний, що перехреститись не тямить, отако на мерлинах піднесе руку до лоба, буцім мухи обгонить і до чарки тягнеться, от безпутнє"; безжальна дорога привчила до втрат, проте відлуння братового імені раптом збатожило пам’ять, давно обірвану відчуженням від села, — і ніч заходила, і кігтила вікна сльота, рятуючи поїзд від смерчу шахтної куряви, що зі швидкістю вітрюгану приорює сонних людей, вічним трауром обпинає сни, антрацитовим блиском золотить роги подушок і семафорною зорею плавиться на кігтях дощу,

— навіть дрімота не боронила від спогадів: брат затявся упіймати куницю і, везьнувши щоки дьогтем від комарів, під гуньками на горищі нічліжив, на зап’ястку його лівої руки вис на шворці ліхтарик, правиця стискала держак суховил, зрідка шелест будив думками, що дідуньо вичинить шкірку і за виторг пристарає нові камери для лісапети, тож так, зводивсь навколішки і крадькома полосував світлом по кублі з покладом, по дерев’яних санчатах, по рубанкові за бантиною, ніде нічого, і далі куняв під мерехтливий гул літака над причілковим віконцем, лежав, недосяжний для братового співчуття і спільного порятунку від ляку, близький уявно: ось, гримнувши лядою, човгикає по драбині в сіни, видудлює філіжанку молока, бухикає, знову за лежаком чатуючи на здобич, яка десь голисвіта двома лапами стискає поклад, гризе шкорупайку і висмоктує жовтка; Андрій прокидався на дідовому, збитому шашелем, ліжку і пальцем гладив мальованих лебедів на килимі,

"телицю здамо на осінь, старшому купим пальто",

"та й меншому пора одежину справити",

"голова обіцявся виписати полови",

"напоїла багном поросят, ще склякнуть від дришлі",

"славні, одне заколемо на Різдво",

"кумі свіжину тра віддати",

"спимо, розбалакалися, як радіо",

пахли сироваткою шепти батьків, і місяць шліфував росою абрикосове гілля, за яким одцвітав пролісок літака, дід спросоння згадував на лежанці, "раніш співалося, гей, долиною, гей, широкою, і стрибунці гасали між покосами, і горобенята з мішка на підводі

скльовували дерть; нині голос тихенький, насилу отченаш вибубню до стіни, де пам’ятаю, крилато під рушниками світав образ заступниці, тепер і розмовою, і видом геть зоднаковів, як всі старі, щоб смерть легше розрізняла нас по гріхах, прости, пане Боже, за нарікання на життя своє"; висповідавшись, старий замовкав, доки в хліві корова буцкала рогом ясла і вифиркувала з ніздрів липку комарноту, чаділо під шопою відро соломи з селітрою, відлякуючи комарів від обійстя, жовтіло пшоно біля консерви з водою для курчат, кролиха розгрібала пухове кубельце і, навсібіч жаріючи розумними очицями, глитала приплід; дотлівало на степу вогнище нічних трактористів, розкотистий, грімкий звук літака скородив стерню лісосмуг уздовж прадавнього шляху і губив голоси всього живого,

"ці літуни, кара Господня",

"збиткуються над селянами",

"вигибнуть, лихоманні",

"всяк свою мотузку затягує",

за черговою тишею засинали й батьки, десь нижчало небо, напуваючи ріку довготерпінням хмар і безліччю брижів рятуючи береги від зневіри, доки за ґвалтом півня порветься срібний ланцюжок і трісне глечик на камені, за колодязем, худоба край скирти бутітиме на затемнення з божевільним більмом світила, — вітер доносив скигління літака, і малий під килимковими лебедями знав, що відганяючи корову до череди, зранку помітить сизе летиво стрічок, що серпантином заплуталися на дротах, захромилися в купи щебінки біля ставка, в грузький, розбитий возами, чорнозем обочини: то з літака шукали уранові поклади, підземельні річища смерті, чий мертвотний, змагнічений гранітним нутром туман наповзав на Полісся ртутними ящірками, котрі лопотіли на царському скіпетрі й на буряках по канаві, і пастухи збивали їх нагаями задовго до Чорнобиля.

Передобіддям, минувши вокзальну площу, Андрій забрів до шашличної; дідок у піджаку на голому тілі кутуляв смажену баранину і облизував соус на пальцях, линув по склянках пшеничної; "будьмо, скоро відісплюся у брата в Москві, з особливого режиму прописка закрита, гадство, бач, вишиваю на старості літ голопузьком, мєнти надрочені будь здоров, чого та звідки, тицьнув справку про звільнення, на вдався, повіриш, тверезого за появлєніє, тверезого штрафанули, кричу, квитанція де? а по шноблеві як? бормота по червінцю, біленька по четвертаку, светра здер і набрався, від п’ятдесят третього по таборах, крав і крастиму, чим вдавити себе, коли оцей шашлик по п’ятірці, день на нього їшач, питається? піду, покемарю на вокзалі до поїзда, нехай оближуться гелуни, в натурі, розбий їх паралічем", ногою відсунув порожню пляшку під стіну, сірничиною видлубав м’ясо на рондолевих зубах, і Андрій зісмикнув з пліч олімпійку, лишився в футболці, простягнув одіж кошлатобровому, сиво защетиненому чолов’язі, відтак п’ятірнею прикрив очі, буцімто розчісуючись, — знагла побачив свою нужденну стару непотрібність, сірі будні, що відтінюють сірий коленкор кримінального кодексу, котрий по великих містах росте до розміру висотних будинків, багатоповерхових параграфів людського горя, — обіч за столиком сидів наджeнджурений кореспондент у вельветовому костюмі і ковпачком фломастера шкріб за вухом, вимислюючи для обласної газети хроніку сорока днів; "радує, що останнім часом жодного громадянина не зневажили хуліганськими діями і матом, а в основному малюється звична картина: вбивства, грабунки, розбій, все, як і повинно бути", тонка шкіряна краватка і зализані кремом вугрі вкупі з блатними манерами виказували бувалого борзописця, а старий плакав, коли, йдучи повз шашличну, Андрій глянув на тріснуте, в білому шрамі пластиря, вікно, на вірменина, котрий, витягнувши тіло вперед, гнався на кухню з тацею; Андрій кинув сірника в пащу сріблястої акули, що, опираючись на кумедний хвіст, ковтала недопалки і зневагу перехожих, — і віддарована олімпійка, і смішна дрібнозуба урна освятили його вразливим смутком, предвісником біди.

Струнка, каштаново засмагла чорнявка Рита на кухні била пластмасовою цопалкою мух, спиналася навдибашки і обсмикувала тісну школярську форму, що облягала шовкуючі стегна, "думала, міліціонер, зачіска красівенька, сідайт, мама в лікарні, мені відгули"; глянувши за підвіконня, Андрій помітив, як за перехрестям підстрибнуло на трамвайних коліях таксі, яким дістався до цього будинку з побуткомбінатом на першому поверсі; ладна племінниця присіла на умивальник, обмахувала мухобійкою груди, "пражить на дощ, батечко втік, по приймах маявся, як голий у терені, кавуни на гостинець приносив, якраз аеробіку відвідувала; точно; мати вальтанулася по весні, допекли привиди знайомих мужчинок; раз приходжу з уроків, голісінька в батьковому френчі нипає по квартирі, рот піврозтулений, щось вимітає віником на балкон, блузка на мені сполотніла від страху; татусьо дотоді позбувся ніг, іконами торгуючи; по лікарнях довгенько лежав, звичайно, псіхи, наклав руки, знаю, що могила десь на відшибі, сама не була, а ви, значиця, дядько; жаль, думала мамин знайомець, дискотека сьогодні і ухажорів, як мух, є на розлив, є лимони задавнені, солдати налазять, ніби я всіхня", — сліпучо осонцене барложище розпусти з обрейзаними помадою шпалерами, з бюстгалтером на холодильнику, звідки Рита дістала коробку мерзлої журавлини в цукровій пудрі і кинула декілька бубок на язик, віяло аптекою, — погляд Андрія блукав по стінах, котрі найдужче, здавалось йому, просякли братовим жахом, схожим на безвільний рип пружин розкладачки, братовою похмелюгою з настойки глоду, братовими спогадами про луги, де отавив перший укіс косою-десятиручкою, з баклаги потягував брезкле молоко, братовим поглядом на кролячооких замовників о шостій ранку; однак на квітчасті, вицвілі над плінтусами шпалери вже напластувались нові тривоги, і він заледве відчував незриму братову присутність, такою запаморокою рожевіли хтиві помадні чорти на стінах;...

щоб піддрочити подруг, спершу жила з цеховиком, сорокалітнім вірменином у зірчатих підтяжках на гарбузкуватому животі, любителем пива і ресторанних шашликів; одного разу офіціант на зауваження, що мало перцю, харкнув на кухні в тарілку шурпи, чистьоха тоді міліцію

викликав за образу дією, а перед випускними екзаменами на озері трапилося знайомство з чуваком, стриженим під військового: уявила золотопогонний кітель курсанта, гвоздики побачень, стеарин втрат і згоди— лась поїхати на квартиру в північному мікрорайоні, пора спробувати кислуватого, лагіднішого від щему батарейки смаку життя, завоювати незалежність, після якої шлюб підкаблучить заледве: нехай увімкне відеомагнітофон, нехай підлога лоскоче ковилистим забуттям, нехай тінню птахів розкидає по кімнаті одежу, нехай тремтить на білогарячому камінні скель, нехай жагучими насінинами лободи плаче на бистроводдя, нехай черкає хвилі втомленим владним голосом, — вставай, поспішатиму на хімію, — струнке тіло в сріблясто легкій, мов ялинковий дощ, сукенці чітко вирізьбилось супроти лимонних штор, автобусом провела до комендатури з мідним чайником на електроплиті, що швидше згоряла, ніж відслужувала мідь, з міліціонером біля сигнального щитка, з окатими шибами на дверях кімнат; звичайно, здогадувалась, що такий поміркований шал до жіночої статі, таку приємно зневажливу прохолоду владна викохати тільки сто сімнадцята, ґвалтувальницька стаття; потім подобалось торочити волосатому на спині й на грудях вірменинові про хвору матір, на тій квартирі уявляти цього брухія з оцтовим запахом на руках, які змушували цілувати за розкіш, коли незвіданий досі струм подвійно солодкого безсоння підводив до вікна, аби місячна недосяжність збудила старечу лють на молоду її силу, запаморочила до схлипів про рибоньку; знову, вкотре, скільки заманеться втішна влада розвітреним золотолистом цілунків дарувала їй зверхність, господинею почувала себе на дачі, тоді супружниця вірменина заскакує з курорту, легше од вівчарки втекти; а той зварювальником затесався, розбудовували територію зо— ни, горілим залізом від нього несло, коли зсутулені дибали під дощем від комендатури, корешків зголоднілих закликати пообіцяв, заздалегідь приваривши її п’ятьма електродами; тоді відмовилась пожаліти і дивно: образа власкавила серце приятеля; давай, пропонує, хапнемо чистяку медичного, одружуюсь на тобі; розсмішив, бідний, сукай мотуззя з хлоп’яти, розкис до ревнощів, власний дім по периметру обтягуючи колючим дротом; раз димонув без дозволу на побачення, примкнули за

порушення режиму, а вона затямила, що шал жіночої свободи тільки дужчає від ув’язнень закоханих, бідні мальчішечкі!..

"стулила пілотку з газети, приміряє, вигнувши брову, світить комусь щастячко в школярській формі", подумав, дивлячись на заграву, що тьмяно іскріла на товченому склі по смітнику, стікала ниткою слини з цуценяти біля пивбару, хижими зіницями таксі чигала з провулків, палахкою нафтою вечора топила небо між фанерними дачами й сивобородим поливальником із ключами на поясі, між вагонеткою смоли і райськими кущами валер’яни; "нехай втеча від нашої марноти подарує йому вовчі ноги, щоб наздогнати зорю над ветхими будками псоти, нехай братова доля в образі земляної жінки, що торгує біля шосе морквинами й мочеными яблуками в гладишці, витріпає хустку від вапняної куряви, яка під амонітовий грім кар’єру в’ється по кургані слідом за машинами й палить зіниці сліпим видивлянням, скиба за скибою пригортає на канаві суцвіття кривавнику, прощальну втому за водіями по голокамінній розщелині вниз, нехай бензинові спогади неба висушать спраглий доторк до глечика і вільний змах вмиє братові шляхи, чиє курище змішалося з пилом дитячих колінкувань, і вогняне олово марень, що розламували череп, нехай проллється божевільним дощем на рубероїдну ніч покрівель, на облизані котами помийні відра на сходах бараків, на низку солодких перчин над одвериною погрібника, на ситого гайворона на антені, на спокусливу жовклість сухих очеретів, на місячне віддзеркалення, що гадючим клубком парується по відстойниках за залізницею, на капелюх пугала скраю городу в поліетиленовому лахмітті теплиці, на ганчір’яну, безвіконну по коридорі вбогість сімейних гуртожитків, приймацьких барлогів, на ковдри в пелюстках тиньку — спопелілому азарті горішніх сусідів, — на забльований бетон лікарняного туалету, нехай! калатне з пожежної вежі старий поливальник і засичить смола в вагонетці, нехай! проте, мабуть, і смерті замало, щоб воскресити єдину совісну мить?", племінниця, защіпнувшись у ванній і підголюючи під пахвами, сокоріла під лопотіння води, "чуй-но, магнітофон на шафі, розважайся, скоро подруга забіжить, познайомлю, до поїзда всьорамно довго, вспієте, чуєш?"; вийшов надвір, уявляючи, коли востаннє бачив брата: літ вісім,

на вечорині, потім злигала чортівня з київськими тюхтіями, з бродяжними злиднями, з жорстокістю до себе, з марнотою, що на бігу обгризала підметки; а діждали з-під чорта молозива! забракло сил для листа! брате мій, згубилася могила твоя серед інших могил, брате, любчику слізний!

І каменем заснув на горішній полиці поїзда, і було йому сниво.

9

Ще до відбою Микола, сорокалітній безногий чоловік, посіченими породою руками простелив між ліжок матраца, пхнув під подушку сірники, пачку "Біломору" і, намацавши в кишені уламок скла, вперше за останні місяці порадів: тепер недовго, відрачкував своє. Психлікарня облягалася спати за два заходи: санітар з вольовими вихватками, з наколкою орла на розхристаних грудях, згонив юрбу до палат: давав між лопаток штовхана тендітному Ігореві, якому під дією галоперидолу скувало руки вздовж тіла, погейкував на щуплого офіцера-підводника, котрий зазнав невсидючості з таблеток мажептилу і підібганими в колінах ногами шкорбав від туалету до кухні, зісмикував на підвіконні за рукав солдата-шлангіста, що за розпечатану посилку дав лупня старшині, побоявсь криміналу і закосив на дурочку, плакав, просив у блатних зажовку чаю, щоб розкумаритись від гальмівних ліків, а вайлуватий, коротко стрижений шабашник Василь стискав під пахвою пакетик цейлонської потерухи, — за довгі літа по психушках наловчився здалеку помічати наближення синьокрилого хижака і, набичивши шию, гиркати на ватагу: по норах, зашухерить, падло. Згодом закипала друга атака відбою: санітар цитькав на кожен вишепт під натягнутими на голови ковдрами, гасив половину ртутних ламп, сідав на стілець, на порозі ставив графин води з іржавкуватим осадом і, смикнувши тройного одеколону, задоволено кавкнувши, під гітару заводив "ніч яка місячна" і сивою скронею притулявсь до одвірка.

"Закрита палата, — зітхнув Микола, за звичкою рятуючись від самотини уявним різноголоссям, — має свої розваги: десять ліжок,

параша, зранку два десятки хворих тасується по проході, на сніданок безвусий солдат, опецькуватий гомік Самурай, що звихнувся на зоні, товстогубий Папуля, алкаш-принудчик втрьох тарганять від харчоблоку бак загуслої манки, компот грушевий; ет, аміназин висвердлює поперек, лікарі роздзвонили, мовляв, сім разів чіплявся, однопалатники поважають, пайка часом перепаде від тих, кого посадили на сірку, путяща компанія: беззубий Самурай помаду десь вискіпав, обмотається простирадлом і виє пісень, повезло ж чудопалові: примотузили до батареї, дві доби смажили босі ступні, доки підписався в камері смертників слухати чужий відчай: мені вишак, а скільки мєнтів при владі жирує безкарно, на ювелірах зуби сточив, праску до морди, колись, враже іудисько, напарник кидався, знову молив, братуха, прикнокай хоч одного, зашли на той світ, зіб’ю оскомину; два прапорщики, потягнувши коньяку з бразильською кавою, надумали жартом зігнати безсоння: замість смертника закляцнули наручники на Самураєві, годі казенні харчі лигати, вихаді, блиндар, нічого не вивідав, наведем рєшку, та й — ноги йому підкосило, та ви що? та ви що? звідтоді тавишокає по сей день; ет, дивовижа, оно офіцер волає; бомби, бомби, бомби, лягай на дно! тремтить, заплющений, і медсестра змочує ватку спиртом, над сталевою коробкою пінцетом настромлює голку на шприц. Знагла мозок розсікла сьогоденна образа: в піжамі до туалету заповз, на лихо приспічило санітарові, ет, коли не верескне, адьожу загадив! падйом, сучара! давай мокрим віником по мармизі хлистати, дурбило чортове, втришия попруть і людям поблажка, нехано лишень морсну вену".

Звук мішкуватого удару обірвав розмисли, на крик від сестринської канцурки метнулась няня, офіцер та Василь вели під руки заюшеного з розсіченою бровою Ігоря, "встає перед припадком, аби гримнутись болючіше", подумав Микола, помічаючи: нитка бурякової слини зависла на майці, Василь витягує з кишені хворого пачку "Запашних", офіцер наказує няні дзвонити до лікаря. Підбивши подушку і простягнувшись горілиць, відчув, як скло різонуло під ребра, "спасибі медсестрі, загубила флакончик, звичайно, лікар порядний, піжаму дозволив носити, одна голь нещадима вишиває в трусах, гонористі, на унітаз підсадити їм западло, повзеш клінний, цікаво, про помсту допетрають?

херня, головне, по санітарові плаче лопата; послужив прапорщиком, послужив пожежником, під старість грітиме матню в кулаці", засоромився люті, пучкою поторкав скляне вістря, "ця палата закрита невірою, на волі поспівчувають, згодом на кожне різке слово маєш підозру, втікаєш сюди", місяць сірчаним полум’ям ліг до узголів’я, "давно з передачі коржика клянчило, позаторік на примусовому лікуванні жерло антабус, до лікаря підлизувалось, тепер розсобачіло, погань, віником обгидженим по очах, медсестра бачила, хлопці бачили, чиясь рідня на арматурі ґрат за вікном бачила, ніхто не пікне, вилупки миршаві, слинь над скаргою, лист повернеться і тоді чекай "есту", клятої електро-судомної терапії, ет, прокуророві лячно людьми уявити нас; облиш янчати, двох метрів тобі достатньо? під зав’язку", хотів розлютити себе для дії і стежив за присліпленим від сигарети лицем санітара, за офіцером і Василем, що відводили до палати Ігоря з крейдяною міткою пластиря на брові, помічав хитавицю туману і вгадував обриси венеричного диспансеру за вікном, "питається, чим завинив Василь, під бухом поліз глянути на кордон; зо п’ять літ відкайданив на спецу, себто в тюремній лікарні з санітарами-зеками, з військовими, схильними до експериментів лікарями, обкололи до нерухомості, з пролежнів гнойовиця тече, смердота і мухи влітку заїдають до втрати свідомості; тутай другу п’ятирічку мотає: добряче підлікували інсуліном, остюкувата тривога морозила груди і стогін за стогоном несла в шоковий стан і марилось посічене градом листя на ганчір’яних осиках; добряче, до провалів пам’яті провітрили мізки електрикою; звичайно, звикаєш; Василь заграє до кобилозадої з їжачим писком кастелянші, зносить матраци в прожарку, казав, бумага надійшла з органів, чого турбуєтесь, дяді? залікували до олігофренії, майор під голубими погонами — полковник досі, авжеж, такого злочинця вивів на чисту воду, доказів для тюрми малувато, зате на дурку прописали довік, спасибі за ласку, за молдавське вино, мать вашу..."

Пообік чулось розмірене хропіння; заголив руку і стискав кулачище, ширнув склом до згину ліктя, стис пальці й здригнувся від гуркотнечі на кухні, і скосив погляд на двері: санітар, витягнувши вуграсту шию,

гнався по коридорі, згодом турнув до закритої палати згорбленого солдата з лівицею, заломленою за спину. Солдат помахав комусь за вікном, уклався при Миколиних ногах і вишептом загомонів, "за їдлом на харчоблок ходимо, вона з тріпдачі, думаю, доки тута маринуватися без сигарет, підхоплю три пера, переведуть до подруги, звідти щоніч драпанути мона, вона тутешня, сам подумай, хавка, квартира, музон — добазарилися про зустріч, арматурину в кухні відігнув, лізу вужакою крізь кватирку, штани сповзають, хотів підсмикнути і коліном по склі телеп". З ліжкового побічня солдат мізинцем видлубав недопалка, черкнув сірником і ліг на схрещені долоні; уламок спітнів між пучок, і, щоб не сердитись на випадкового нічліжника, безногий пожалів його, "обмуляє боки, на завтра матиме клопіт; кожному свій нетерпець; здрімни, не відлякуй мого ангела на місячному рушнику". Санітар перехилив решту одеколону в прикуску з грудкою цукру, відкоркував графина, гольнув, радісно видихнув лютий дух, "да-а, розпустилася солдатня, завели безпорядок врагі народу: ниньки в автобусі торгашка розквенцяна охкає, давно, кажу, тебе тра згноїти, кругом спецторги, копторги, презерторги, кругом свої ціни, а помню після войни десять сортів кувбас навалом; за одне Йосьці дякую, що налупитися дав, ковтнути дав і чвертки, і півлітри, і на розлив, і один витверезник на всьо містечко; пора якийсь канал організувати, заткнути без бухалова борщохльоби; курей синіх торбу пре і патякає за репресії, вдавило б тебе колосками з дитячої меї пазухи, сучара!", замотав носовичком обслинений цукор і відкишнув принудника, що клянчив порожню одеколонну пляшку, "а в нюхало? подь сюда!", Папуля мовчки поплівся до свого кутка.

Збоку на прогнутих сітках дрімали, однаково підмостивши долонями щоки, здитинілий обмакогонений ручною машинкою енцефалітник Жора і Михайло, поет, гордий першим стражданням, сімнадцятилітній генеральський син, якого батько спровадив на профілактику за небажання вступити до військового училища; Жора доводився лікареві племінником, його немовлям мати забула на вечірці, хмільна, розпатлана, великоока, схаменулась при в’їзді в місто, добігла до лісу, згодом дитина захворіла на енцефаліт і, пошлюбившись вдруге, мати

здала до дитбудинку хлопця, котрий і тоді, і нині, коли ним опікується дядько, залишився на рівні розвитку немовляти, мамрав, бився головою об вишуруваний закуток, звідки відтягували на в’язки і змочували йодом шрамисту розтовчену шкіру на їжакуватому чолопку; за нічних чергувань лікар закликав його до ординаторської, підгодовував голубцями з літрового слоїка, а потім блатняки, обступивши вбогу в бахматій піжамі постать, мовби в забавки плескали його по спині, скубли за боки, защіпалися в туалеті і храпотіли гостинцями; "тримає Бог страждущу, чужим прокляттям надірвану душу", подумав Микола, присипляючи дьогтярну тугу, біль за ображених, зайвих друзям, собі, річкам під голубою січневою кригою, "чия ж, як не ця безневинна кров відводить десницю страшної кари?" і на плечі поета поправив ковдру, і нагадав: сірниковою голівкою на клаптях газети записує вірші, напихає зривками подушку і подеколи, розгладивши папір на коліні, для практикантів читає віршовану муку, вони хвалять, другораз обіцяють принести зошита і рейзають до конспектів про манію величі: адін, не будучи члєном СП, іменує себе поетом, проходить курс інсуліну, шизо— френік; блатні навчили в обмін на цигарки приховувати на роздачі збудливий прокопан: до піднебіння приліплювати хлібний м’якуш і, долонею плеснувши по губах, язиком ловко приклеювати таблетку до хліба, вихиляти пластмасову чарочку води, задля перевірки висолоплювали язика і пхикати на медсестру, "дайте спокій, я чесно лікуюся", пережовані з сухим чаєм порошки вивільняли від гнітючого галоперидолу, санітар зрідка витрушував напірник, на витягнутій долоні читав поезію, похмурнів від нерозуміння і носаком черевика згрібав до унітазу папірці, повчав: "пиши заново, пиши про народ, про батьківщину пиши, тоді визнають і випишуть звідси". Кихкотіли і загравали до приятелів дівчата на підвіконнях диспансеру, десь далеко на станції скімлила електричка, Микола востаннє хотів закурити, та боявся накликати гнів наглядача, і думав, "чим далі, тим більше поміркована лють, оберігаючи себе, плодитиме калік, заступників перед суддею: скільки таких, кому кожна днина — тисяча літ і кожен рік — нова вічність, повернення на круги свої, в сутінкове безсмертя".

Спогади пульсували липким теплом по руці: восьме літо дитині виповнилось, коли від шахти отримав квартиру, супружниця, швея в ательє мод, згукувала замовників на вечірки і доньку під’юджувала, "найдьом собі луччого папу, цей на зарплату п’є, на аванс закладає, жодного преміального гусака не обмине", гості лишали в пляшках на палець вина, щоб законний допив після зміни й не сікався навкулачки, жінка склинала день розпису, жаліла красу і, мріючи про новий шлюб, сподівалась пожертвувати чоловіком заради вовкулакуватого майора міліції; не бути ж підібраною; однак вільних майорів бракувало, він не уявляв життя без сім’ї, обіцяв повну свободу, "тільки лиши як є, інші такого не стерплять", Лариса, так звали дружину, щосварки вискляво пінила, "вайло капловухе, другий здимів би й квартиру очистив", тоді затявся покладистим характером осилити хмільну від тверезого пошуку жіночу силу, потім бридотно згадував час, коли горбатів на кухні над присохлими до підлоги зернинами кавунів, з-під холодильника вигрібав попіл, недопалки, ґудзики, в поспіху вирвані по живому, "квартира доньчина? от і правильно, дам адресу, технічкою в ательє, старенька, самотня, піддобришся, хату відпише, а що? обладнаєш під дачу, зайдемо в гості", нагнувшись, засмикнула блискавку на чобітку і здмухнула порошину з коміра шуби, — слідом за недосяжним запахом духів Микола вивіявсь на безлюддя, зиму й весну бичував, якось за стойкою пивбару забалакав до двох пристаркуватих у вельветових френчах добродіїв, котрі підбили на ґендель іконами, "по карбованцю матимеш за спродану", в підвалі на двох цеглинах лежав плямистий матрац, поролонова подушка з автомобільного чохла, на дерев’яному ящику кривавилась фотоапаратура під схожим на кетяг горобини ліхтарем: безжалісне світло нагадувало осінь, чиє підземельне серце кипіло лукавим вогнем; добродії чаклували над перепечатками церковних зразків, заклеювали плівкою слізний сум і золоті німби над головами святих, виряджали на промисел: обв’язували шпагатом портфель без защіпки, на таксі відвозили до автовокзалу, "по нових будинках не швендяй, пришиють контру, тако зриш халупину і кланяйся біля хвіртки", "портфелика для солідності під пахвою носи", він згідно покивував, і провулки, і пивбар, і алея, і газетний кіоск з "Радянською жінкою" на вітрині підкликали до побутового комбінату, "райвідділи

обминай, тюрма ж не в Ялті", за вишневими верхами териконів з акаціями по схилах сокіл блиснув над степом, на голому камені сох під нещадною спекотою чортополох, і вітрисько гнав полинову імлу вкупі з маревом над курганами, звідки ледь бовваніли нові терикони, загноєні чиряки простудженої землі; врешті за шелюгами ріка запахла вільгою кропивкою на піску, риб’ячим слизом на прорвинах сітки, юшкою і вином, розхлюпаним на пеньку, та підгорілими м’ясними консервами, заспокійлива течія торгикала понтонний міст, від базару війнуло потовченими між лотків помідорами, кінським потом, солодкою пріллю обслиненого в шальці зерна, дерматином просидженої сидушки на полудрабку, повному динь, "ця дорога вивільнить від жорстокості", зміркував, прямуючи до готелю, окупованого заїзджим циганським ансамблем; при туалеті курчата пили зеленкувату воду з проламаної ґітари, ядучий пил амброзії по коліна обзолочував штани, коли брів од хати до хати: дід на ослоні їв смажену рибу з пательні і кістки кидав кошенятам, поглянув на образ і гукнув бабу, що під повіткою прив’язувала квочку до сідала-діжки, вдвох давай згадувати довоєнну ще церкву, голоси півчих на криласі, ладанний дим і стук каштанів об паперть, за брамою дзвін мідяків у тремтливих старечих кулаках; Микола пхнув червінець до внутрішньої кишені жакета, зірвав на межі і застромив у петельку жовтожарого чорнобривця, подумав, що схожий тепер на маршалка; за пустирем, за кропив’яним запустом сірів під сухим мохом шиферний дах, "напевне пустка, димар скособочений: крокви попідгнивали", проте між малиннику в’юнилась асфальтова бинда, на сходах ґанку в чорних трусах і подертій на животі майці пахтів люлькою сивий кошлатобровий господар, збоку на купі газет лежали кравецькі ножиці і хімічний тупий олівець, "от сволота, от гнидники, розперезалися, з іконками заграють, от мені, начлагові бувшому, нутро свербить вівчарок спустити, я дожду свого, туто кожен підкреслений — пшол атсудова!", зашпагативши портфеля, помітив, як старий об поріг вистукує люльку, щупкою бере з пуделка тютюн, припалює скрутнем газети і плює гірчичною слиною, і кігтить живота від сверблячки, "розсиропились, падли — де порядок? де совдепія? намігу малчать!"; за рідкозубим парканом молодиця, біліючи незасмаглими жижками, розвішувала в саду повзунки, і язичницьке дерев’яне намисто

підстрибувало на її грудях, "зайди-н, хоч сметани випий, охлялий геть", на одвірок літньої кухні держаком спиралася сапа, і білобриса, кучерява, циганкувата дітлашня гайдабурила по подвір’ї, кришила до лавки хробуст, запихала в гузна метеликів сухі травини і підкидала їх над агрусом; Микола лигнув трьохкіловий слоїк сметани з хлібом, крекнув, заплющено принюхався до чорнобривця; "таку посудину вграв, видно мужчину, такий мені підійде: ану, по стромах, ач стаєнні", притупнула калошею на замурзаних дітей, що чекально усміхались до незнайомого дядька. І розпродуючи ікони, приростаючи м’ясом до постійного жіночого тепла, на трудові карбованці накупив копченої ковбаси, давай хазяйнувати: за садком викопав кібця під картоплю, виправ білий в коров’янці халат, який вона одягала на фермі, підлатав дівчатам ґумові чобітки, хлопцям вирізав по рогатці, малеча плечима відштовхувала одне одного, припалюючи йому сигарету, а жінку підстьобнула зневага за той халат, "горожанин обабнілий, тютька мокра", цокнула об хвіртку дійницею, на оборі сито бутіла череда, між дрантя в шафі винишпорив пляшку настояного на бруньках перваку, хлебицьнув до дна, пожував бруньку, з тонкого тросика зробив петлю, в хліві прилаштував її до сволока, зіп’явся над яслами, вмить світнуло: сталевий вусик розсік шкіру на борлаку, носаки туфлів гребли купу силосу, скроні випалювала гаряча свинцева кров, що чорним злитком обкипала на серці, над сечовим рівчаком роїлися мухи, зеленим дощем налазили в очі, липли на пітну, гармошкою збрижену, потилицю, мовби стоока погибель заживо оплакувала його; коли чує приглушену подорожником біганину, "дядю, Стьопка пенделів надавав за рогатку, дядь", кулак зсудомився, намотав на зап’ясток сталь, що вивихнула ліктя і вигризла м’ясо до кістки, і сморідна попона мух війнулась у віко дверей, на порозі підсмикував штани ангельськи заплаканий, веснянкуватий малюк, чиє ім’я згадував на бетонній підлозі, ледь продихуючи силосну їдь, — відтоді шість разів доприймакувався до судомної туги, на облік поставили, та й.

Один батюшка, оптом закупивши ікони, пригостив липовим чаєм, уважно вислухав, поправив на квітчастій блузі хреста, "терплячого ангела-хранителя маєш, хоч, дияконом візьму? — миром хату зіпнемо", він заплакав, "невсидючий я, блудний, пробачте, піду собі", готельні

ковдри душили потом чужих бажань, за вікном глухо чмихала вантажівка і, одягнувшись нашвидкуруч, плівся до автовокзалу: досвіток пах оброшеним груддям городів, на причілку зерносховища голуб обдивлявся площу: мотоцикліст, торохкаючи прив’язаними до багажника вудками, зникає в бурштиновому тумані на мосту, стеарин річки спалахує ґнотиком маяка, автобус з-за повороту сліпить на лавочці згорбатілого чоловічка з портфеликом під пахвою. Жодна зневіра не могла вигоїти лагідного трему, і баба в линялій плюшці на милицях жалілась: "ви бачили, щоб жінку розглядали, як кобилу? шинель на мені підігнали, викликають до штабу, ану, повернись, ану, покажи зубки — комбат заглищений, мармиза покопана віспою, відшила його, то відправили на передову, там ранило, відчикрижили ногу, повернулась красуня ще, пам’ять залицяннями світає, розчешусь і плачу, в загсі вік одпрацювала, байстроту вписувала собі до паспорта, трьох доглянула, да"; розмірено чахкав механічний насос, через відро розплескуючи артезіанську воду, і безпритульний продавець святинь уявляв: десь відставний майор у кітелі з гвардійським значком шкандибає до ресторану, замовляє дві склянки чаю, дістає з кишені напівпорожню пачку печива і беззубими деснами жує сніданок, а тутай бабця за хвостики виносить чотири груші і відмовляється від ікон. За вокзалом бруківка крізь підошви холодила ступні, і сторожиха на паливному складі відривала лице від голодощаного столу, сліпакувала на чорні вугільні шибки, "хто гримає, озвись, бо коцюбою виспираю", не маючи при собі грошей, вела гостя до хати, смутилась, що внуки день і ніч печуть телевізора, там гаддя на дерево лізе, там різна сказотнява, збувається час, коли диявол залякуватиме через повітря, воцарившись там; то пішла сторожувати, здихалася гріха; він думав, скількох йому випаде пожаліти, а баба по кладці переступала багнистий рівчак і розказувала, що до гнівного числа бракує крові праведників убієнних, "бачиш, вітер обцюкує в’яль на осиках? — зароджує вихор, який розклубкує думи на втіху смиренних одеж".

Найлюбіше було восени: перед готельним дзеркалом вив’яжи краватку, гуляй по місту — кожен малий вогонь увижався домашнім вогнищем — стовбич за танцмайданчиком у затінку ялин і мерзни в сяєві

сніжного вальсу, "невже не окликнуть", дістань пиво з портфеля в порожньому номері і забалакуй до свого обрису на вікні, махни на злопам’ять, попутним КамАЗом влети в заспане місто з хануриком біля автомату газводи: ще скраю площі не чути іскристого вжикання наждаків і шелесту вітру об брезентові хвартухи точильників ножиць, ще базарні лотки цвітуть запахами винограду, картоплі, цибулі й вересу від сироїжок, які розкришені поміж лавами, ще чорти навкулачки базарюють під ясенами, де вихор, змівши два надкусні пончиків, пір’я, облизану морозивну паличку, латунно зблискує копійками при жебрацькому сідалі з трьох цеглин; ще набурмосений дядько в кожусі наопашки відпродає кавуна, якогось гостинця дитині, ще за рогом будинку виглядатимеш білі крила школярської форми і здивований примруж материнських очей, ще сорочка спітніє, коли подибаєш на вокзал, рахуючи час до відкриття горілчаного відділу; байдужий і п’яний, виглядатимеш електричку до Ясиноватої, в юрбі помітиш знайому й метнешся назустріч по молодому льодку, даси норчака, тітки верескнуть, навприсядки заглядаючи під колеса — забур’яніє шлях, де святинею торгував і не знаходив смирення, де на телеграфних стовпах при в’їзді до висілку шестеро яструбків пробує до зльоту крило, по м’якому жовтоцвітті безсмертника вистежує нори, де розвішана під стріхою кукурудза лиже стіну і шемрає сухим маковинням, де на кущах глоду від спідніх найжаркіших листків займаються ягоди і від благодатної тиші серце подорожньо сохне маківкою і шелестить насінинами самотніх видінь, де хазяйка надвечір торгувала бормотухою і відсварювалась від грузинів, "немає дівчаток і біленької нема, і пива нема, а з мене порохно сипеться", в черепку на прибудові відлякувало мух вишневе варення з дихлофосом, і лежав горизнак голий до пояса дядьора в білих лакованих туфлях, на грудях його скалила ікла собака, дядько то белькотів про загранку, то посилав перехожих туди, куди люди не ходять, п’яно замахувався і браслетом черкав штахетини, де мусив упритул підходити до провідника ростовського поїзда і торочити: "ось я, кореспондент "Правды", ось цікаво, чом безбілетних не беруть на третю полицю", "ей, хто там, клич старшину", де на слизькому гравієві змахнеш погризеним псотою портфелем і не відаєш: куди, від кого втікати?

Біль затерплої руки повернув до палати; матрац просяк кров’ю так, що безногий мусив забитись під ліжко. Білий спокій пах снігом напровесні; десь на шосейці два КрАЗи рубнулися в лобову, водіїв причавило кузовами, горить залізо, не випалюючи сивого, як сама смерть, туману, і фари міліцейського бобика ростуть апельсинами на росяному стовбурищі асфальту — згадав відвідини, заляпаний кавою журнал мод на гострих колінах дружини, доньку, яка муштрувала аеробіку під платівку італійців, пісенний азарт, що бився об стіни, раніш покривавлені його зчесаними кулаками, згадав лілову окидь заграви над вапняними кручами і ворони, що головешками підпалювало блакить: там баба віником-драпачем намітала голубих сутінків до листяного жарку, там запах вогню медовий, лагідний, тихий, і безліч димових павутин сколихує рідні дзвони, там командировочний при дверях будинку колгоспника смакує кавуном і щиглями збиває зернята в цукристому інеї, там хатнє світло яскраве без подвійних шибок і з баржі до гарбеля пересипають пшеницю, лопотить над вагоном брезентовий рукав і риба сплавляється по золотій від полови воді; там сталева безплідна течія по зернині висмоктує ріку і від портфеля тхне пітними сорочками, зіржавленою на сонці таранею, там світ здавався впокореним і вдосвіта на балконі замерзало півпляшки пива; там спокій і воля; "там наостанку побуваєш за сорок днів"; згадав шахту: з покинутого забою витягували транспортер, задушне повітря сіріло крутою пилюкою, бригадники по одному рачкували вниз і вниз, обмотували зашморгом зламки, сигналили коногонкою і, пийнувши з фляги води, поправивши на поясі саморятувальника, плазували на ліктях під гору, ближче до вентиляції; здавалось, що сил бракує дождати свіжого вдиху, мить, хвилина і мозок спалахує спиртовим полум’ям, випалює з крові запах копченого сала, помідорів, часничини в тормозку під арочним кріпленням, сирий дух обаполів у вагонетці, бузковінь інею на стволі, коли кліть виривається на поверхню і протяг шарпає робу на грудях.

Від марень туманіла голова: швидкісний "Метеор" завмирав у тіснині шлюзу, куди між двох задніх стулок, чорним кінцем крила черкнувши гладінь, влітала чайка, від обзелененого водоростями бетону пахло

фарбою з бортів безлічі суден, пахла соляркою прибутня вода, що, піднімаючи теплохід, виштовхувала чайку на берег, заспокійливе дрібнохвилля тихло за брязкотом обмазучених ланцюгів, семафор спалахував великоднім зеленим сяйвом — мить зміни світла вихлюпувалась на новий обшир, і капітан, півобернувшись до задньої палуби, посмішкою показував на сади в спілому золоті серпня. Він помирав, знаючи, що кінець світу починається з його кінцем і ближчає вечір, коли розсиплеться каперс і затремтить звір на варті пишних покоїв, здригнуться жорстокі, сильні залізом у помислах, потьмяніють перед вікнами очі жінок з діточим шитвом на колінах, поблякне сонце і люди засуватимуть двері на грузьку розбатожену возами вуличку, нові хмари нахлинуть слідом за дощем і обважніють крила зелених ковальків під змервленим житом, безмов’я ковтне скрегіт жорен, вода змертвіє, течія вимерзне до піску, окрижаніють лотоки, перестане молоти, відбіліє в смерку мірошник з мішковиною на плечах, обсипаних грисом, — лишаючи білі мучні сліди, чоловік простуватиме на західний обрій, ростиме й ростиме за кожним ступом, головою черкатиме лантухи хмар і місячна ожеледь на дорозі чатуватиме жахами: виттям у глинищі приблудних собак, м’якими доторками кажаніх писків, іржанням, тупотом гриваня, що трусить землю копитами і, здибившись, палає білим багаттям над прірвою.

11

На огляді лікар, лисуватий з каштановою борідкою молодик, м’яшкорив ґумове кільце еспандера і подумки кляв учорашню оказію; "обов’язково здам кров на аналіз" — його дратувало лице санітара з живичною від нікотину губою, розправлені груди з синьокрилим орлом, коли виніс догану за недогляд, що на думку медперсоналу, спричинив смерть шахтаря: зателефонуйте дружині, нехай над’їде за тілом; дратував замотаний простирадлом обрубок на лаві санпропускника, синьо посічені Миколині пальці, що, останньою судомою затуляючи крик, вп’явся в обличчя, затхлість гонучі, якою беззубо оскалений Самурай підтирав кров між ліжками; та ви що? та ви що? дратував лагідний усміх поета Михайла, зацікавленого практикантами; пообіцяли

зошита, нагадайте їм, добре; дратувала тонкогуба облеслива посмішка солдата з пачкою "Біломору" в нагрудній кишені, по якій хлопець турнув кулаком, — як виносили, знайшов під подушкою, згляньтеся, дядьочку, відмініть сірку; дратувала наколка "SOS" на зап’ястку офіцера-підводника, що, схилившись над тумбочкою, слухав спортивний коментар по "Маяку", дратували безвільно засклілі очі художника Ігоря, котрий на колінах обгортав газетою книгу Бердяєва; лікар облапав кишені кремезного Василя і, не знайшовши ні чаю, ні лез для гоління, дужче стис еспандера і закрокував до ординаторської, і хворі почовгикали до туалету, на ходу домовляючись, хто кому залишатиме недопалка на пару затяжок.

Прихиляючи двері, лікар попросив санітара гукнути Жору, відтак простягнувсь на кушетці, заклав руки за голову; "як вициганився з ресторану, парк освітлений, звичайна білявка розстібає й засмикує блискавку на чобітку... підмели мого, приспічило розвести всіх по домівках, вдарили шампанського, спирт позавчора ще кінчився, правда, Толік чеського пива притарабанив, ну Мілка загнула, мовляв я, спеку— лянтка, не дуже-то розженешся, відколи імпорт обрізали, їй косметику, їй туфлі задарма неси, а мені путьовку на море Васічка без доплати не тицьне, там знакомі, там родичі-спиногризи, кажу, нехай на таксі, ні, задобрити мусив, не приїде, влетів до гаїшників, котра година?.. листяно сяйнув електронний циферблат, припалив сигарету і не задмухнув сірника, аби розгледіти жіноче обличчя: сережки під золото, губи бліді, зняла мого капелюха і, сміючись, приміряла, в матіолових очах — згустки хижого азарту... благородний алкаш, не приїде; Мілка десь вискіпала коробку лимонного мармеладу, кажу, до чаю постав, вона рознюнялась, малому несу, ах ти гнида, будуть тобі панчохи, буде французька туш, блюдолизниця суча, тьху, велике цабе комсомольські секретарі, костюми прийдуть в ательє замовляти; ні, не приїде; чуєш, на дачі такий виноград, нехай допивають, здихалися мене, дай закурити, Сірожа, Льоня, чи як там тебе, пайдьом — затяжкою втягнула підрожевлені, зморшкуваті щоки, взяла під руку, звичайнісінька феміна, без аналізу крові не заспокоїшся, факт". Привели племінника в піжамі з піднятим коміром, "за шкуру тягло, от народець", землисте лице не

виказувало ні смутку, ні здивування, пальці запихали до рота салисту ковбасу, погляд ковзав по підлозі і раптом лікаря зморозила згадка за матір хворого; "на днях дзвонила, просила номер Колеги, на третьому місяці, чого, питається, заміж вискакувала, кортіло рибку з’їсти й на шпильку сісти, чоловік воєнними мемуарами промишляє, завихрена сивина, письменницький гонор, доїть літературу, як сидорову козу, домогосподарка, натхненниця, муза книги з автографами штабелює, скоро сама писати почне, про емансипацію, з гонорару пожертвує на дитячий фонд; Колега грошей не править, дві роботи виконує водночас, диявол-романтик, по тверезому хвалився, втіха подвійна", серветкою витер білі племінникові губи, відклав комірець піжами і, заховавши до холодильника недопите молоко, розігнувшись, побачив: Жора тисне руками голову, мамрає, хитається на стільці і глухе харчання перекипає в стогін. Лікар погладив посічений шрамами чолопок хлопця і, тамуючи сльози, за лікоть відвів його до палати; за наказом санітара хворі витрушували постелі, й пилюка золотилася проти вікон. Згодом до ординаторської медсестра впустила новоприбулого кучерявого пацієнта, що, втягнувши голову в плечі, підбіг до умивальника і довго мив руки, розказував, буцім завербувався зі Жданова на Північ і його зняли з поїзда, забалакуватися почав — лікар записував рік народження, прізвище: Коноплицький; відомості про освіту, про хвороби батьків і зрідка відривав погляд від справи на общетинені худі вилиці, на золотозубу обойму в подряпинах від корків пляшкового пива і слухав; "похмілля душило, на поличці намацав флакон коньяку, смикнув, покурив у кватирку, бовтнув чайної заварки в пляшку і на бокову, прокидаюсь від ґвалту: тесть потягнув соточку і, растаку твого зятя, ходім на товкучку, розберемося впослі, вони за двері, іду слідом, гепнув пива, захопив коньячок, розілляв по чарчинах, дрімаю собі, коли чую: знов піддрочують жінку, біжи до нього, біжи буди; протираю сліпи ріжком подушки, в чом дєло, а вони, як тобі не совісно, попробуй, попробуй, підносять чарку, я хлебиць, а не пішло, дайте загризти, хапаю ротом повітря, тещечка охкає, артист погорілого театру, артист, жінка чарку винюхує, брат собі шморгає нюхальником і на старого, розпадлючився гад, сам вижлуктив, той божиться, заливаюся пер— ваком, цей-во шмурдяк мені на заварку схожий, теща виє, моя

дзявонить, мене збісило, аби при такому племені жив, нівкакую! за рюкзак і на станцію; добре, дітей тільки пару прижили; нехай знайдуть собі луччого; ну да, лікуйте, раз галюніки пішли, всього страшно: мікроби, сифіліс осьо на долонях, рак осьо чорніє під нігтями, бачте?", тицьнув розчепірені короткі пальці, тричі намилив руки від уявних хвороб і, обтрусивши вологу на паркет, напівзігнутими в ліктях залишив п’ятірні сохнути на повітрі.

Коли хворого забрали до палати, лікар зрадів, що доля оберегла його від шлюбу і пожалкував за першим коханням — Віра і розлучалася, і сходилася з чоловіком, і вночі, безбілетно проводжаючи її до райцентру, ткнув гроші провідникові і часто курив, за вікном проти бічного тамбура жіночка гойдала плаксиве немовля, лікар няньчився з тугою, дві нетлінні свічі ніг яснили мереживну кайму сукні, на полустанках підводна синь лягала на стрімкий шовк бюстгалтера під вільною блузкою, на брошку-метелик, на красноталеву спрагу піврозтулених губ, нерозтасована колода карт тьмяніла між ними на столику, під дзвін навстіжних дверей, під голубиний шелест розмов, як до храму, вони входили до розлуки, снився дівчині рій світляків, що облоскочували мерехтливим бажанням, крізь сон вона пам’ятала про погляд коханця, прокидалась і ловко на два оксамитові ґудзики застібала комірець блузки, зашпилювала спіральною заколкою зібране вузлом волосся, мерзлякувато стинала лопатками і, підборіддям торкаючись плеча, шукала дзеркало в косметичці; поїзд часто зупинявся серед місячно фіолетових степів, і лікар згадував оцтовий присмак води з колонки за площею, звідки за північ повертавсь до готелю, тісним провулком ніс конвалійне світло в безтривожному тілі, згадував тоскне липневе чекання листів на головпошту, згадував, як голубіла роса на букеті піоній, коли на таксі крізь попелясту мжу помічав ластівок по карнизі театру; вона щось нарікала на вчительську недолю, а на пероні з упевненим спокоєм власника дорідний режисер курив "Яву", біг за вагоном, при східцях чекав грайливої руки в своїй лапистій долоні. Лікар, під голову підмостивши сумку, ліг на лаві, під ранок дощ зашепелявив по верховітті каштана і підстьобнув до вокзалу — родинного склепу озлілих блукань, — над акаціями гас вольфрамовий

нерв одутлого від сльоти ліхтаря, дощини смугою вибілювали поріг, і серце пухирилось від отруєної відчаєм крові, свідомість розчахнулась на крик і милосердну надію: цей смерч вільхового падолисту зникає над балкою, сліпить кожна прожилка на листку, пробач, милий, довгі забавки втомлюють, знай, що іскра благальна листяніє над водами і вказує напрям течії від землі, милий, зайві листи, сам за хворих розказував, пожалій їх, зціли себе, лікарю мій безпутний; і тільки-но встиг подумати, що вона зумисне лукавить, аби полегшити сум, як новий вир голосів нагадав стогін підмитої греблі: випишіть, чуєте, няня розвузлить клунки з манаттям, на волі видихнем нафталінове довготерпіння, накупим морозива в кіоску з білим пінгвіном, через колючку диспансеру переметнем цигарки для дівчат, нехай розкошують, а там хто куди, я, тримаючи палець між сторінок Пруста, дивитимусь по телевізору бокс між нашими й американцями, зремонтую доньчин триколісний велосипед, на прогулянці відчуватиму тепло шкіряного сіделка в долоні; а я обійму першого стрічного старшину, розпитаю про море, автобусом доїду до свого села, працюватиму на фермі електриком, одружуся, ставок під боком, на круто зварену манку беруть такі коропи, тра загодя місцину підгодувати; а я дембельнувся, при дипломаті, при начищених зубною пастою значках пройду по висілку, баби на сходах бараків шамкатимуть мочені яблука, міркуючи, чий це пішов, сяду під кущем жасмину, зірву листок, покладу на півстулений кулачище і лясну, нехай мати притулиться до вікна; а я в Молдавії погляну на річку, на замшіле каміння, прокльоном від— мию хмільний манівець, теслею чи ковалем стану, на вихідні в колгоспі випишу м’яса на шалики, за хутором назбираю паліччя, в нагрудній кишені шемерхотітиме соснова стружка, коли діставатиму цигарки; а я не розсилатиму рукописів, подумаєш, визнання, це підгавкування сильнішим, котрі зручно розіп’ялись на Шевченковій тіні, ця гордо викохана вразливість, ця тарганяча самовпевненість на чужих тарілках, звичайно, писатиму, літом на дачі назбираю кашкет суниць, ополудні трава сивіє від стрибунців, лягай і плач; а я зуби рондолеві повставляю, надгризу пакет молока до теплої булочки з маком, пляшки по скверах збиратиму, за кимось підгляну, потім налапаю мідяків на свіжому котовилі, головне завчас не мозолити очі, бо злуплять шкіру на барабан,

дожду весни, земля на могилках запахне здобною ваніллю пасок, тітки напихатимуть повні кишені крашанок і потайки хреститимуть мою маринатку з надірваним вішаком; а я, а мене куди? — розставивши руки, перечіплюючись об розкидані подушки, біг порожнім коридором пле— мінник, і розвітрена пір’яна невагомість піднімала його над підлогою, і вітрисько з обірваних на верхній петлі дверей сік дощем по обличчі. Звідтоді лікар остерігався за себе і згадував Ігореві слова, що роздрібленість духу відбила обов’язок перед ближніми, звичка до сумнівів скаструвала пам’ять про добрі вчинки і про лихі: невже, караючи, доля не втішить терпінням на одну ніч до літа Господнього?

Санітар, витягуючи щелепу, з порога почав жалітися на Василя, котрий всім по відділенні розказував, хто насправді запропастив Миколу: "накажіть присікти безпорядок, накажіте на в’язки", — лікар знервовано відмахнувся й згадав, що вчорашню знайому звали Ларисою, що після роботи необхідно заскочити у вендиспансер до Колеги, подзвонити сестрі, знайде чорт диявола: наївний цинік і ерудована голуба кров, необхідно відпочити на вихідні; до дядька шість годин електричкою і їздовий по дорозі від пристанційного буфету поганятиме коней держаком вил, мішанка з драбаняка підмітатиме куряву на ґрунтовці, забовваніє село, і дядько зіб’є на очі зеленого лісничого картуза, перегодом, дообідавшись до глупого смерку, підкачне колеса на велосипеді, мовляв, перескоч на ставок, скупнися, то ще посидимо, і далі обрізатиме обаполи на паркан. Прокинешся в копичці на вигоні, поб’єш на лиці важкеньких від крові комарів і між дзенькоту відер об кадки почуєш гомін базарувальників на автобусній, "тамо чиясь лісапета, глянь", почуєш кроки, цвіркун розлущить малинову на крайнебі зорю, "о, нова вела", "та не твоя", баба присяде і за мить, оговтавшись від ляку, порадить зарити веломашину, бо видно чортій куди, — за гуркотнечею автобуса легіт сколихне білі поворізки на в’юнких помідорах, дядько повідає: бувало, на сімох засандалимо бочку пива, то їдемо на весілля, з автобуса вирвем сидушку, при своїм сідалі який господар видворить з обійстя; а зара пити не тямлять, нє! На дядьків голос зайде сусід, у літній кухні непоспіхом жуватиме стручок перцю: приходжу з армії, то нє щоб до хати йти, дерусь на грушу побіля

стіни і вар’ятую, бабка, бабка, доставай дєньгі, ти Максім, зривай снопи, ти, Степан, поджігать будіш! мати руки над столом заломила, того золота два царські червінці у вузлику затиснула, тремтить, Микольцю, сину, голос же твій? какой тібє в чорта Міколя, Максім, расшивай ентот курєнь! гіллякою по стрісі гупаю, козячу ніжку запріщив і при спалаху сірника впізнала мене мати, та копійками в шибку, на, вдався, щоб тебе холєра вдушила ще маленьким — ну, доки гріти, будьмо. День згорає за клопотами, а вночі над єдиним ліхтарем за водогінною вежею сніжить мошва, торохкає по брущатці підвода — то парубки везуть крадену рибу: недавно волоком перецідили ставок, ватагою вибовтали з татар’я найледачіших коропчаків, два міхи улову на возі прикрили брезентовим плащем і, тихенько наспівуючи, звісивши ноги з драбин, погнали спродуватись на ближні села; підліток під вікном чухмарив нажалену кропивкою ногу, басив: хазяїн, діло є; заспаний у ватних штанах чоловік сліп під сінешньою, густо запавутиненою, лампочкою, бий тебе грім лютневий, от увірвителі, ну зваж пару кіл, моя десь гроші заникала, то як, знайти для сугрєву? підліток на двох пальцях тримав безміна, цибатий напарник до полотняної торби спроваджував коропів, обтирав об спориш долоні в лусці, клав на передку воза пляшку, висмикував недопалка з чиїхось губ і кихкотів під дружніми штовханами; підвода минала порубану місяцем затінь липової алеї, вікнастий маєток голови колгоспу і невидимий за кам’яною загорожею двір дільничного інспектора, метка котів на подорожникові злизувала свіжу риб’ячу кров, цвіркун бив на сполох, і вітер від кукурудзяного поля вкупі з лимонною порошею ніс прохолодні сни, ніч царювала, аби в тумані засвітити тиховоддя зоряним спокоєм, який знищить марнотні очерети і на молочній стрімнині заколосяться небачені одвіку зерна; за скиртами тліло вогнище трактористів, гать, гаття, но-о, тиргов, на лавочці з дівчиною впізнали приятеля, що з автобату отримав відпустку на тиждень, і риба ляскала мокрими хвостами, і сигарети скінчились, братва витрушувала з кишень липкі карбованці та тютюнові кришки, висмикувала забуту між штахетин газету, гурт по колу чадів самокруткою, доки дівчина виносила з веранди і розстеляла на фартусі кришеник сала, п’ять яблук, надщерблений глечик сметани, а хтось нетерплячіший видмухував павутину із гранчака.

Лікар підійшов до вікна і запитав себе: чого за спогадами забуваєш ці стіни? совісно? втома без краю, забудь. Натомість згадав дядьків рецепт лікування радикуліту: коли кінські кізяки вивозять від стайні на поле і ґрунт просихає, хворого по шию закопують у перегноєну, гарячу всередині землю, жар, здається, обвуглює м’ясо до немічних кісток, змушує чверть години волати до перехожих, доки людина не засне і земляний струм зцілятиме тілесну кволь: груддя висмокче з потом дьогтярний страх і вигріє солону їдь на суглобах — зсушить сльози на віях — багатьох вилікував? — запитав тоді дядько і виставив руку, в сутіні схожу на скибу рятівної землі: допомагаєш по змозі? то ж бо й воно, голубе. Мжичило, і два медбрати виносили з лікарні покійника на ношах, обік "швидкої допомоги" тупцяла під чорною парасолею жіночка, в якій лікар признав учорашню знайому — дружину Миколи, чий подих ковтнула одна ніч до літа.

12

Мряка пахла смородинним листям, коли, звівши каптур дощовика, Андрій поглянув від криниці на вікно: мати під грубкою дивилась по телевізору виставу і зрідка переводила погляд на уквітчаний айстрами портрет на божничці, — звістка про смерть вкам’янила упевненість, що вона винна перед дітьми, біду накликала бажанням добра замість науки терпіння, — і, дратуючись показним безпорадним смутком, накинув дротяного алюмінієвого обруча на хвіртку, пішов замогоричити полагоджену плиту: на пагорбі шелестів сад і густо віяли полином оброшені поли плаща, зоддалік маячіло горіхове гілля над стріхою хліва, хтось чорнів обік стежки, злігши ліктем на мотоциклетний бак, і зблизька Андрій припізнав вайлуватого Степана в шкірянці, в танкістському шоломі: кажуть, худібкою ґендлює, наїв риляку, виписує по заниженій вазі телят і тихцем перепродує, агроном, шишка, чекайте, ціпи, прийде й на вас осінь! подумав, потискаючи п’ятірню ворога, згадуючи, як пасли череду в жлуктичку і старші хлопці зіпхнули зі скирди на забуті в соломі вила, як сходив потом, доки Степан, впершись п’ятою в його живіт, висмикував пекуче, до риготняви просмерділе жомом, залізо з сухої холоші, бо кров ще не цвиркнула жижкою; як

чистили криницю і жабенята з білими черевцями лізли до кадки, старий Антон підкладкою роби витирав глину на носі, гукав "майна", лопатою з дна підштовхував відро, затим вечеряли, по сільклубі вимерхав шал музик, пахло смаженим ячменем, яким сусіди заправляли березовий сік, Степан виджендж урювався на побачення до Зої, що, сидячи на підмощених долонях на сцені, на колінах розглядала обкладинку журналу "Кіно", відтак виймала люстерко з сумочки, батистовим ріжком хустини торкала вії в сльозах, чекала, коли перед танцями пухлощокі старі діви заляпають синьою пастою лампочку, картопляний дим напливе від городів, затопить лахмани на скагачених під стіною стільцях, а вона випливе з обіймів солодким сном, що зціловує чоловічу покірну втому, — нині розклад крутий, поганяй собі, — позіхнув Андрій, розтруївши себе ревністю — наблатикався, аткуль такий борзий? — прикахикнув агроном і попустив ремінець на підборідді, — відступи від гріха, — по-дружньому раджу: за потаскухою упа— даєш, кинь, — Андрій витягнутою рукою намотав на кулак шкірянку, злегка турнув зм’яклі груди, смикнув другораз і відштовхнув тіло на коляску, потім перестрибнув каламутний потічок і перед обійстям витер черевики об лопухи;

сторож пекарні, лийнувши по кухликах доморобного вина, неквапно розгладив лопатисту бороду; "днями дівча навідувалось, гомоніло з дочкою про Михайла, — за упокій небіжчика, Бог дав, Бог взяв, за ласку твою, що послухав старого"; з полиці зняв підшивку журналів "Охота", об коліно витрусив пил і, пчихнувши, засміявся ласкавим виболілим сміхом; "отуто пишеця, в одному районі ведмідь на корові в’їхав до хутора, молодиць розлякав під магазином, та й вшився, врем’ячко таке, що світ показило, хто ким поганяє, вогонь святий зна; ще по їдненькій? славна тяга в плиті; знаєш, друже: щастя — це давні журнали, легке вино і сльота неісходима"; раптовий смуток висвітив нестримність дідового характеру, що гнівно викришував зуби, аби знесилити себе нічним каяттям, "кепсько, якщо полаємось; і в мами, і в нього однаковий сум, а спокій різний; годі", обірвав себе Андрій лякливою думкою, що недоля завше підслуховує в благодатні секунди; Зоїна з цідилком на плечі постать майнула повз вікно, і чекання по-різному наструнило

чоловічий слух: старий чув за сінешніми дверима сюрчання молока в слоїк і виплеск оденків на котячу таріль, а молодому чувся змах витріпаної марлі, чий звук лоскітнув щемом свіжого на рані бинта, — в картатому батьковому піджаку і грубому светрі з лисими ліктями присунула кріселко до швацької машини, взялась дострочувати сукню за журнальною викройкою: звіднедавна полюбила сімейну розважливість, однаково як раніше під солов’їний пульс травня любила прогулянки на природу, любила послухати дорідних людей, котрі заради утвердження складали екзамен на звання справжнього мужчини, більш озброєні нетерпцем, ніж азартом, втрачали впевненість за браком розкутості й царювання над сексуальним досвідом подруги; бідолашні, провалювалися за другою спробою витягнути білет, аж мусила заспокоювати власною безжурністю: віддала тобі душу, знай! любила урочистий запах підсолодженої води у вазі з хризантемами, грудневе різноголосся зборів, любила під кінець повторювати, що жінка — це любов, і доказувати це чоловічкам, які прагнули втримати її благально розсипане волосся, любила втіху від влади над ними, владними й жартівливими лишень тоді, коли після допитувань дзеркало серед ночі світило від незасмаглих грудей, немов матеріалізуючи сніжну пахощ жасмину, і зблискувала обручка на правому підмізинці, яким збивала попіл на сигареті, серед багатьох вгадувала мужа без гонору, такого, котрий би не сікався до дитини, страх за яку обпалив стільки нігтів, скільки разів м’які, спітнілі від шалу пучки торкали вапняну стіну і скільки літ обчорнили сажею баняки вареної картоплі, — пам’ятаю доторки рил над коритом, дерть на полах кухвайки, лискучі зализні коров’ячого язика на здухвинах теляти, втому, осуд, що за розлуки гнітив чеканням, єдиним, чим пришвидшувала час без коханого, виглядаючи якого, задивлялась на себе без тіні турбот: пізнувато, відвези, милий, додому — і на задньому сидінні духами освіжала язик, щоб дихнути на старого святковим передноворіччям будинку культури; дід влюлявся в боковушці, біла з чорною нитки зшивали нову балахонисту одіж, легким півсерцем прикіпала до шпалер тінь годинникового ланцюжка, якого, замість ваги, обтяжував срібний хрест, і, відірвавшись на мить від шитва, вона посмішкою дозволила залишатись; де-не-де над бруківкою туман світлів од місячного полину,

далі густою сметаною завмирав по обочині, і сигарета згасала в мокрому рукаві дощовика, коли потайки від сусідів за купою битої цегли і з лагідною турботою уявляв її нічні походеньки з клубу, відчував, що жалість приковує до цього кам’яного, на взір світло-безмежного шляху, який десь за греблею обростав осиковим листям ставків, розгіллячувавсь на потоки, гранітним деревом-річкою напував обрій, — ще знадвору Андрій почув, як Зоя присунула до машини важкий з одягом стілець, а потім, роздягаючись, скинув на підлогу дідові окуляри з табурета і мельхіорову заколку, спросоння на ліжечку завовтузилося, заприцмакувало маля, запала тиша, м’які й сірі, щойно розбруньковані, вербні котики очей зоріли сміхом, "справиш собі зимове пальто", "так, люба", "грішно, що зараз вибирають жінки", "це комплекси розлучених", "вибач дурну бабу за красування", рипнувши пружинами, лягла на бік і згадала про відвідини братової нареченої, згорьовано великоокої, ледь помітно кульгавенької на ліву ногу Олени і, плачучи, розповіла те, що замовчувала перед батьком.

13

У січні Олена мріяла уявити Володаря голубів, про яких нагадувала кожна Михайлова листівка, — в сутінковій кімнаті, слухаючи шемріт віхоли об торбину з харчами за вікном гуртожитку, подумки бачила голуб’ятню за церквою з гарапником громовідводу на куполі, бачила двійко тіней: кремезніша з сокирою на короткому держаку, менша з поцупленим на чийомусь дворищі напірником, скрадливо піднімаються по драбині; від дзенькоту обірваного замка топорище пітніє, сірник вихоплює з водою пшонини і білопері штанці на малинових лапках, зрідка під ногами чавкають пташенята, зрідка змах крил обвіває обличчя, коли від хрипкуватого окрику "вилазі, анцихристи, відпущу з миром" старший кидається до дверей, знечая буцкає на поріжку сокиру і дурнувато гикає слідом за янчанням постаті з руками над головою. Витрусивши з напірника дорогих на базарі птахів, терли запосліджені долоні об росяний спориш, лісосмугою мовчки хекали на станцію, заскакували в товарняк перед червоним світлофором, на запасних коліях, і отепер, після Михайлового призову в армію, дівчина уявою

силкувалась відмолити гріх нареченого: молодий ще господар вимахував сірою полотниною на патику, голуби сторожко зринали над сріблясто підвітреними тополями, вітрогонили з підхмар’я, ояснювали купол, ковзаючись, кігтили бляшаний коньок голуб’ятні і сумна, без передчуття замаху, постать у вільній одежі тихла від втоми, вітрисько пухирив сорочку на спині і погляд крізь мжу заледве сягав до кованої брами, до птаха, що пив на паперті дощову воду з виямки.

На стільці обік батареї сохла поштарська сумка, на шафі жовтіли надувні іграшки: два колобки, лисиця й півень біля радіо, що зрідка обзивалось, коли заметіль розгойдувала перехльоснуті дроти; згадувала його прихід: тої суботи на першому поверсі горлав магнітофон, по вестибюлі тічкувались місцеві підлітки, за рипом дверної пружини протяг зморозив литки і, роззирнувшись, вона помітила парубка у штормівці з піднятим каптуром, на взір дорослішого від своїх двадцяти літ, погляд меткий, проте одмінний від ласого примружу циганкуватих зайд — засмагу на лиці втомлено засніжили зморшки між брів, коли, усміхнувшись, торкнув за лікоть до танцю, і вона вперше небайдуже оглянула себе на горіхових від світломузики шибках: білоцвіта тендітність зборчатої під широким поясом сукні спалахує й меркне за спинами штовхітливих пар, і, вдихаючи ромашкову звабу шампуню, хлопець розповідав, що бродяжить, звідколи батько відрікся від сану священика і сторожує в пекарні, старшу сестру все одно зрізали на конкурсі до медінституту, двоє братів тихцем спилися на заробітках, сам, цураючись односельців, котрі мантачили язиками над ріднею відступника, здимів по світах: вартував на баштані кавуни, наждакове в задушному смерку небо, нижчаючи над гудинням, викресувало блискавки, вознесенна мить спокою гасла від озонної свіжості вкупі з сирітським холодом ковдри, яку підвітрювало в курені до одвірка; відтак напросився в помічники до провідника кисловодського поїзда, допомагав обпирскувати в канцурці використані простирадла, чверть години сидіти на них, щоб потім злежані, мов напрасовані, роздати пасажирам, потім на вокзалі стрельнув цигарку в ждановського аліментника, що третє літо крав і перепродував голубів: низькорослий, підсвинкуватий, з нахабними ніздрями, шлакував під акацією в сквері і

сам себе присоромлював, "ти, бидло, ти забув діда, уродзоного шляхтича, сто гектарів лісу мав; ти-но згадай грамоту з сургучевою печаткою на шворці під оленячими рогами; прийшли совдепи, уграли маєток; ти, бидлюга, зараз п’єш, а діти в сусідських качок визбирують варену картоплю з тазика; ти, ти, ти чого вилупився?!", шарпнув себе за манжет, обірвав рукав зотлілої від поту сорочки, присікався до мене, смикнув за другий рукав, зривком обтер жовчну піну на підборідді, поплівся в задимлені сутінки; ліхтарі з м’якого бузку перекипали в сірчаний вогонь, що звивистими вуличками вигнав приятелів до ріки: одсвіт бакена сріблив коньок голуб’ятні і зірчатий купол на площі.

Радіо, на мить примовкнувши, обізвалось піснею: по роз’єднаних дротах струмкотіла туга, і пам’ять скресала від осуду: в тісній кімнаті з іграшками, сумними привидами материнства, простелила йому матрац, поштарську сумку поклала собі під голову, обкуталась покривалом і, лежачи долілиць, розповіла: всяк одруженням присягається, думає, раз дитбудинківська, раз на пошті працює, раз квартира не скоро, значить, підгуляти жде, по карнизах деруться в общагу, двоє в’язи схибнуло, спиш? наблукався, жалісний, тихий, нехай моя любов вирятує від безвілля. Вдосвіта навшпиньки вийшла з кімнати з рушником на зцілованій шиї, здригнулась під душем крейдяними лопатками, хлопець ще спав і снилось: жінка у вельоні без нареченого входить до храму, від її погляду на латунному свічнику під образом Діви гаснуть десятки благальних, золотосумних ґнотиків, спалахує молитовне різноголосся псалмів, уклінна жінка просить благословення в священика, в якому він впізнає батька, і тоді, тоншаючи, старіють жіночі уста, вельон вицвітає на хустку, під латкастим хвартухом сіріють шиті з міліцейської шинелі валянки: щем незвіданого досі почуття збудив хлопця, і, кулаком затуляючи позіхи, він зрозумів — якщо сон сахається такого кохання, невже утриматись нам наяву? Обшарпаним автобусом дістались за місто, за оксамитову тиховодь озера з вишневими пагорбами: сонце голубі— ло на дюралевих бортах човнів, на мокрих сходинах кладки, на окулярах чорнокосої в сніжному купальнику молодички, що владно сидячи на бороданеві, нігтиками дерла збілілу шкіру на спині супутника, котрий відбрикувався, хижо морщив облуплене перенісся, розтрушував

на одяг гарячий пісок; уперше тоді зрозумів свою байдужість до батька, осилив той закон розтліну, за яким найменше добро дається важче, ніж огріх, що владен заїздити до відрази; проте минувшина даленіла за обкорованим на розпалку березняком, і, прямуючи вгору, зрідка перечеплюючись об валуни, хлопець поглядом зціловував павутину на тугому вирізі блузки; тоді помітив за вижухлою галявиною на пригірку дубовий з мідним розп’яттям хрест, запитав: куди йдемо? джерело там, кажуть, воду святили, відповіла дівчина. На обламаному терновинні сизіла баночка з-під майонезу, на дні кринички вирувала піщана каламуть і могутнє соснове пагілля утримувало хрест від падіння, хоча Спаситель, мабуть, втомився рятувати не стільки спраглих, як знахабніло цікавих мандрівників, що на дубовій чорноті мисливськими ножами видовбували марноту плоті, клали нетривке вогнище з соснового сушняку, і хтось проворний витягував остуджені пляшки з покірного срібноводдя, по три штуки між пальців; хтось від підніжжя хреста вергав камені, щоб підмостити над жаром соковиті шашлики, хтось на обвугленому шпиччі смажив опеньки, і дим, ковзаючи схилом до озера, гасив окидь заграви на очеретах, росу на пелюстках лілій — стук дятла розплів правиці, а відірвавшись поглядом від потічка, Олена помітила й білку в дупловині сосни, подумала, що довше вистоїть під нещадними вітрюганами, хрест чи дерево? рудизна обсіченої кігтиками кори засіяла Михайлові очі, коли білка, намотуючи спіралі, зникла між вічноколючої зелені з вибростами, якими лишень буревій торкав розп’яття і знов вигойдував порожнечу; набрала в термос води, а через тиждень парубок влаштувавсь на цементний завод, опісля зміни злямчена під душем зачіска виламувала гребінець: обмакогонився під зека, з авансу накупив слоїк квасу, картоплі, поцяткованих гірчицею оселедців, кавуна з вощаною залисиною і будильника, щоб задрімати без усенічного неспокою просліпати зміну — по гастрономах розібрали червоне вино, на стовпах зжовкли від клею заборони спалювати падолист, по телебаченню лікарі радили морквяний сік, на пероні, вздовж приміської електрички падолистяно жовтіли в натовпі спини солдат-партизанів у новісіньких бушлатах, іноді від цементного заводу вітрюган нагортав імлу, невиразні постаті, скинувши в роздягалці окуляри і респіратори, одним духом смальнувши склянку дармової

газводи, зникали за прохідною, машина з увімкненим світлом розвозила по вулиці запах ковбаси й горілки від потайки опорожненої і розбитої вантажником чвертки; на автобусній зупинці пил зашморгував шию, і Михайла сліпила прохолодна сталевість, він, заплющений, бачив під мішковиною в ночвах п’ятеро буханців, котрі старий приносив з пекарні, бабця з відра доплітала вінок часнику, брат сікачем у кориті шаткував яблука, пригорщами засипав їх у саморобний прес, налягав грудьми і прокручував лома, по бляшаному жолобку до дійниці радісно цівкотів осінній бурштин, сушиною пахло на веранді з повною скринею жита і найлюбіше було після клубу задрімати на ляді, замість подушки підмостивши портфель і вкрившись дерматиновою курткою, що пахла солом’яним димом, макухою, татариннням, яке слугувало підстилкою за останніх нічних посиденьок на коропа біля ставка.

Надсвічена падалицею, згіркла від неопалимої тривоги ріка осеніла, і перед відправкою сповістив матір, мовляв, при місці, при спокої в світі, купив штани, палити покидаю, новин особливих катма, після армії з дружиною виглядайте, дасть Бог, дотоді брати охануться, на три сім’ї вечоринку згуляємо, ждіть; а вночі Олена плакала, згадуючи вереск котів на весняному смітнику, звідки по трубах налазила до гуртожитку пристаркувата парубота, каблуками висаджувала замки, доки хропіння вахтера на стільцях ленкімнати розлякувало тарганву і дотлівав недопалок на підвіконні; нашатирний страх ґвалтувальницьких, обкиданих заїдами, ротів змушував загодя наламувати в парку троянди, ставити квіти в графин, здригатись від кожного глумливого стуку, тиснути в кулаці замашну горловину: бачте, маю хлопця, букета приніс, одойвіт вон, кому кажу, погань; схлипувала, в передчутті материнства обіймала тугий під перкалевою сорочкою живіт, а на вихідні змотались до Києва, на Хрещатику в кав’ярні Михайла поплескав по плечі Конопляний в джинсовому костюмі, в білих кросовках, каже, пристав до одної лушпайки з готелю, хата однокімнатна, годує, остограмлює, чого ще тра? шалашовка, звичайно, трипером нагородила, оце підлікуюсь, роздеру мотюгальника суці і на Жданов звалю, на головпошту моя написала про пацанів, ростуть гольтіпаками, свиснули в школі магнітофон, пора за виховання братись, чуєш, позич трояк, візьмем зо

п’ять флакончиків елексиру, то як, подруга впаде на хвіст? мовчу, розфиркався, хіба чужі, згадай-но Володаря голубів, цікаво, прикнокали чи тільки юшку пустили? ну, тримай краба, ех, забульбенили б, зняли бікс, по три пера прищепили мічурінським способом; давай хоч пивка закабанимо, вернеш нюхало? тоді порив я, когось ощасливлю, золоте врем’ячко, на коліна цибають, чутки кругом, знаєш цю приємну важкість худеньких? Боязкий від народження Михайло воскресав од жіночого заступництва, і розгубленість не штовхала, як раніше, на броварію, проте відчай розлуки пульсував єдиною думкою: вберегти глузд і, пам’ятаючи своє продовження в немовляті, яке однаково з першого дня взнає відчуженість, нагрів на газу тривідрову каструлю води, ошпарив ногу вище коліна, і, згризаючи губи, тилом долоні затискаючи крик, газетою обтерши криваву водянку на литці, знову обілляв окропом фіолетово спухирене тіло, до м’яса прокусив руку, впав горілиць і бився п’ятами об підлогу, доки наречена йшла з порожньою сумкою на плечі, — прокурор дивом відхилив справу про зумисне скалічення, хіба повірив, що білизна виварювалась і хлопчина ліктем виплеснув виварку змилин? безсонний біль зціляв читанням журналів при світильнику у вигляді лотоса, жахом дикунства віяло від сторінок: за осквернення священного дерева людині прохромлювали живіт, кілком прибивали до кори кишку і, ширяючи вогняним жигалом під ребра, змушували увихатись круг стовбура, висотувати нутрощі до погибельного кінця; а тутай відірвеш голову від сторінок і бачиш: світильник осенить пасмо волосся на ямці за вухом, припалені сльозами кінчики вій, косметичку на підвіконні, під батареєю шкарпетки на ґумових чобітках, по радіо голосить полонез, і, коли музика тихне, чути поскрип пружин за жіночим зітханням, чути стрімкий льодохід електрички за виліском, і згадаєш серпневу ніч на баштані: зорепад пухом будяків гас на ставковому чорноводді, сільські увірвителі над’їжджали на велосипедах, ліхтариками-жучками обсвічували притрушені соломою купи кавунів, навпіл розламані кружала соняшників, свої обліплені чередою кортові штани з прищепкою на лівій холоші, доки малий сторож намотував на правицю холодного ланцюга, брязкотів ним, косорото харчав, навколішки в курені гавкав на тіні, підводився з керосиновим ліхтарем на витягнутій руці і, стискаючи під пахвою держак суховил, басив у

виріз благенької бобки: стій, вівчарку спущу, стій, стрілятиму, іди, йди сволота, щоб ти пішло окарач; звичайно, селяни провідали, що собаки нема й напоказ, а зранку бригадир совістив: растаку твою через коромисло, цить, када ґаваріт старший, ушивайся під три халєри, наплівать я хотєв на сльози, попереджую послєдній раз, хоч одного за полу злови, захотуємось, до пуп’янка спишем розкрадене, поняв? потім бригадники позбавили заробітку, мовляв, твоє одійшло людям, ходи старцюй по селі, так што звиняй, брат-галушка, проштрафився ти, надєлав дєлов, що й казати. Останню партію відправляли в стройбат; вдягла найкоштовнішу свою одіж: кофту зі срібною нашивкою пальми, купоросну з двома рядами ґудзиків спідницю, панчохи з люрексом, вступила в білі з метеликом туфлі, густу золотінь зачіски уквітчала мохеровим кісником, — святкове золото сережок тремтіло за посмиками таксі, що відвозило до військкомату, найрідніші долоні пестили його лице, потім рвали на клумбах оброшені айстри, засмикували блискавку на штормівці, поправляли синю з козирком шапочку, аби, квітковим терпінням обмивши руки, увібрати прощальне тепло для довгих листів; їжаки в садку визбирували останні яблука, гармошка скімлила, коли розхристаний в тільнику парубій тяг п’ятірню за карафкою слив’янки, опускаючи міхи і ще пробуючи зіграти марш на басах, вишневе дрібнолистя на вікнах пазика нагадувало великооке безсилля, коли, нігтем видлубавши сигаретний жар, Михайло пхнув недопалка до коробки сірників і ступив на підніжку, вже заощаджуючи на куриві, посмішкою показуючи на туман за автовокзалом на площі; минала страшна післячорнобильська осінь.

Взимку, страхаючись забути розповіді Михайла, перечитувала листа, отриманого впослі від матері; "заявились твої брати, довели до болєзні, звьоздочкою тру лоба і кладу по— товчену м’яту на скроні, голова репає, була в больниці, виписали, може, в одній минутині захолону, бо говорити тяжко; оце старий записує під диктовку, Толік внадився на базар, поки привезли хурою з лікарні, тринадцять хусток, що відпівальницям тримала, туфлі нові, облігації, покривало, бахрому для домовини украв, тепер купуй нове, чимось же нарадити тра; Петька побив увесь посуд, то на похмілля погнався з вилами за Толіком,

прохромлю адійота, кричить, насилу сусіди вирятували, то в неділю заліз на піч, матюкається в бога, я слухала-слухала, кажу старому, не полінуйся, поклич міліцію, зараз буде тут, він тоді ни слова, бігом під ковдру і спить, от морда собача; а Толік грілку вина запхнув мені під подушку, од брата ховає, а Петька десь четвертину доп’яв, то в ноги мені підсунув, Божечко святий, де та смерть? проти суботи ніч ни спала, серце кам’яніє, думалось, якраз одійду, так нє, проспала ангела; похорон без кінця й краю наснився, люди старі і малі, і місячно дуже, зранку украдьки один від одного повитягували з-під голови грілку, пляшку з-під ніг, замирилися буцімто, вкупі розпили, капусту жеруть, старого послали за папіросами, а тоді мало мебель не порубали; це позавтрім кінчається їхня відпустка, не відаю, чи доживу, Господи, Господи, оце, мабуть, і по всьому"; згадувала кожне Михайлове слово, щоб замирити блукальні сумніви, купила обручку за п’ятдесят копійок, немов заміжня, ходила райцентром і украдьки спроводжувала в поштарську сумку пляшки, мріючи зібрати йому на костюм, собі на вельон, карбованець до карбованця відкласти на шлюбну подорож, довго не писала про викидень і зрідка бачила сниво: при погаслих свічках налапує двері; прокидалась і думала, що життя є пробудженням у спогади, без яких вона ніхто; за північ пустозвуччя просякало дрімотою, сірів біля чайника надірваний з боку конверт і фотокартка прийому присяги, на журнальній полиці тьмяніла пляшка забутого одеколону, електробритва, сигарети "Експрес", і, засинаючи, вона вкотре забувала вимкнути жовтоцвітий лотос над ліжком.

14

Ігор гадав: це безсоння від ковдри, під якою раніше мулявсь безногий Микола, — при стіні сопів, схрестивши товсті руки на грудях, режисер Тарас, на прізвисько інспектор відьом, єдиний в закритій палаті чоловік, що забалакував про мистецтво і з лікарем вітався бадьорим кивком голови, аж чуб сліпив очі: прошу вас у мою домовину!

дуже хропіння відлунювалося ліжками, звідки виписали принудчика Папулю, беззубого гоміка Самурая, генеральського сина Михайла і

шабашника Василя, котрий погорів на молдавському вині, і Конопляного, що залетів на обстеження з білою гарячкою; та хіба впам’ятаєш усіх, стільки люду здиміло, відколи дружина Анна по намові самців зіпхнула на примусові ліки; дав драпака з київської психушки, піймали в світах, отуто гибій, — одноразу, малюючи стінгазету в ординаторській, однаково, як колись підмальовував палички з’їздів на плакатах, був свідком прийому хворого; "диякон? за українську церкву душа болить? вірші читаєте? перепади настроїв? тривоги безпідставні є?" — допитував лікар, вдовольняючи свою постійну підозру шизофренії, симптомами якої вважав завищену самооцінку, дивакуватість, відмежованість, манірність, розгубленість, втому, екзальтацію, образливість, грубіянство, нечупарність, надмірний інтерес до філософії; світку мій! — зойкнув тоді художник, підгледівши історії хвороб по залишених на столі картках, дослухаючись до кроків і кольоровим пальцем гортаючи нові справи: при м’якій паранойї на перший план виступає загострене почуття справедливості, прямолінійність та фанатична впертість, поєднана з боротьбою за правду (кверулянтні тенденції), тоді здригнувся від скреготу тригранної відмички і порадів; "однопалатники мають характеристики незгірші від конгресменських"; що лікар завів лівицю за спинку крісла, а правою знов на друкарській машинці строчить повідомлення до прокуратури: Такийтенко Такийт Такийтович перебуває на обліку в психдиспансері, отже, є недоцільними відповіді на скарги про перебільшення влади медперсоналом і органами внутрішніх справ, які залучають на комісію, — скептицизм лікаря смердів ферезолом і коштував "есту" для Ігоря, коли забалакав про несправедливість розголошення таємниці: провали пам’яті заповнював дим "примини", анекдоти і мишача шкработня ложок об алюмінієві тарілки з манкою;

струм позбавляв дитинства в червоноцегляному будиночку на відшибі при залізниці: залізна течія рвала сонячне грайво снів, третій крик півня на сливці, ґвалт вороння на посадкових ялинах, гризню за охлап собак на відкосі й падіння голуба з розсіченим об дроти крилом, яке усмоктував вогняний вихор поїзда — від струсу в керамічному оленеві бриніли копійки і видзвонювали шприци в сталевій коробці, з

якою мама, ладнаючись до хворих, боронила задивлятись на смертоносні шляхи, прив’язувала довгим плащовим поясом до скрині; звідти бачив: однолітки під посадкою розгрібають брухт і ловлять білими каптуриками джмелів; сірником обпаливши жало, рвуть черевце з капкою меду; потім від районної бази на смітник відтарахторили ящики розплавлених цукерок і дітлашня в лісосмузі викопала землянку для спрату обліплених осами скарбів, котрі за здоров живеш розтягували самогонщики і шматували стрілочники в жовтих жилетах; отож гуртик за гуртиком, діти, запиваючи їдло, тупцяли біля колодязя, обірвали відро і згодом на лопухові принесли добренний, делікатно обгризений плескач шоколаду, позлітки, варення, піску, мурах, тирси: липучий піт сох на розчухмарених животах, і хлопці просили сироватки, боячись, що без вологи злипнуться киші, скільки ж лагомин пропаде! Ігор на прив’язі бавився поляресом і бачив в’язке над загидженими шпалами марево, вдихав нафталінову недоторканість скрині, запах свяченої верби й дьогтю на поличці прискринку, бачив одутлих, покусаних осами замурз, що прямували повз вікна на ставок, звичайнісіньку калюжу біля качатника: наполоханий клекіт обривався за іржанням юрби, котра, розмахуючи сорочками, збігала з пагорба, наввипередки гребла в коритах і норцювала в гірчичну від водяних бліх каламуть, щоб скубнути за лапи двійко качок під сітчатою загорожею, нахлебатись води, під дикою грушею розстелити манаття й пекти в дурня; літечком після роботи батько клав на порозі свою кирзову з жовтими прапорцями сумку, однаково легку, як і виморені спекотою сумніви старого, що в пуделку з буркуном розтирав тютюнець, ловко пахтів козячою ніжкою, на блакитній фанері хлівчика малював лебедів, зайця з обвислим вухом, кота в червоних чоботях на пеньку, мураху з сопілкою на мухоморі, затим і хату розфарбив кольорами дитячої туги, матуся в літній кухні крутила ручку сепаратора і навіжено за станцією пагутькав паровоз, ціле кладовище яких простягнулось на випадок війни, — світ необкраденого дитинства здавався м’яким пухнастим теплом, коли на новій квартирі, ближче до лісу, струмка й шкірзаводу, мати відв’язувала від скрині, йшла чергувати в лікарню, повз безверхий ще будинок машини тарахтарили стоси ондатрових шкур, чиї зривки вітрисько розкидав по дорозі вперемішку з кролячими хвостами, по

яких, стрибаючи з латки на латку, найлюбіше малому збігалось до потічка і земля обітована до води зігрівала ледь згоєні від стерняків підошви, серед гарячого пилу відчуження народжувала художника в літо, коли спалили той плащовий зашморг, ту шлею з вічної гарби достатку, дозволили бігти до дітей, а хлопчина вподобав підстрибом, повз стадіон і сільклуб з обірваною віконницею, по білому прослідку гнати до синьокрилих бабок на качалках рогози, мріючи на папері воскресити кожну пам’ятну мить, доки не вигасла чиста теплінь розгублених шкірок, що долонями підносили над обоччям, доки мама викопувала квіти на зиму й обтрушувала землю на цибульках гладіолусів, чіпляла торбинку до белька над піччю і хризантеми пересаджувала в стару каструлю, ув’язувала кущ до патика, верхів’я кропиви пролізло між соснових штахет, зелено спалахувала роса на барвінкові, світлотінь хризантем надсвічувала сльозу на цегляній щоці, павутину на рукаві плаття, коли з чайника поливала квітковий сніп, а батько з пристанційного буфету приносив літрову баночку пива, зроду не погладивши сина по голові, мати ж, заклопотана щоденним співчуттям до чужих згасань (сільські лікарні придатні тільки для смерті), здавалось, виснажливими буднями й клопотами по господарству задобрювала неминучі синові шляхи, а Ігореві любо втікати було за подвір’я: зелені стрибунці прикипіли до креозоту на шпалах і кілометрово за колючкою простягнувсь паровозний цвинтар, "нє влє-зай-тє уб-йот", — по складах прочитували діти під черепом із двома кістками: той більмуватий погляд порожнечі, ті сатанинсько чекальні сталеві легіони, та погрозлива німота обіч жаского протягу пасажирських вагонів, що шарпали свитки без однісінького ґудзика, та лиховісна смола на задраєних паровозних вікнах упам’яталась назавжди: мертвотно пах солідол на сталевих суглобах, від чорного холоду кам’яніли долоні; врешті сторожиха обривала гру в схованки під колесами, й уклінно на вигорілій від мастил траві він присягався забути стежку до паровозів, де рветься об колючий дріт одіж, давав слово болотяними шибалками на прутику не пуляти по стрімких фіранках поїздів, де місячно сходили етикетки лимонаду, не залазити в пожежний бак з одвільглим піском, не приносити з людського цвинтаря крашанки, випадковими дарами вдовольняючи залізо, що волає вночі,

коли батько обкатують паровози, — і битих, цькованих собачам п’яненької сторожихи, на кличку Побєда, хлопців зманювала безживна місцина, і дорослий художник зрозумів, що кликала туди лиха мовчанка, яка, боронь, доле, відхрипнувши від давкого стогону, озветься всіма підголосками сурм позосталих і вістуватиме початок кінця.

15

Смоляна, обплавлена місяцем ніч заливала голоси божевільні, і Тарас, підбивши подушку, веселою безсоромністю давно відхрестившись від шлюбу, уявив жінку сільською вчителькою: породисто струнка, в лисячій шапці з хвостиком, закликає додому подруг і відсьорбує з піали зелений чай, жде шалу жіночності, але не так, як стара діва, що вмре, не звідавши чоловіка: прядиво розмов про перелюби соталось на пластмасові квіти, і сонна левиця на тахті, його красуня з персиковим пушком над губою, його згуба, що ротапринтними книгами з сексу пригнічувала томи діалектики на підвіконні подільського підвалу, доки надходив для спільних читань чоловік, його самотина, якою викупив залистані сторінки із закладкою волосся, коли завівши руки за голову, забувала кинути книгу на стіл, язиком обторкувала пітний пушок, слухала звернення на старослов’янській мові, котра однаково нагадувала згубний шелест, його листувальна сибірська надія, принука вибалакатись на папері, перша стріча, коли стулена потаємним човником долоня з’єднала береги за обмілиною спогадів, його відчай після розрахунку з кіностудії, заробітчанські бараки, чий жалісний дух ще раніше змусив дружину рятуватися зрадою від сумного обов’язку, його кохана, запах безлічі парфумів на безсонних сторінках, гнучка лілія, його прокляття, закохана в шкільний розпорядок грацийна математичка; ось на килимі погойдується під сплески соромітних розмов, підсолоджує чай і злизує штучний мед на ложечці, посміхається до розімлілих подруг, що заїдають тортом плітки про директора; — "чекайт, гряде роса на прогіркле каміння: з богемною тічкою по майстернях замандолиним лікеру й браги з присмаком аличі, набалакаємось про Параджанова, обвуглимо пальці самокруткою "Золотого руна", відпахнуть коноплі, доп’єм і каву, і збудеться давня

мрія, щоб усі були чамренні до гикавки, щоб підфутболювати патланів під столи, під сервант, на голий бетон комори; щоб по краплі зілляти і розігріти на спиртівці конвалійні ліки, щоб сидячи на телевізорі, проспівати козацький марш, щоб на кухні їжак розфиркував листя і під настінним годинником пляшка з-під "Вермуту" заміняла вагу, щоб іній вибілив цвіль на фрамузі, щоб доконати сонних рядками "снится этому Коту-Воркоту Валдая: сидят волки на мосту, и Кот рассуждает: если б я Собакой был, я любил бы Волка, ну, а если б волком выл, по Собаке б только", чекайте, дам відсіч вам, казармені реалісти, вам, глистогубі естети, вам, проповідники текучої моралі, вам, запанькані скигляї, вам, глашатаї радісного апокаліпсису", розлютив себе для впертого віджартовування від невдах і, відчувши силу, роздобрів для спогадів про студентські веремії:

на кінофакультеті в Лаврі забалакав до молодого освітлювача, що мав популярність серед студенток: за металевими шафами при сходах дівчина відсьорбувала каву і сокоріла про поезію Парщикова, а освітлювач у міліцейському галіфе і синьому халаті байдуже вистукував люльку об ніжку стільця, на якому возсідав у задумливій прокурорській позі, уважний до теревенів; і сміхотливі, строкато, під папуг одягнені кіномитці хекали на другий поверх після дзвінка, і через день погляд молодика золотів ворожбитною силою, нова дівчина кивком голови поправляла зачіску, виймала сигарету з наколінної кишені джинсів, ковтала дим крізь сповідь добродієві, що гриз латунне на чубуку кільце, отож Тарасові прикортіло знайомитись: "прошу пана, — старший інспектор відьом, Свитка!", — відступив краєчок стільця і приплеснув насиджене тепло, на якому студент заледве спромігся запитати: "є й молодші інспектори?", — "звичайно, колего", — проте подібні дива пояснювались магнетизмом Лаври, котра зманювала особис— тостей: балакучого, зморщеного лжепророка за вахтерською стойкою, поета в келії з мотками засвіченої плівки, художника в павільйоні ганчір’яних декорацій, хануриків, що, гортаючи Кафку, жбурляли на кручі одеколонні пляшки, всяких бувало! добродій, помітивши негалайкувату вдачу студента, запропонував йому поки що посаду молодшого інспектора, та й на обов’язки не пошкодувався: доглядати за старими

цвинтарями і приструнювати родимих, здатних тільки на зле, з чотирма волосинами на хвостику, відьом, котрі полюбляють солодкий з вареників сир і першого місячного четверга мастять під пахвами настоєм тирличтрави з сажею, сіркою та купервасом, аби легше долетіти на шабашівку.

На канікули освітлювач ткнув листа, написаного собачою кров’ю на бланку міжнародної телеграми і скріпленого п’ятьма печатками, подав опломбованого свинцем гаманця, "гроші дістанеш на автовокзалі", вказав адресу села, де бібліотекарка позбавляла корів молока, селяни поскаржилися в газету на відсутність доброго колгоспного бугая, а сільрада командує: телись, ялова, давай молозиво! Таємний голова таємної ради з нагляду за відьмами в пресі вгадував винуватців і через інспекторів порядкував по Україні; отож у підземному переході мацнув сплюскло порожній гаманець, згадав настанову, що мусить ту бібліотекарку вночі перекласти ногами в узголів’я і вже, поводирюючись цікавістю, турнув носаком скляні двері автовокзалу, почув, як тріснула на кишені нитка, враз попухкішав від грошви полярес і за автобусним вікном на тополях зазеленіла омела, дідок на заправці примотузовував каністру до багажника мотоцикла, чиясь мати за ріжок опускала до поштової скриньки листа, і студент, підгецуючись на задньому сидінні, уявляв рідкозубу старезну бабу, проте на бібліотечному порозі, підбочившись, його виглядала молода з квіткою любистку в косах, великоока відьмочка, якій від п’ятниці на суботу наснився олень на білому льоду, "зачекалась на пана", — улесливо мовила й затулила плакатами шибкасті вікна, над гасовою лампою розігріла печаті, поки Тарас на застеленій рушником полиці під написом "ідеологія" принюхувався до наїдків: до тушкованої з картоплею кролятини, до присмачених оцтом опеньків — і краєм ока стежив за жінкою, схожою на синю рибу: спортивний костюм облягав гнучке тіло; ось потримала телеграму над вогнем і криваві письмена скипілися перламутрово, сажа на склі гасника побіліла, перша отороп зустрічі розкрилилась білим птахом на грудях, коли розстебнула блискавку на олімпійці і пригостила вином, долонею затулила гаряче скло, присягнулася, що вдосвіта відра вщерть наповняться молоком, жодне лихо не обсяде сельчан без дозволу Таємного Голови таємної ради, прибрала руку і світло зайнялося

без сірника, а вночі студентові приснилося: з розколотого яйця валить юрба з дерев’яними граблями на плечах, вибрідає з голодним бутінням худоба, два пастушки гарапником збивають пилюку, обрій вужчає, і світ обертається на горішок, що тріскає на зубах білки, і замість плоду з’являється мачина, котра росте до розміру жіночої голови з мудрим примружем, з тонким профілем на трьох дзеркалах — і, прокинувшись на розкладачці, помітив, як від тіла відьми відлетів жовтий, мов лампочка кишенькового ліхтарика, пухирець, котрий хитнувсь до кватирки і майнув через сад на левади, щез на злущених стернях, "мушу тіло її покласти ногами на подушку, ану, якщо брикне і здійме ґвалт, от холєрство", проте ні шелесту, ні сонного зітхання не чулось від ліжка, край ковдри звис на підлогу, "а мене Віра жде, хіба проміняю?", навшпиньки підступив до жінки, чия нерухомість виказувала чебрецеве чекання, притримав відьму під груди і переклад ногами до узголів’я, знагла об яблуні шарпнувся вітрю— ган і світлий пухирець стрімким шершнем буцнувсь об скло, віконною рамою доповз до кватирки, закружеляв по світлиці, завис над бібліотекаркою, і Тарас позадкував до дверей, зрозумів, що душа відьми згорає в смертному танку, а на подвір’ї об ногу тернувся вовчисько, і парубок порадів заступникові, якого боїться нечисть; нараз вогняна кулька спалахнула снопищем, зелено затріскотів спортивний костюм, запахло смаленим пір’ям подушки, засурмили по околицях півні, від сплеску глибинних течій порожнє на цямрині відро шурнуло в криницю і моторошно загиготів цеп на корбі; спам’ятався студент на автобусній зупинці — коні в запрягу пожежного воза викрешували іскри з бруківки, десь на колгоспному дворі бамкала рейка і мить від миті затихало голосіння, коли завалювались прогорілі крокви і черепиця врізнобіч пурскала на людей; по підземельних річках злий дух відьми полинув, щоб прокляттям заповзти в серце коханої дівчини. Свитка зник, казали, подався за козацькими скарбами; під осінньою мжею голуби на карнизах чистили завошивлені крилля, і невзабарі Тараса прибрала армія.

Після розводу, коли сонце покривавило мідь оркестру і хлопці-духовики сплюнули буряковою слиною з губ, що прикипіли до мундштуків, офіцери, відкозирявшись перед мамулуватим комбатом на бетонній трибуні, зацокотіли підківками до "кепепе", рота зліва по одному проштовхувалась між подвійних дверей до казарми, обстукувала сніг на валянках об іржаву ліжкову сіть, — до Тараса бочком підскочив рудовусий, плюгавий на лиці фельдшер, скубнув за лікоть просмаленого, затяганого об смолу бушлата: готуй пожитки до санчастини, ротний характеристику настрочив, лікар підписав направлення на медогляд, завтра вдосвіта вйо в обласну психлікарню, місяць перекантуєшся, відпо— чинеш від стройової, від нервових недомагань, повір, не кожному подібна лафа світить, принаймні це лучче, ніж підзалетіти в дисбат, ясно таршрядовий?

Переступивши льодистий поріг, крізь туман зоднаковіння Тарас помітив: хлопці, озувши в’єтнамки, нахромлюють на арматуру підшиті шкірою валянки в мітках білила, витріпують гонучі в сушарці, звідки сморідь нагадує весняний випар від жомової ями; в ленкімнаті над бойовим листком зсутулився писар, гризе ковпачок, сліпає над підшив— кою агітжурналу, в кутку молодий з оксамитового паперу ножицями вирізає літери для чийогось альбому, а на обзолочених лаврами з жовтої позлітки стендах байдуже світають погляди однопризовників, дьогтярний від басамуг лінолеум чекає мила, яке помічник днювального наструже штик-ножем у відро і після відбою гупатиме шваброю об плінтуси. В каптерці старшина довгою тичкою зняв парадку, і, наваксовуючи чоботиська, зрідка розгинаючись над запльованою підлогою умивальника, Тарас у дзеркалі помічав свою вбогу постать, куці рукави кітеля, підписану хлоркою краватку на латунній заколці: позавчора замполіт перевіряв тумбочки, під купою армійського мотлоху, під мильницею і зубною, на шараболки обламаною дідами щіткою налапав фотокартку сім’ї, загиготів приглушено; твоя подруга? дай адресу, пощупати тра! він добряче стиснув капітана за плечі, той коли не верескне: апіцера збезчестіл, харашо, днівальний, свідєтільом будіш! грамотний, борзий? повиначуєшся на дурці, доки тутай порядки наведем! — поскуб надірваного погона, блиснув по тумбочці каблуком,

плюнув і на дрібні клапті пошматував фотографію жінки з немовлям біля вусатого парубка в светрі — тоді працював на документальній студії між постійної шарпанини, телефонних дзвінків і бородатих геніїв, що віталися млявим потиком руки, вічно бубніли про мистецтво, оскалюючи поіржавлені кавою зуби, а в тісному підвальчику на Подолі гості читали вірші, господар на похмілля циганив трояк, задовго до кінця місяця вибираючи квартплатню, за вікном жіночки листопадово мерехтіли на золотій парчі світла, вискляво на повороті зникав трамвай, чоловік, п’яненько покивуючи, тяг ялинку на санях і діти з солодким вереском лучили сніжками в піднятий комір його дублянки; завагітнівши, згодилась на шлюб на останньому курсі педінституту, по весні під підлогою зашкработіли пацюки, пощастило піймати в парку їжака, за шафою в закутку насипати купу листя упереміш з яблуками, таки примовкли на тиждень, а згодом, отримавши повістку, вдихаючи в кімнаті листяну пріль, відчув стражденну любов до сім’ї, підсвідоме, чим болючіше, тим упевненіше знаття дочасної втрати, здавалось, чиясь владна рука вимочалює сумніви, сподівання, творчу снагу на запах цементу по сирій ранковій будівлі, коли рука в брезентовій рукавиці холоне від кельми, — з листів довідався, що вона має розподіл до свого села, снами лихими катується: прикуси-но там язика, мати з лісу приносить кошівки губ’як, вдвох біля печі розвішуєм низочки, пам’ятаєш, як літувалось вторік на канікулах? настояне медункою і бобівником повітря на узліссі нагадувало цілющий відвар, який помалу відсьорбували з щербатого кухля? пам’ятаєш грозу в курені на прольотах при залізниці? п’ять блискавок жахнуло в трансформатор і посріблений градом товарняк повз між огнистих снопів, мені відібрало балачку, боялась криком накликати більшу біду, листя з обстріпаною каймою хурделило понад покосами, чіплялося на дроти, на обмазучені букси вагонів; пам’ятаєш суниці з сметаною? хотів зробити наливку, мені ж закортіло наїдку царського, вибач, оце назбираю, спиртом заллю, зашприцую в бляшанку, сам дідько не добере, куди старшині твому. Того вечора по роті чергував замполіт, сватав добровольців до військового училища: за кордоном поживете, подвійна платня, поспиваєтесь же на гражданці, та й жіночки липнуть на форму, да-а, — під мухою Тарас виказав за Михайла, якого при запаленні легень

обізвали шлангістом, вигнали на роботу, востаннє задрімав на обмотаних скловатою трубах теплотраси; виповів за нескінченні крадіжки лез для гоління, кокард, рукавиць, записників, підшивочної матерії, за бетонну загорожу, на якій небіжчик рейзав кількість днів до наказу, відтак командир змушував стерти нємєдля, стерти неуставну агітацію; сіра й дотоді загородь зчорніла на сажистий відчай, — капітан, обпершись ліктем на спинку стільця, давав офіцерське слово подумати, антрацитовий блиск чобіт сліпив раптову відвертість, згодом по кубриках занишкло хропіння й душа полинула за Урал: грілась об вікнасте готельне полум’я, мерзла в моторошному ухканні сов на верхів’ї ялин по скелях, вмощувалась на пропахле гасом крило київського літака, німала в чеканні поліських рік, копички, котру при зльоті розкігтив шуліка, соломи по санному сліду від лісу до колгоспного двору, за хатою між горіхами гойданиці пелюшок, що шерехтять на морозному вітрюгані, перемовляються з хмільним виттям протягів на веранді, яку гості на вечорниці позбавили скла; душа нахиляла калиновий кущ до шибок, за якими при свічці, аби не зманювати лихих людей, дружина латала повзунки і злизувала з пучки кров, маля, стривожене його потойбічним поглядом, схлипувало, і Віра ногою в ловкому чобітку гойдала колиску, ворушила губами, проте пісня в грудях терпла незцілованим смутком, два бордові патьоки сльозіли грубою до піддувайла з прогорілою жерстянкою, з купкою невміло поцюканих поліняк і патрончиком помади, викинутої за непотріб; душа кам’яніла в знесиллі навіяти заспокійливий сон, загасити листопадну тривогу свічі в посудині з дрібчатою сіллю, лагідним, недосяжним теплом вабив краєчок відгорнутої постелі з соромітною духмяністю поту й духів, біль восковими окапинами твердів на солоній чаші, а вона, над духовкою розвісивши повзунки, поцілунком зігрівши армійський штемпель на замацаному конверті, задмухувала яблуневу пелюстку ґнотика і пошерх калини об крижану течію скла тих від м’якого шелесту халата, що в самоті без млосно-повільного поспіху падав на ліжкове поренче.

Збивши на чолопок шапку, Тарас послизнувсь на порозі казарми: смоляна у підвітреній шинельці постать ломом здовбувала сморідний

накип на стояках курилки з огнистим, вкопаним посередині, бачком, сніг висікав іскри з недопалка, підвівав полу і танув на дрібних ґудзиках, коли хлопець, затуляючись від хурделиги, тупцяв на льодяному кришиві під ліхтарем; духовики в клубі пробували зіграти "Осінній вальс", крізь вибите вікно кухні валував капустяний пар, на щитах показово зелені воїни вчились витягувати носок черевика, сліпим кроком вибивати з тіла цивільні дрижаки, і місячно мерехтіла до туалету ковзанка, що обприщеним жужелицею язиком злизувала то засмученого нарядом єфрейтора з лопатою, то прапорщика в мужній польовій формі, з колодою порнографії в гаманці. В санчастині Тарас роззувся, замотав на халявах гонучі, вдихнув запах м’ятних цукерок, котрі догризав фельдшер, дмухаючи сигаретним димком на фіолетову склянку чаю, змітаючи крихти вівсяного печива на столі; Тарас простягнувся на ліжку під батареєю, де сохли вовняні шкарпетки, "привів сюди Михайла, температура підкошувала, на змозолених ступнях засихала водянка, бідака підгинав пальці ніг на лінолеумі, боявся ґвалту, звідтоді, як на урочистих зборах сивий з округу підполковник запитав: ну, хохли, ну, зємлячкі, хто прочитає Шевченка? Михайло звівся в передньому ряду, бухикнув: "І золотої, й дорогої, мені, щоб знали ви, не жаль, моєї долі молодої! а іноді така печаль..." — підполковник потягнувсь за графином, поверх золотої оправи стриг юрбу, комбат, затуливши долонею губи, щось бубонів до начальства про опіум, "а ще до того, як побачу малого хлопчика в селі, мов одірвалось од гіллі", не поскрипували портупеї над хижим полум’ям скатерки, ніхто не наказував ні встати, ні сісти, ні навприсядки човгикати довкруг плацу, ні приймати "упор льожа", відштовхуватись від асфальту здерев’янілими в плечах м’язами, "і піде в найми, і колись, щоб він не плакав, не журивсь", годі, годі, розсиропилася хохляндія, замахав підполковник, годі, тепер послухайте про нову кримінальну відповідальність за військові злочини: рукоприкладство, члєноврєдітєльство, крадіжку майна, — пошкріб щетину на борлаку, підтягнув краватку й відкоркував пляшку з мінеральною водою, що сиво збульбашилася на склі. Михайло, обпалений тугою недочитаного рядка, м’яв на колінах рукавиці, здогадувався, скільки ночей випаде біля зчорнілих кучугур за цистернами складу "гесеем", скільки тижнів кунятиме на колесі-запасці

в прокуреному автобусі, що тарабанив повз копри шахт на Вітряну гору, де стройбатівці зводили місто, бо під старими бараками просідала земля, стільки породи, вугілля, змарнованого світла коногонок викачали на поверхню; автобус гальмував за бригадирським вагончиком, звідки снігова потерть батожила заспані лиця, і прапорщик дозволяв опустити клапани шапок, чахкав компресор, по долині над побутовками хіміків багряніли при низькому сонці дими, і місто, що згодом пірне в безодню копалень, згасало потойбік ріки з рибалками, котрі буравили лід, вичерпували з ополонок райдужні скалки, за халя— ви унтів запихали черпаки і спинами проти вітру всідались на ящиках; сонце за годину вивищувалось над казаном смоли і закіптюжена солдатня, чортихаючись, везяла квачами каналізаційні труби, клянчила в робітників закурити, щастило зрідка, бо хтось там позаторік свиснув фарбу на складі, бісова наволоч, злодійська бурса, гуртом заганяють крадене селянам, ватагою прожирають, тутай додоми шиферу потягнути треба, хіба ж поспієш, відсварювались вільнонаймані, і одного вечора бураном перемело шляхи до час— тини, рота почовгикала полем, одні в містечку заплигнули до скрижанілого трамваю, другі пошвендяли за гостроязикими петеушницями в кролячих шубках, треті під горілчаним магазином стріляли куриво і потайки прикладались до горловини, збивали бурульки з піддашшя й зажовували лютий дух, заводили Галю, вдячно обіймаючи вже безголосих, добряче захмелених земляків, а на розводі комбат мало не пеньк серед плацу з німою купкою оркестру, весь "лічний состав" видворив на лови утеклих, сніг подекуди сягав вище пояса, зачинялись гуртожитки й гастрономи, світло грейдера завихрювало білосумну невагомість ночі; дві бабці в теплі під'їзду вишептом гомоніли про втечу з тюрми, самотній жінці примарилась золотава риба, а мішкуваті забороди тьмяніли в полоні прожекторів над колючкою, скубли на подертих рукавах вату і потім старанно голились перед "губою".

17

Крізь сон Тарас чув зойки закатованих стужею дерев і шоркіт лопати, якою в курилці солдат підгрібав обцюкане кришиво, а

підземельна стрімнина уяви туманіла передчуттям: потріскана крига на річці сльозить прибутніми водами і топить низькі забур’янені береги, — лютнева повінь тремтить під залізничним мостом, поїзд часто гальмує на полустанках, важко бухкають об перон соснові ящики з хлібом, давай, давай, давай, давай! лунає від хлібного вагона і порожня тара цвяхами шкребе по підлозі, провідники щось зальотницьке гукають до тіток з оберемками буханців, по тамбурі чорніє курне вугілля; десь мати відхрещує сина від злопригод: полуда б затьмарила тих коновалів; десь дружина, прокинувшись від схлипів доньки і хусткою вкривши настільну лампу, одноруч погойдує коляску, дописує вечірнього листа: Господи, як мало порядних людей, з батьками гризня, вийти нікуди, вибач, забуваю твоє лице, фотокартки чужіють, важко уявити голостінний підвал, самовпевнених кіновар’ятів, що видивлялися в дзеркало, "і ці обличчя належать народові!", кава до ранку, замацані карти, плітки про жінок, подумай про спокій сім’ї, тоді вирішимо за Київ; — по кручах світають берези, тінь поїзда яструбом падає на алюмінієві днища човнів, що вмерзли в обміліле прирічччя, на перила мосту, на вартового біля сторожки, на вічну думу ріки під жорстоким від безсоння поглядом військового з карабіном: підневільна течія виламує лід і знову крижаніє під вовкулакуватим примружем вартівця, котрий, звівши комір, чатує вихор над шпалами, за миготнею купе вгадує час до кінця варти, з казанком збігає в долину і, проламавши прикладом засклілу ополонку, на спиртівці зігріваючи чай, навскіс крізь дверну ручку просовує зброю, сам із собою лупить на тапчані в доміно; Тарас, похапцем снідаючи на станції, бачить, як фельдшер нігтем видлубує з домашньої ковбаси часник, допиває компот і спльовує абрикосові кісточки на підлогу буфету, — за лікарняним муром жвавий санітар підмітає дорогу, захромлює мітлу держаком у сніг і, висолопивши кінчик язика, читає, мов злизує, папірець на обстеження, в передпокої фельдшер обдаровує півпорожньою пачкою "Космосу", вперше людяно стискає за плечі, санітар вибачається за холодний душ і купками складає документи, копійки, станок для гоління: такий порядок, при собі не положено; відмикає ординаторську дивним тригранним ключем на мідному ланцюжку і хрипкуватий, схожий на шелест позлітки, голос випитує про місце останньої роботи, куди необхідно послати запит на

характеристику, про сни, про тривоги, про філософію Гегеля, про схильність до самогубства, про творчі депресії, навіть малюєте? наочну агітацію для наркоманів тра, плакат до дня Радянської Армії тра, скористайтесь підшивкою журналу "Огонек", — в туалеті черга, і хворі, щоб згаяти нетерпець, обмінюють збудливі порошки на цукерки, і колишній акробат, сидячи на умивальнику з газетою в руці, розказує, що попередній лікар був терпиміший, багатьох від зони пригрів, один зґвалтував сусідську дівчинку, на дурочку закосив, якийсь рік відкантував до перекомісії, правда, сірку вставили для блезиру, галоперидолом почастували, батьки на моїх очах вносили до ординаторської японську апаратуру, та й прокурор підлатався, коли дуроган на свободі блатує собі, а тутай дах за п’ять Великоднів насправді потік, то виведеш "засвіт встали", чекай електросудомної терапії, залікують, тоді присікуються, чого мовчазний, давай прокопан ширяти, в здорового галюни попливуть, попробуй пікни, — пообід санітари супроводжують на будову нового корпусу: пахне провеснем таловиця на чоботях із вензелями "П. Б.", і, розвантажуючи з "Колхіди" червону цеглу, вдихаючи прохолодну іржавінь вкупі з пітною затхлістю ватників, легко уявити, скільки ліжок стоятиме по майбутніх палатах; згодом інтернатники, яких за хуліганство спровадили на перевиховання, шарпнуться вздовж паркану на харчоблок і вициганять у кухарок дві булки, пачку киселю, пригорщ митої, білої на кінчиках, моркви, весело храпотітимуть дармові наїдки, жбурлятимуть один на одного гризаками; згодом "принудчики" за здоров живеш присікаються до старезного з понурою втомою на лиці цигана-шизофреніка, що за п’ять пачок "Астри" промахлює пару золотих зубів: над солом’яним полум’ям нагріють виделку, щоб розпаяти коронки, і старий попрохає лишнього не чіпати, тільки парочку, сини мають сальця запулити в п’ятницю, кортить попоїсти зі смаком, шкуриночку пожувати, "принудчики" згідно піддакуватимуть, один відкопилюватиме дідову губу, другий орудуватиме вилкою з навмисно вигнутими, як у граблів, зубцями, зрідка, коли здригнеться від поспіху рука, сичатимуть десна, дід заплющено мовчки плакатиме, сидячи на зварювальному апараті; загуркоче в хмарі цегляного пилу машина, чутно, як хлопці об стіну вибивають верхонки і домовляються, хто кому залишатиме покурити,

"принудчики" замотають золоту здобич зривком гонучі, мовляв завтра на харчоблоці зміняєм на банку пшеничної, "таво гляді атдуплітца старікан, бухньом за упокой — пустяшное дєло"; дід, прикладаючи до покривавлених губ сніжку, бутітиме носом, і худий, прілоокий Папуля обіруч підсмикне одежу, заголиться по груди, вкотре демонструючи краснoталевий шрам від ножа, якого сам собі загонив, коли нічим було розкумаритись; йому украдьки від наглядача сипнуть щупку чаю і розгомоняться про волю, про чебрецевий спокій узлісся з дорогою на турбазу, там вирубка і опеньки, водяна м’ята й сміх, поплавок жерлиці між латаття і крейдяні дівочі обриси за кущем обвитого хмелем глоду, там пізно смеркає і тіні сов пластаються по воді, там ліс і голубінь над оборою, худібка лиже оброшену лизунцеву сіль, собака розгрібає в отаві мишаче кубло, звідти можна принести ялинову шишку, що, сохнучи на миснику, розпухнастіє, запахне живицею й небом, яке вигойдувало її для падіння, — долілиць на канапі Тарас вдихає запах дерматину, і голка лоскітно смокче хребет, лікарі гомонять, кому заступати в нічне чергування на свято, попереджують: лишнім рухом мона пошкодити нерв, тихо, такий молодий паралітик буде, тихо, пригадуйте щось про любов, тихо, відпочинете три дні в постелі, тихо, вдома поскаржитесь на біль, тихо, освічений, ніби нормальний, а меле чорті й що, кому потрібен ваш спинний мозок? він думає: чому заїдався з командиром, чому дратувало знаття втрати таланту? але страх завмирав на кінці голки: хутчіше б, хутчіше б стати полум’ям сірника, яким вона припалює сигарету, підкидаючи вугілля в грубу, звідки з духовки пахне печеними яблуками й збіглим молоком, стати фотокарткою біля дзеркала, перед яким дружина одягає сорочку з прим’ятою мереживною облямівкою, стати зітханням незцілованих грудей, матіоловим теплом від розстебнутої, обшитої бісером косметички, стати білим пружком молочної пляшки на столику, коли дитя, відчуваючи його присутність, схлипувало і мати заплющено гойдала коляску, без— сила на відстані сну зріднитися з чоловіком, безсила вигоїти лікарняні спогади, щоб він одцурався ревнощів однаково, навіть швидше, аніж жіночого захисту, звідтоді жалісна пам’ять зважуватиме людей на підсвідомих терезах безтурботності і скорботи, комісування за статтею "психоз" і відмови квартирувати в місті, недосяжної святості втраченої сім’ї і солодкого

розпачу в гурті пропитих бороданів, коли знагла протверезить осінь — на хоздворі за казармами підростало кульгавеньке, підібране хлопцями на лісоповалі ведмежа, іскристо під сльотою дзигоніли дроти, з ліхтаря серпантин світла ояснював гуртик зіщулених, сонних після вечері стройбатівців: Михайло, видмухнувши з губної гармошки тютюн, неголосно награвав військові марші, два єфрейтори в такт ведмежого танцю вистукували ложками, і солома вгиналась під лапами, і дзеленькало чавунне, одірване від брами якогось старовіра, надщерблене калатало: металевий сум озвучував подихи знишклих людей, коли ведмедик мотав головою в бік цибатого замполіта з вусами мушкою, що старанно обминав жовті калюжі, а хтось з молодого призову, вже виструнившись від крику в легенях і втягнувши живіт, горланив "смі-і-рна!", ведмідь, оглянувши мовчазні постаті, якусь хвилю ще пританцьовував, тоді бравсь обнюхувати капітанові кишені в надії на цукор, і одного вечора вони помітили: за купою гною штабний сержант скубе за поводок прирученого звіра, тягне до капітанських, густо намащених медом, чобіт, а сам добродій, возсідаючи на розкладному стільці з розмаху жбурляє порожнього слоїка за паркан, гризе шоколадку й тицяє надкусень ведмежаті з наїжаченим загривком; на старий Новий рік над’їхав той підполковник з округу, автоматника з сусідньої частини гукнули, і капітан короткою чергою вклав тушу м’яса на традиційні пельмені, — спиртне продають за місцевою пропискою, по стінах дерев’яного готелю павутиння зчорніло від сажі, єдина втіха, коли циганкуватий кочегар, на прізвисько Хвостопад, гримне в кутку сосновими поліняками, обтрусить сніг на рукаві пальта, смальне перцівки і черговий бригадник підкине дрова на жар, послиненим пальцем прикриє дверці плити, доки циган метнеться за ґітарою в барак до своїх хіміків; а відблиски вогню завмиратимуть на відрі з антрацитом, на мокрих гуньках на гвіздку біля шафи, і заїжджі рибалки влягаються на постіль у ватяних штанах, кислятина кожухів перебиває дух юшки в каструльці на електроплиті, за вікном зелені маківки собору пишаються над чорнотою рублених давніх осель, схожих на скиби родючого чорнозему з насінинами світла, що Бог вість коли виколоситься стократним зерном над камінковою темниною сопок, над кочегаром, котрий, підтягуючи струну, розкаже про табір, про роботу чорнушників

на хазяїна: малахітові скриньки, викидні, з позолоченими рукоятками ножі, всього за кілограм ковбаси тухлої, за помірковане ставлення контролерів; обірве струну й, розминаючи біломорину, почекає, коли з повагою піднесуть соточку, а позавтрім лунатиме з іншого номера "із Колимського бєлого ада", плескіт вина в гранчаки, шелест позлітки на плавлених сирках, "я увідєл окурочєк с красной помадой і із строя рванулся к нему", — на будівлі пахне дубовою тирсою, спогадами про останній той вересень, коли вдвох розгрібали під листям губ’яки, дружина несла на показ кожен грибок, боячись лжеопеньків, і, звівши цегейковий комір курточки, йдеш крижаним озером до їдальні, пообік стежки мельхіорово сяє лижня, зненацька з очеретяного кубла вифуркне заєць-підранок, що, журавлиново цяткуючи сніг, перелітаючи куці, підпасені лосями ялинки на острівцях, петлятиме хворобливим нетвердим скоком і зникне в хижому зашморгу лисячих слідів по галявині, знесилений, урятований самою звичкою втечі, гнаний по березовій гущавині двома мугираками: менший — з рюкзаком, вищий із сокирою за поясом ватника, випасають по стовбурах чагу і, відстебнувши лижі, підсаджують один одного до сучка, виблиск сталі на гостряку відлякує охмелілу від солоду крові лисицю; і спогади знов обпікають інеєм на жовтожарій шапці, коли гаряче за коміром тіло здригається від поцілунку й тихне посмішка через плече, коли з кошівкою в згині ліктя боронилась від любощів, обсміювала його радісну звичку роздавати мідяки в калориферному теплі універмагу, по електричках, за звойованою трьома лободинами церковною огорожею і німо дякувати за смиренність; переступивши колоду, недобре замружилась: зробити аборт? забриють тебе, попомучуся з немовлям, чуєш, святеннику? тоді відказав: можливо, дай подумати, мила, і вона відчужено засміялась: за єдиний сумнів доля скарає, побач, — безпритульний киргиз у залізничній шинелі притупцює кирзаками в їдальні, довго вивчає меню, бере чай і дві скибки хліба, морквяний салат під сметаною, на жирному прилавку відігріває задубілі пальці, доки розбитні, знахабнілі від щоденних залицянь, кухарки в накрохмалених пілотках на мить вмовкають за рипом дверей; протяг видмухує з-під столів сигаретний попіл, засалену серветку, зіжмаканий авіаквиток до Челябінська; готують яєчню та гомонять про молоду касиршу, якій

поталанило вкоськати начальника "пеемка": покинув стару капустину, грошей чорти не завдадуть, то розстарався на столичний кооператив, таке постачання, такий імпорт, людочки милі, вірите? і ні зневаги, ні зненависті до одутлої товсторукої роздатчиці в клейончатому фартусі, вчора до бараку сама закликала, тепіро дивиться поверх склянки компоту, впізнає і згадує, що мусить новою посмішкою стерти забуття, з дна каструлі вичерпує каламутне солодке питво з присмаком малинового гілля; згадай, чим ворожбитним поїла найперша жінка? — бабця на автовокзалі, називаючи себе казанською сиротою, дякує подорожньому, що залишив під лавкою пивні пляшки, "айда с Богом, мілок", по коридорі сімейного гуртожитку розштовхаєш дітлашню у батьківських туфлях, навідаєш майстра, що у ртутній кімнаті допиває з горловини коньяк, по телевізору впевнено стартує "Буран", добродії в генеральській формі збудженим випаром дихають на мікрофон, і від двох лез у літровій посудині гуде окріп, майстер відламує шматок від плитки чаю, замотує махровим рушником чифір, довго вивчає пальці ніг і сірником видлубує бруд з-під нігтів, до його перегарного кашлю долучається іржання магнітофону, стукіт обцасів об туалетні двері, сичання вологи, яка капотить на вогняну іржу скособоченої буржуйки з повстяними устілками на піддувайлі, на квитанцію про сплачені аліменти під консервою "Завтрак туриста"; в чужій кімнаті підсядеш на голий матрац до подруги, зайде заробітчанин у собачій шапці з надірваним вухом, пристукне по столі пляшкою вина, чого до меї підліз? вона обох обійме за шиї, обох поцілує в бороди: не тушуйся, ми ще ж не лягли, налий людині, — в готелі за відгородкою схлипнуть акорди, циган плаксивим голоском розчулить чолов’ягу, що приїхав "на свіданку" до сина, і запитаєш себе: чого тутай, звідки? десь дружина боязким поцілунком розбивши усміх, оббираючи отаву з коміра дублянки, каже випадковому парубійкові: я вродлива, я навчена забуттям, головне вчасно послаб— лювати віжки бажань, я відхрещусь від двадцяти отих вальтанутих невдах, сам собі винен, хоч повісся на власних сухожиллях, тільки лиши мене в спокої, без психозної тіні, без листів: нехай доля оберігає так щиро, так свято, як я бережу пам’ять про Вас; десь двоє режисерів на розі Саксаганського затарюються горілкою і поспішають до Будинку кіно: стрункі, в жагуче приталених

сукнях дівки стрижуть очима акторів, гардеробник цокає жетонами об поліровану стойку, лунає дзвінок і тільки перестук київ у більярдній та шум води об чашечки на кухні буфету оживляють млосно освітлений вестибюль, дотоді як натовп хлине сходами з перегляду "Сталкера"; десь тліє хустка на абажурі настільної лампи, і кіт вмивається лапою на ослоні, а жінка, вдихнувши ядучий тлін, навколішки прочиняє кватирку, що стукає защіпкою об скло, гасить всенічну бурштинову світлінь, перекладає дитину на свою постіль і, звикаючи до зеленавого мороку котячих очей, тихне в новій любові — і прокинувшись од власного крику, хвилину за звичкою чекаючи "рота пад-йо-ом!", Тарас бачить на табуреті вигнуту клямру поверх кітеля з жовтим шевроном, помічає згорбатілу кволу постать фельдшера, що, знявши з батареї вовняні шкарпетки й заклацнувши на зап’ястку браслет, простягає руку, щоб торснути його за плече і розбудити в дорогу.

18

На подвір’ї лікарні кущився глід, і гнані мороком, вогняні вітрила міста вабили Ігоря, що в умивалці поділився сигаретою з дияконом Володимиром, котрий, розчесавши пальцями бороду, плів золоту рибку з капельниці, "світ охоче підштовхує на самоспалення, це його обов’язок, облиш і подумай: ніщо так не позбавляє волі, як жалі й нарікання", кахлі віддзеркалювали розламані на переніссі окуляри з мідною дротиною, сиві брови, терплячу, впевнену постать чоловіка, який, виступивши за автокефальну церкву, вважав, що з удячністю слід сприймати випробування долі; можливо, сил додала розповідь про втому одного священика, котрий до пекарні сторожувати став? — диякона, Тараса й Ігоря ріднила вразливість, хоча художника, бувало, смішив оцей білявий, повільний в думках і рухах, "марнота викохує земного раба", Володимир, що спалахував за розмовою про спокусливий розум, цю подаровану скептикам забавку сатани, про відбиті червоногранітним склепінням кроки: повільні секунди апокаліптичного годинника, якого зупинить вихор нового літа; смішив і отой кремезний, защетинений Тарас, що за лікарняного довгочасся відпускав бороду і гордився хворобою, котра наближала до геніальності, великий прихильник більярду, анек— дотів і

перцівки з пелюсткою, зводив підборіддя над лівим плечем і мітингував про кіно, чия молода кров, ожививши Єлену, врятує людство; мэка, важча від смерті й рятівного божевілля, обпікала художника, коли зводились суперечки між режисером і дияконом і вони висували його на роль судді: нікому й ніколи нічого не заборгував, дайте спокій, втома без продиху, яка людина? який слабкий подих Божий? плетіть золотих рибок медсестрам за цигарки! славте ранок прогірклої звізди, сподівайтесь на будучність, мені доволі святих і лукавих, беззахисних і сліпих поривань, дайте звільнення від судійства! — забичкувавши послиненим пальцем сигарету, художник подумав, що найлютішим ворогом є перша дружина: за допомогою друзів здала на примусове лікування, втік, тирговкнули на Донбасі, за кожну необачність мав аміназин, руки ще після Чорнобиля відсахнулись від пензля, очі відвикнули від солом’яної зливи фарб, збайдужіли, втратили здатність бачення райського, щоднини вищого, неба, бо тієї осені по Андріївському узвозі заборонили спалювати падолист, нетлінне каштанове голосіння сліпило зелену скорботу таксі, налипало на росяні лавочки скверів, безрідними ступнями торкало фіолетову біля підпор мосту каламуть і мертвіло на посіченій інеєм траві клумб, звідки двірники вичісували його граблями і натрамбовували целофанові міхи для сміттєзбиральних машин, а новий падалішній жар лип — на оголошення про радіоактивну небезпечність диму, на рейки трамваїв, на облізлого кота під трубою теплотраси: довічна марнотність оплакувала місто тієї осені, коли газети скаженіли від самовпевнення, на третьому місяці жінок розбивала кровотеча і сурмили до останнього вирію птахи; тієї осені на Шевченківській площі розгомонівся з бабусею, котра приїздила по батарейки для радіо: евакуація, машини ревуть і худоба гризе риштування, то думаєш шо, до племінниці поселили, небога вичіпила на коморі замок, квартира тісненька, не там ступнеш, не там, вибачайте, бздикнеш, то приймак неїн вовкулакою зирить, думала, думала, на серпень пішки добилася до свого села, благо мама за голодовки старцювати вкупочці брала, стежки знайомі, як сльоза, тільки бачу: багаття при дорозі іскрять, машини розсікають дим і тіні солдатів на асфальті, тако обійду боком, щоб не звертали, з’їм печива, півпачки до корзини пхну, дибаю, сонечко напече спину, то й маринатку зніму на

лікоть, віддихаюсь серед вересу, а грибів! а ягід! по лісі сила-силенна, чуєш? хата лишилась защіпнута гілкою бузку, цвіт опав, це ж на Паску, четвертого травня з батьківської землі, яко з Єгипту, димонули; тісто в дерев’яних ночвах дідом взялося, пекною лопатою з підпіччя вигребла дохлих пацюків, натерла крейдою срібний оклад Заступниці, павутиння газетою обмела по кутках, спідницю празникову і два хвартухи вивисіла на паркан, по селі тихо, порожньо, землі хоч гектарів десять займай, правда, за бур’яном своя картопля пропала, з лантухом мусила човпти на поля, мішків з п’ятнадцять по льоху всипала, хвате на зиму, прости, Господи, хоч і нічийне, на серці гніт, прийде влада, присікається: злодюжила, поганяй на виселку! якось чую: літак гуде, я за манаття та в хату, згадала, що неслухняному ягняті кругом батіг; добре, дивлюсь, по бережку корова з телям блукає, вим’я забейхане, цицьки, як макогони, надумала упіймати біля гречки, та хіба зловчишся, худобина здичавіла, не збіжу ланом буйним, аж помічаю котрогось дня: теля слизло, я на степ, над тельбухами мухи зелені рояться, певно, вовчисько роздер, корова бутить, сама на подвір’я прийшла; то гички кину, то посічені гарбузи притрушу дертю, молоко пити боюсь, здою і виллю, погладжу роги, мовляв, зазимуєм разом, сіно торішнє є, підстилка є, буряків кагатець є, дамо раду; якось міліція машиною диркнула, я зроду не кланялась їм, бо перваку не тягнула, але моторні хлопці, видно, приїзджі, застояні, сільські, врубали дров, кажуть, садісь, бабушка, ай, ну, привезіт лучче керосіни на тижні, добре, кивають; картоплі чавунець наварила, цибулю з олією приготувала, жду, струсну сліпу гасову лампу, їржа в бачку шерехтить, нагадуючи листопади раптових десятиліть, надвезли цілу каністерку добра, сміються; від картоплі відмовились; впослі нову турботу знайшла: за могилами доглядаю, полин між оградок вискубу, за упокій по пам’яті прочи— таю, там швагро, там братова, там кум, там сусіди, наплачусь і благаю дождати весни, хто ж крашанок винесе на спомин світу? оце батарейки вициганила, слухатиму пісень, "Золоті ключі" буцімто, розпалю грубку, приймач давній, під образом тінь, і Україна голосить, пощо одна? Господи, гріх питати: за віщо?

Кивнувши диякові "на добраніч", художник тихо, щоб не збудити на сусідньому ліжку Тараса, поклав сигарети до тумбочки, подякував долі

за смерклий день і подумав про нахрапистого режисера, який ліг на обстеження, аби зняти психіатричне клеймо, "брак сумнівів виказує слабкість таланту, хлопче, мистецтво вироджується в знущання, доказуй собі і жінці, заздрісникам і ночам, тільки сумно за тебе, засуєтишся, закабанієш", однак спогади вкотре вертали до чорнобильської осені: ще пробував розписувати храм, і баби хрестили його спину на риштуванні, пахла корковим деревом срібна чаша кагору, полум’я лампади яснило обличчя святих, коли відчинялися царські врата і художник забував за гординю, допомагав утримати над водами хрест, пальмовим віттям вистилав шлях і плів терновиння над головою, яка без свідків осилила смертельну тугу, що блискавкою облетіла людське майбуття і вітер обпік аміаком кінського поту з одежі стражників; тієї осені востаннє в тещі відвідав доньку, мріяв поновити шлюб і справді на вихідні Анна зійшла з електрички, вдавала, ніби гнітиться мовчанкою, мати обережно згукувала сім’ю до столу, дитя на його колінах дістало з піджака паспорт і цілувало фотографію, бант кумедно звісивсь на вушко, кофтина обстріпалась на рукавах, на церату налипла червона нитка, раптом вигасло світло і півнадпита тінь пляшки ховала на столі шоколад, вистуджувала в темряві тепло помади на чарці, свіча догоріла, але довго, безголосо й тривожно в свічнику палав віск, пильна зіниця вогню осліпла за мить, коли простягнув руку до плаксивого дитинчати, тільки згодом, опісля півночі з горла допив коньяк, занюхав лимонною шкіркою, хитка подвійність позбавила опертя, біла примара з притиснутим до грудей рушником двічі задихалась від наркотичного диму місяця, двічі з ранку промчалась по висілку хлібна машина, босий рибалка з черевиками на плечі грів цуценя за пазухою болоньєвої куртки, підхмелена парубота, їдучи на пиво, посеред дороги кинула трактор із пробитою шиною, забейхані гуси чалапали по дні обмілілого потоку, і бузковінь освячувала жінок на обочині, дитя з хворобливою німою усмішкою, неслухняні бабині пальці, що вив’язували з носовичка ляльковогo зайця — автобус рушив і над зерносховищем шибонули голуби, три постаті довго тьмяніли за обвугленими палями мосту, дитяча долоня жевріла тільки-но згашеним ґнотиком, коли без клятв, без прохань зрозумів неможливість примирення навіть під дзвонами велелюдного розпачу.

19

Художник думав про час молінь і час стогонів, про зародження смерчу й пастушу зорю над безлистою яблунею — на задній гальмівній площадці встановлено кулемет, весняно, глицево пахли сніги Сибіру, на зупинках залізничник молотком на довгій ручці цокав по буксах і "мать, мать, мать, мать" летіло від запасних колій, де в’язнів колоною по п’ятеро шикували до таборів; по схилу сопки за балкою слався сосняк і влітку губи в’язнів посиніли від ожини, що густо кущилась між Іван-чаю, стукіт лома й кайла обривався за шерехом совкової лопати, за криком десятника у залюдненому вибої, за дзеньканням вудил на зубах коней, за шкварчанням сірника, яким солдат на пеньку припалював самокрутку: всі заневолені туманом звуки лягали на бистроводдя, аби висповідати відчай могилам і безгрішному спокоєві мерзлоти, — вода по риштаках струмкотіла на залізні листки з отворами, кудою галька провалювалася на застелену сукном і решіткою колоду, там втрачала золоті дрібки, з видихами тисяч зморених людей несла до відвалу мрії втеч, постріли по долині, зойки матерів, яких досі катувала моторош сну: іржання в куряві за підводами розкуркулених, — дідові поталанило: був погоничем коней, по настові з сопки дрова возив і ледве втримував віжки, так жеребчики напирали на дишло, був хліборізом, законних сто грамів спирту зливав на суботу і слухав, як через кожні дві години бемкає рейка, сповіщаючи вибійників про перекур на десять хвилин, був грудкою погризеного щурами цукру в кишені, був лайкою начальника на розводі, був тінню на снігу при маково безпритульному вогнищі, був посаджений до кам’яної нори за саботаж, дихав за пазуху, плакав і сльози намерзали на віях, був слухачем лекцій про зміцнення радянської держави, був свідком наказів, які щодосвіта зачитувались і забувались, зачитувались і спалахували півсотнею прізвищ хліборобів, котрі забули ванільний запах стерні, військових, які з жовчю вихаркували марші вперед, півсотні розстріляних о п’ятій години за шкідництво; був хворий на цингу, коли дехто тонкими стьожками зрізав мерзле м’ясо з мерців і конав од дристухи, єдина стежка гадючилась до туалету й могильного шурфу; був ясним соколом, піснею матері при відблисках ікон, був інеєм, що розтанув на ясені в повоєнну зимівлю, був скарлючений під

просмерділою мишаками ковдрою, жилавий, лютий, аби чиїсь діти гундосили його дітям про комуністів, людей особливої породи, покликаних створювати нову соціалістичну людину, з покидьків і негідників, поетів і трударів, аби чиясь коханка в соболиному хутрі блукала голою сукою між ваз і картин, чекаючи дзвінка, аби діамантова байстрота мала за що нализатися в ресторані з лимонною тінню лампи на столі, з росяним пружком відерка з шампанським, яке забрали, принісши каву, — дід білопелюстковим сном розсікав туман по яругах і опинявсь голубом на дзвініці: жнива, батько в кузні серпи назублює, по житах зустрічаємо котовила, де люд відсиджувався від облав, глечик з-під меду, обліплений осами, крихти хліба і стежка петляє, далі переповзли, доки молодиці в’язали перевесла; вночі господар виходив на обійстя з ліхтарем і сокирою, хто там? хто там? озвися, нелюде! обгукує вітряну темінь, і знов собачисько рве дрота від клуні до стайні, час лихий, брат Томашко в саду на підводі заснув, чобітьми новими підмостив голову, вранці лап — чортма взувачки, потім бахвалились конокради, мовляв, один висмикував, а другий стельвагою лучив у скроню, аби-но хоч позіхнув! Людоньки милі, пара коней, мов змії, булані, очі загнаним вогнем пашать, посторонки в кривавій піні, позаду закипає крик ватаги з ломаччям і вилами; хто що вхопити встиг на окрик: лови злодюжиськ! Один бородатий кігтив на возі лице, озирався, другий намотував віжки на посинілий лікоть і батожив щосили, коли за греблею тріснула вісь і підвода захрапотіла на бакаях, бородатий зірвав із себе і стоптав хрестика, різонув під груди ножем, дихтів долілиць, приятель шарпнувся до млина, його підсікли довбехою, тричі гепнули об ґрунтовку: "А це тобі, дядьочку, а це тобі, голубчику, а це тобі "змилуйтесь!"; господар, випрягши коней, давав на могорич, діти свистіли олов’яними соловейками; обох за ноги затягнули в садок і вкрили очеретяним матом; відро горілки і кварта стояли під грушею, пах смалятиною сальтисон, і гнилиці зрідка бльовкалися в сивуху, груші обсмоктували й за хвостики кидали через плече; замість тостів приказували: "такі плечані, батогами б засікли коней", "вкрасти тоже тра тямити, здається, випряжи, та верхи, та на Браталів", "да, як не піп, не вдягай ризи", "нехано на тому світі закажуть ласим до хазяйського добра".

Поряд на нарах вовтузивсь говіркий, тому і живучий, слідчий, на прізвисько Злидень, за щупку махри нахвалявся походеньками по паскудах, так іменував жінок, яких мав: "до Москви раком не переставиш", тепер заслинений, часто битий, у затяганому об помиї бушлаті, з жолудисто прокуреними вусами і орденом Червоного Прапора на поворозці на шиї, "дрантя, кіно, коробка цукерок і товстий пеніс, от і вкоськав паскуду, — одноразнад справою бився, чолов’яга кріпкий, мовчить могилою, то підсобачився до баби його, чорноока, на морді жалісна, убалакав за віник бузку та й пропоную женитись, чому невдобняк? чому в серце запала? чому повіюсь на Північ синоптиком? чому житухи без тебе катма? мужик все одно зізнався, свої показання на очній ставці додаси, та й по всьому! пішла справа по маслу, а паскуду за недоносительство притягнув, бачся, ревнувати почала, звичайно, підлотник, порядні коньяк мензурками попивають, ну, сипніть-но на косячок"; ненавиділи Злидня однаково свої й чужаки; на бічній шконці старий у позолочених окулярах генерал доказував містечковому євреєві, що він сам багатьох орденів Російської імперії кавалер, що ордена Червоного Прапора нема й не бувало в Уставі орденів російських, що, мабуть, пан капітан нап’ялив якогось африканського ордена; дикунство, авжеж, смикав пейсики й поправляв ярмулку єврей, дикунство: пан слідчий запхнули детонатора в стьобаний чобіт, підпалили бікфордів шнур, скалічили, а чим взувачка винна, продали б мені загодя? — дідові ж вдавалося прошлангувати веселіш, особливо, коли на розводі звучав приємний викрик вахтера: лікарі, фельдшера, художники, баяністи, газозварювальники, перекладачі з англійської, крок уперед! Дід мало втрачав од незнання перукарської справи й чужинської говірки, подеколи до обід раював, перш ніж розкушували й цькували собакою до вибою, та якось і він розгубився, опупів од пропозиції: маринувальники грибів, крок уперед! Сам начлаг допитав, де й коли доводилось збирати дари природи, що необхідно для консервації. Дід без зупинки брехав про гвоздику, лаврове листя, казан, сіль і оцет і згадував єдине смакування того наїдку в бердичівському буфеті, млів од передчуття табірного щастя, споруджуючи плиту з валунів і видовбуючи в мерзлоті неглибокий погріб, де охолоджував вариво для командного столу, — зажив безконвойної слави й обносків барського, крутого плеча,

дармовим куривом постачав бригаду, хоч блатні платили щупкою золота за щупки махри; опісля літньої зливи поміж беріз одсвітами надії світали капелюшки білих, ще не погризених білкою грибів, земля молодилась пахким туманом і без остраху швендяли пасаті бурундуки, пругкий торішній падолист лагідно вигойдував ходу, гадюка грілась на камені, сурмило сонце над просікою. "За що, начальник?" — "іди, слизняк, милиці державні замаюсив, іди, кажу", стукав приклад, і Злидень, спираючись на костур, підкладкою картуза обтирав піт на обличчі, заходив за колючий кущ, таки відлинявши від примусової праці, повільно наосліп брів за зелену смерть, а солдат, картинно підбочившись і сплюнувши цигарчину, заскалився над пістолетом на витягнутій руці, і дід перестрашено вклякнув за чагарями, перш ніж здригнулася спина доходяги; того ж дня начхав на маринування, був посаджений на хліб і воду до ізолятора, був вигнаний у забій, був осміяний приятелями, які втратили тютюн: справді, чуже життя варте понюху махорки.

А глупої осені снігопад прикидав намети і гримнув наказ прочищати шлях до їдальні та до бараку охоронців, де вівчарки кігтили підлогу й скавчали на ртутні шибки, — обвальна сніговиця скаженіла, падаючи на юрбу прокльонами неба, то один фіолетовий на мармизі, згорбатілий лікар-отруювач присів, аби зігрітись, і ніхто його не шукав, потім привидом вирачкував на подзвін рейки; а дотоді десятники загадали співати "Інтернаціонал", щоб жвавіше працювалося: надірвані голоси ледь розтинали вовкулацьке виття хурделиги, білий пар клубочився, намерзав на спину напарника коростявим царством свободи і велетенський, на все небо, срібний дзвін зависав над натовпом, сатанинсько жевріла за вікном цигарка начальника табору, єдиний стогін біло накипав на держаки лопат, на латані-перелатані рукавиці, на думи про буханець, м’ясну консерву і чай, на сподівання льодистого місяця над верхами обламаних сосон, на здогад-блискавку, що колись це скінчиться, — коли віхола стихла, погнали на роботу: вогнища розігрівали мерзлотну твердь і промивники з лотоками й шкрабачками горбатіли в крижаній воді, до м’яса порепаними руками діставали крупинки золота із шліхом, під закликання наглядачів: мать, мать, мать!

давай, давай, давай, давай! а діда знов оберегла доля: поставили канавником, аби по схилу сопки вгору і вниз ломом здобував кригу у рівчаку; окрижанілі валянки не пропускали воду, і дід брів по течії, душа набувала сил, щоб позбутися сверблячки до самогубства, полинути подумки до жіночого табору, довічного помешкання дружини, "діти з ріднею, не плач", "накупимо низку бубликів з маком, тобі пляшку наливки, мені хустку тернову", теплий струм уявного щастя зігрівав випадкове ложе, "поставим свічку, дітей раніш повкладаємо спати", "доки схиляючи голову до плеча, розстібатимеш на спідниці ґудзик, пальцями загашу жар", "зранку в печі до горняти притулю п’ять крумок хліба з олією, натру часником грінки в поле", "діти в житті вискубуватимуть волошки, донька з баклагою під пахвою подріботить до кринички", дід устигав видихнути те, чого ніколи не буде, — по обниззі розмірено шерехтіли лотоки і вівчарка брехала на сову, що пласталася над потоком, — ломом кришив окрайці голубого при повномісячній благодаті льоду, в серце всибірювалась туга, лід храпотів товченим склом і, прямуючи вниз, дід, тоді майже парубок, широко ставив ноги, щоб не шелепнути в стрімководдя, чиєсь кайло зрідка іскрило об валунець і давка, задимлена ніч ширяли над просікою, звідки в оточенні охорони з’являлась нова шеренга; а дід плуганився вгору, до кінця зміни встигав знайти спокій, вибрати сіно з волосся дружини і нести кам’яні сльози до рідних степів, під собою бачити рожевінь конюшини, білоцвіття балабану з чорними зіницями джмелів, обталий вдосвіта віск хрестів на церквицях, бекаса, що тривожно дудонить над байраком, і тільки-но спалахував золотий вінок цибулі під стріхою хати, тільки з бовдура сизів дим і пахло печеними буряками, як за спиною моторошно калатали об рейку, видіння меркли, і, озирнувшись, він бачив: синє кришиво схлинає вниз; тоді без любові згадував село і німу солдатку, що підібрала викинуте з кубла бусленя: жінка їла гарбузяну кашу, і бусленя пробувало страву, жінка скибкувала хліб, і бусленя брало крумку, жінка спала під повстяним укривальцем, і бусленя, сховавши під крило дзьоб, куняло поряд, до весни геть підчуняло, підросло, повагом переступило поріг, бачить, бусли загидили вербу над річкою, розвернулося, рвучким підстрибом підлетіло до печі і звугліло в полум’ї, — "через річеньку, через другую, подай рученьку, най поцілую",

під ранок дужче визвіздинювавсь обрій, льодяні вінки марно торгикали берег і глухішала обмерзла рейка.

20

Оберемком соломи Сава застелив виямку окрай закущеної бузиною балки, ліг долілиць і попросив у приятелів закурити; Сергій налапав по кишенях штормівки "Біломор" і в сутіні креснув запальничкою; Конопляний, видовбуючи із соняшника молоді насінини, поглядав на освітлене віконце куреня біля обори, звідки за намовою кавказців-шашличників мали відігнати пару бичків за добру копійку.

Безберегий океан марева ополіскував чорний від втоми світ, зрідка над купинами піску вистовбичувались і млявувато перед сном посвистували байбаки, пахло гречаною кашею, яку на тринозі стеблом ложки помішував, сидячи на ящику, пастух у кортових штанях і кедах на босу ногу, обіч на ворині парувала повстинова підбивка сідла і кінь, роздуваючи ніздрі, вдихав привітрений запах чужинців; пастух передумав гнати на танці, позаяк молода практикантка з медпункту на вихідні поїхала до батьків і отепер хлопець нудився над пісною стравою, потім згадав, що все одно тра скочити додому за капканами на байбаків: нехано тільки підвечеряю при вогні, — Сєрий чомусь нагадав, як закосив від армії на мочуна: клав під подушкою цвикалку з-під клею і вдосвіта скроплював лікарняні простирадла, а, головне, воєнкомові підсунув швейцарського годинника, дядьора з порога військкомату курчат пшоном годував і посміхався: ну, как, шлангіст, нащот священного долга? такіє часікі ґідєто урвал, абармот? Мало зап’ястка собі не вивихнув, так браслета зривав, і вийшло: ні годєн для строєвой; а жаль, армія б вивела в люди, лишився б куском і щодня ласував яблучним повидлом! Сорочкою в згині ліктя обтерши спітніле перенісся і димом здмухнувши бедрика з коліна, Сергій плечем турнув мовчкуватого Саву, який мало вірив, що пастух заночує вдома і тому дратувався балаканиною друга: пам’ятаєш, примандрували до фарцовщиків на хату з високою стелею, ґендлювали хутровими шапками і державними прапорами, нишком приклеювались до екскурсії

з іноземною говіркою, по підворітнях домовлялися про ціну, а покупець на світло розглядав матерію, чи нема латок; пам’ятаєш, затримав комсомольський патруль і совістив, доки закрилися гастрономи і нічим було закропити себе в порожній, як зимовий стадіон, квартирі; пам’ятаєш, один інтелігентний бухарик по чверті на дванадцяту порадив кинути забавки з прапорами, мовляв, пришиють політику, амністії не дочекаєтесь, дорогі брати, моє побажання: підлатуйте справи подалі від державних турбот, дорогі брати, за світле майбутнє налийте соточку; застебнув єдиного ґудзика на плащі і почухав за вухом: дорогі брати, скиньтесь по сорок копійок, просандалюєте достобіса, а старому чотири пляшки знайди-н по електричках осінню, горенько сталося, дорогі брати!

Авжеж, — піддакнув і ліг на бік Сава, — пристойно кметував той очкарик: ламай під дурника і матимеш приязнь людей; тоді під універмагом розіграли спектакль, саме з контейнерів розвантажували імпортні кофти, черга охкала, Сергій миттю змакітрив і запропонував вантажникові допомогу, мовляв, так хутчіш, той кивнув, з оберемками вдвох увихаються до підсобки, врешті клюнув один із тих, що поза спинами завжди труться, два стольники Сєрому сує, — братан, паймі, для дочєк падарок, расьмєр пітісят, — ах, спекульнути розігнався, жді, понял тібя, дарагуша, — потім і Конопляний присобачився в помічники, збили грінку, чорним ходом на вулицю шась і з парку за площею зирили на шарпанину; підскакують до вантажника: ґіддє напарники? ґідє затирілі бабки? слишал, надо совість імєть! Тако без підготовки, експромтом общипали добродіїв, проте й підкована кобила спотикається на чотири ноги: нарвалися на наперсточників; Сєрому відомі їхні приколи, то за вухом почеше, значить, під лівим наперстком кулька, то носа торкне, то блискавку засмикне на бобці, пора тим, котрі підіграють, вигрібати монету з-за пазухи, тисячі прикмет, і декілька ґевалів страхує гравця з фанеркою; а Конопляний рипнувся, не вспіли перекурити, гроші спустив, доздиха чортова, а ті хлопці і шашликами, і чачею з грілок торгують, дорога ж на Південь, море і запах йоду, залицяння й азарт, одним словом, можна крутитись; проте Конопляний є конопляним чортом, меле, що жінка за коровою виладнала на базар, дітям тра

кисляку, паймітє, рєбята, сдуру паґарячілся! а на мармизі весь кримінальний кодекс записано; даремне, що вдає простачка; ті й пропонують смерком пригнати худобу, той, що з дошкою, кихконув: радуйтесь поверненню блудних синів і заколіте бичка для друзів сина мойого! тута надскочила волжанка з краснодарськими номерами, гурт зашебуршився: Атєц дараґой! кожен лапу до дверей тягне, старий окуляри на переніссі поправив і кивком підкликає молодого гравця: скоко там, всьо порядком? Двоє проворніших плюхнулись на заднє сидіння, гроші за обшивку пхають, а метрів за двадцять вирує гра, обчистили киянку в брезентових шортах: чоловік військовий каструлею приб’є, чуйте, на всьо согласна! її відтирають до автобусної зупинки, ех, коли верескне, і міліціонер миттю вродився: гражданочка, котрий об’юдив, покажіть, візьму до дільниці! наручники на молодому кляц, запотиличником до мигавки, і Сава зрозумів, що сержантик ручний, за поворотом відпустить увірвителя за четвертак, юрба ж звеселіло після арешту намацувала червінці і вужчав зашморг лілових спин: ігри доброї волі, падході, алімпійський від спорту, падході, беру шмоткой, падході, по полтиніку виграш! золотий блиск печатки вкупі з мерехтом латунних наперстків диригували емоціями: чекальною німотою, зойком щасливця, попльовуванням на ніготь, яким лоскочуть вдвоє складену пампушку п’ятірок, — старший запропонував Конопляному по сотні за день, аби той страхував на автозаправках гравця, — щоб жоден "рупь" не виплив на сторону: бика пригонітє, тада устроїм на сізон і траїх.

Над курганом заносився передгрозяний вітер і тихли цвіркуни, кінь косував сливовим оком на паруючий казанок, на угноєне тирловище і жовтий смерч над стернями край лісосмуги, а Сергій, дивлячись, як пастух навпочіпки з троєперстя солить гречане з маргарином їдло і обтирає ложку соломою, думав, чим його кнокнути й кинути при дорозі, щоб гаїшники обнюхували водіїв; плямкає, аж сюди чутно, від голоду зуби болять, о, відковбасив ґембу, закурює, курів би за твею домовиною шлях, о, така низька хмара повзе, — ще вранці, з електробритвою, з уламком дзеркала на вокзалі він не уявляв, що смерком доведеться вбивати: самого ж до струсу мозку гатили спортсмени, подруга пожалілася, зґвалтувати бідну гімнастку хотів, таку десять чортів не

залигає, самого якийсь пухлогубий, з дурдому звільнений татарин після п’ятого кухля пописав пером, самого стільки разів принижували до гикавки, пора відплатити за власну терплячість: смерть схожа на приймальницю макулатури в строкатій сукні, із шоколадним вогнем засосів під комірцем, коли нахиляється над паками газет, однаково зжовклих, як і вбога щоденність передплатників цього калейдоскопу засідань політбюро і негоди на півдні республіки, овочевої ярмарки в Західному мікрорайоні Ростова і реклами для любителів спортлото, прийому слухачів на курси скрипки при будинку офіцерів і відпочинку на водних лижах: смерть під хихоньки звaблених відвідувачів тюкує на балконах папір, — вгинаючи полин на камінні і шматтям обірваного рубероїду зганяючи худобу в закут обори, буревій розгонисто впав на землю і пазурами перших дощин перекинув зелене від жуйки корито з лизунцевою сіллю, з рогачилна зірвав і грімко покотив крутосхилом порожній казанок, дика яблуня під градом обезлистіла, змилений від страху кінь, тремтячи срібними брижами на шиї, обірвав плетену сирицеву кантарку, спотикнувся об ящик, прогалопував до куреня і тільки-но Сава встиг зміркувати, що білогривець відчув погибель, як блискавка жахнула в стовбур і на купоросній стіні дощу криваво розбрунькувалося верховіття; виямка наповнилась гарячою, мов сеча, водою і, виповзаючи на ліктях, Конопляний благав захисту в законної дружини, в законних дітей: гад буду, подамся на Жданов! Сергій над вухом струшував розмоклі сірники, полою сорочки затуляв обличчя від граду, Сава послизнувся на мокрій траві і перший заскочив до куреня, потер забите коліно: смерділо дустом, пастух у проґумованій накидці затикав соломою стелю, кинув Сергієві злежалу кухвайку, що, мабуть, слугувала подушкою, розпитував: не макодзьоби, котрі скуповують маковиння по хуторах, не вгадав?

А коли буря, вщухаючи, обізвалась веселим свистом отетерілих байбаків і пастух, зашнурувавши кеди, із сідлом на плечі метнувся на лови утеклого коня, Сергій спробував розвести вогнище, головешки чаділи, згадав відлюдькуватого селюка Андрія, осінній Кавказ, близькі по горах сніги за вікном жіночого санаторію, згадав смак персиків з оброшеного кулька на пероні Джанкоя, березовий сік, який украдьки від

вихователів точили в інтернатському парку, дерлись по стовбурах, прив’язували банки до гілок і малеча ловила ротами солодкий дощ, згадав за пазухою тепло голубів на свято останнього дзвоника, з рогатки вибитий зуб, і Сава подумав, що ці святкові спогади не перед добром, а вголос порадив попутняком достатися до райцентру, на лаві вокзальній передрімаємо, факт; Сергій, завжди схильний до супротиву, якось миттю згодився, на пару з Конопляним викрутив сорочку, повісив кухвайку на гвіздок і пожалкував за яблучним повидлом і пареним молоком: лучче від спирту лікує, вірите? над телятами завис сизий пар і чим далі, тим дужчав сап стривоженого відсутністю господаря молодняка, за пригірком мокрий асфальт спалахував од світла туристського автобуса, радіо вістувало московський час і викинута водієм сигарета черкнула скло, проте, коли Конопляний кинувся слідом, недопалок уже згас, бідака марно смоктав прокушений фільтр; крайнебо визоріло і запатьпадьомкала перепілка, авто без упину вжикали повз підняті три руки, Сава запропонував для заспокоєння довбонути каменюкою по лобовому склі: козляри безрогі! Сергій став на розподільній стьожці, щоб голосувати в обидва напрямки, рефрижератор горнув бензинову свіжість туману, коли на обгін вишмигнула "Волга" з банькатим в окулярах старим, і, в падінні ковтнувши вогняного їжака, хлопець відчув, як злазить шкіра з потилиці, між схиленими головами приятелів узрів на місяці ворогуючих братів, заплющився, ждучи болю, коли понесуть з дороги, прийшов до пам’яті серед кущів бузини, безсилий вихаркнути нутряну печію, пізнав матюки Сави з подертою на бинти сорочкою, тупіт копит і голос пастуха, що наспів підсобити на крик — відтак знову над собою побачив місячних братів, розповідав їм про матір і забував, що говорить.

21

Ртутна кипінь лампи над ординаторською нагадувала художникові димкувату вечірню сукню — зайшов за картинами, уплітала торт і давай вичитувати: аліментиків мало, дитя хворе, путівку дістань; тверезий змовчав би, нехай сережки рубіново при затяжці спалахують, адвокат Едик, заскалившись, крізь чарку коньяку вивчає своє віддзеркалення на

серванті, постіль розкидана, на дні фужера засох лікер; дивно, старенька, подарунки мізерні, набриднеш і цьому? давай вонкати, двері навстіж, скривавілими в кутиках очима по вітальні косує, ціхо, ша! на кухні повільно сокиру взяв, обтер рушником від м’яса, коли крутне, туфлі фінські з перламутровим верхом на порозі погубила, повагом відчинив шафу, купкою на підлогу склав шкіряного плаща, хустки з люрексом, інший дріб’язок, придбаний колись за картини, на капусту пошаткував, сусіди, ображені гримотнею, по трубах б’ють, віддзвонюють ще живого, доки сержанти руки за спину виламали.

Після вироку, як і після ядерного полігона, почувався поза образами, в смиренній течії існування міркував, що жорстокосердна лють чим далі, тим дужче плодитиме зневажених і самотніх людей — заступників перед престолом на суді; чим далі триватиме пошук насолод для розгнузданої гордині, тим більше стражденників волатиме прямими зробити останні шляхи, бо якщо і приречений, то тільки нинішній світ, зерна ж світла неземні і незнищенні землею, — хотілося вмерти непомітно, до санітарського крику: підйом! до спиртового запаху медсестри, до дзенькоту пінцета об голку, до тарілок тухлої риби, до малювання плакатів про алкоголізм, до безвільно-тваринної туги від галоперидолу, до невсидючості з мажептилу, до зойку епілептика з розтовченим лицем, до ляльки з носовичка в руках людожера, до петлі з ланцюжка унітаза, до скрипучих дверей ординаторської, до першого голуба на вікні, якраз, коли смерть блукає надранням і прихід її схожий на вихор блідих метеликів-капустянок; згодом минулося й це бажання, зникла вбивча в неволі оскомина спогадів і зір сліпила безодня: за переказами вдома золотіла церква о трьох куполах і глибоченне озеро ковтнуло храм; перші свідки присягалися, що чули, як вода із сичанням виламувала рами й гасила свічки, зойкнув дзвін, срібні пруги торкнули берег потопленим світлом; і вперше зникала образа на Анну, спокій спалахував мокрою кропивкою на піску, зникала ворожість до дитини, яку винуватило його самолюбство, обкрадене найщирішою любов’ю і найсвятішим смутком; душа, мов обпалений блискавкою птах, студила крилля в падінні між хмар і диму, прощень і зрад, розлук і вовчого світла батьківщини; вже зимно горлали півні, пороша сіялась на вкритий

соломою брикет, під ногами трава шелестіла літнім ще видзвоном мантачки і шамотнею на покосах дерев’яних граблів, копиця під лісом тримала дівочий сміх, любощі, пісню, "ой лучче б я була, ой лучче б я була", ще головешки пахли капками сала, ще найвищий на осокорі листок пам’ятав вибух грому, а вже останнє тепло, спрага зросту і вітряного буяння заповзали до кукурудзяних стебел, кублились по димарях покинутих літніх кухонь, тиша володарювала над світом; тої осені мама прийняла в хату двох тіток, що старцювали на погоріле: старша, віспувата, в довгому картатому пальті, молодша, білоока від сором’язливого смутку: вициганювались засвітло, з корзинами, на споді яких лежали мішки, і поверталися смерком, коли батько гримав біля плити оберемком дров, а мати чистила до вечері картоплю; тоді тітки ставили клунки на ослін, розтирали намуляні перев’яззю плечі і виймали на стіл крашанки, жовті, буцім вільхові поліна, скрутні здьору; гуньки їхні смерділи вокзальною хлоркою, мишачими кублами й злежаним сіном, за першою сніговицею батько з горища зняв санки і тітки, послизаючись у провулку, знову зникали серед посніжених піль; мати не замикала хату, а ставила під дверима відро в налипах жому, боялась, що порчу на сина нашлють, отруять непостійністю; то тітки з обіду відігрівались при печі, просівали муку, варили вареники з капустою, припрошували господарів, а батько бридив, віднікувавсь, ішов розкладати гичку з кагата, й мати слухала оповідь про пожежу, де згоріла сім’я, про бідування, про осуд, що випікає кістки, і дві сестри? дві знайомі? за фіранкою на печі витрушували з вузликів копійки, рахували, різьбились тінями на сірому тлі, перехиляли на двох четвертинку і, скубнувши вінок сіянки на стіні, лягали одній на плече, непотрібні нікому для сліз і добра, — тоді вагітна на сьомому місяці ходила на прийом до секретаря виконкому, котрий пхикнув: їдьте, звідки приїхали; "що тепер, бери обріз і йди в ліс?", а згодом, заплакана і сердита на кухні дорікала невдахою, таки прописався в Боярці, пішов двірником і щовечора на нього чекав окремий рушник на гвіздку у ванній, одеколон "Російський ліс", аби притлумити сморід сміттєвих бачків, на підвіконні чекав папір і пензель, а дружина втомилася ждати помітних змін, невситима до пошуку тривога бубнявіла в материнському лоні, щоб позбавити останньої любові до чоловіка і почуватися панною, чий усміх,

чий хміль образ ладен гнати і милувати надією на лагідну нічну смерть у безсмертному світі, — вертольоти перевалювались на бік і низько обнюхували острів, зникали в сніжних снопах; згадував щедрувальників, вічнозелену тугу осипаної глиці і віск на пляшках з-під шампанського, що були свідками й свічниками, пам’ятаєш, мила? дякувати долі, знайомий кухар напихав до рюкзака м’ясо й картоплю, в штольні можна розвести багаття, розвареними картоплинами ловити вишкварки на сковорідці, дякувати випадку, брила кварцу захрапотіла за декілька метрів, доки розчистили завал, встигли з приятелем почубаритись за цигарки, сивина біло-смертельним туманом означила голови, дякувати буранам, ніде поезія так не завчається, як у неволі, єдина тодішня втрата — це страх, основа творчості: ні запечатаний подих листів, ні буденність полігонного неба не вигоювали до святої творчої цноти; при вході автоматник перевіряв перепустки, люди в цивільному ловко одягали крохмальні халати, лунав наказ шикуватися, до казарми, на клапанах шапок намерзали бурульки, і задні бачили лишаї власного подиху на спинах приятелів, сам диявол прицілювався на мішені бушлатів, сніг гривастився над комірами, гув об розтяжки радіовежі, вгризалася в ніч кам’яна без обрію пустеля, і вікна буряковіли на лютий мороз; день при дні художник відгавкувавсь лишень на команди, решту змовчував, не соромився опівнічних сліз, забував назви поліських річок і згадував бідовішу від Анни жінку з босоногим немовлям на руках.

22

За містом дотлівало сміттєвисько, сох на кватирці махровий рушник, на підвіконні котяра з підфарбленими зеленькою вусами облизував лапу, і Рита, в дзеркало розглядаючи суху емаль очей, надумала зцілити самотність; другого дня в побуткомбінаті влаштувалась збиральницею замовлень на фотомедальйони для пам’ятників, поправила на переніссі окуляри, що додавали обличчю наївної зваби, всадовила до черезплічної сумки кота, на стільці зашнурувала кросівку, оглянула свою стрімку в азарті свободи постать і приміською електричкою доїхала до степового села: кіт, дрібцюючи попереду, обнюхував слоїки з молоком на тріснутих вільхових лавочках, підвода з бідонами тарабанилась по провулку, і

молочар, боком сидячи на драбині, ловко зістрибнув, опорожнював посуд, хімічним послиненим олівцем ставив помітки в блокноті; булані конячини храпотіли подалішніми в канаві яблуками, і кіт прожогом кидавсь на лаву, на росяному в сухих латках долонь склі злизував солодкі патьоки, а вона входила на запустеніле дворище: на дровітнику баба саме відрубала голову півневі і відмовилася вмирати: було змарніла на скіпку, то невісточка задумала тихцем струїти, аякже, хату відпродасть, та й підсипала мені в гарбузяну кашу дусту, гірке, чи то солоне це їдло, кажу, голова замакітрилась, живота здуло, хутенько за гній, охкаю і шо ти думаєш, солітера, отакенного, як вуж, позбулася, врачі до невістки, так і так, пояснює, хтіла допомогти, ну, то їй нічого не було, отака тютька, ще до тюрми знеславила сина: приревнував одного бугая-шабашника, що саме виписався з дурної лікарні, ласий на витребеньки, правда, славний коваль, лице віспувате, залізом, потом, курним вугіллям, бувало, на весь колгосп смердів, сам знаєш, баби на току язиками мантачать, там теє-сеє, там такий, невістка й пельку роззявила, ну, раз, ну, вдруге, ну, годі, нє, видно, добру клепку вставив, одбилася від сім’ї, син то курить, то харкає, то сохне, бідний, і мізки отруєні, гірчичні спльовує через плече, від кузні дзвін пливе, таки застукав серед Божого дня, зарубав бідну голівоньку, та не ту; курва стоптані кирзаки обцілувала, пожалів; суддя молода командувала встрелити, аблакат змилувався, дали двадцятку, тепер пише, здоров’я одбили, а праця воляча, нехай вже розстріляють, їдьте, мамо, по давній вирок до області; чекай-но, дам фото, загодя зроби синові на гробницю, порубала курей, завтра в дорогу, роздобряться, може, га?

Кіт налупився півнячих нутрощів, повеселішав і для забавки розігнав горобців на обочині з натрусом жита, на переїзді мигав семафор і линув плач від білоцегляної будівлі з оленем на димарі, — молочар, переїжджаючи колії, позіхнув, перехрестив рота, повідав смішкувато: тесля золоторукий ридма катується, от дурний, жінка з коханцем на машині розбилася, помсти за образу нема, тільки сльози злі душать; кіт, звикаючи до стеаринового запаху смерті, переліз обаполи, і Рита кросівкою гримнула в залізну браму: одутлий, в каракулевому картузі господар однією рукою обтер на губах махорку, другою мовчки закликав

до хати: на пательні пригорали шкварки, в графині зеленіла похмільна сироватка, коли защіпнув двері й підбочився: на "Жигулі" напташив, амбець, горду силу мою закопала, яке надгріб’я, кілка осикового в блудне місце вовчиці невдячній; геть звідси, дай наплакатись! Затягана майка сповзла з плеча, коли підборіддям по-собачи зліг на клейонку, схлипнув, уздрів покійницю: лляна білосніжна сукня завмерла над брудною підлогою, від подиху тремтіли торочки на схрещених рукавах, лице туманіло потойбічною тугою, розмірений голос дзвінкішав від докорів: доки судійством губитимеш серце, пом’яни добром, послухай, тута відмінна од земної любов! Раптово на покутті спалахнула свіча, і тільки-но чоловік вклонився рятівному видиву, хотів запитати пораду, як сумна постать, тануючи на віконному склі і неприкаяним волоссям одвітрюючись на льоту, гойднула сухі нагідки на ваті між рам; кіт довго пирхав від цегляної куряви за трактором, дівчина подумала, що це обсіялось зло з відьомських голок на брамі і з порога їдальні побачила: селяни за довгим поминальним столом смакують пироги з рибою, п’ють журавлиновий квас, а тінь гойдає на дверях загиджену мухами марлю; підобідавши, копнула ледачого від спеки кота, перекурила під липами, минула стічну канаву, де оси повзали по бурякових жмаках, і опинилася на подвір’ї, що нагадувало каланицю; на купі гнилої картоплі дрімав пес, товста жінка доїла корівчину, крізь вишмуляне, ніби прилавок, вікно, з вибитої шибки хмарилася фіранка, господиня півобернулась: четвертак за дві літри з твею посудою, в борг не торгую, то як? стирлували двір, ледве встигаю тицяти за вікно дідоводам, один теї осені до калюги примерз, обдер шкіру і навіть не висякався, то як? — Рита заїкнулася про замовлення, і тітка, радісно скинувши в сінях калоші, гукнула слідом: після елтепе доня обібрала до наперстка, плаття, сережки, шубу, іконку на похорон десь разпродала, та й; може, зустрінеться, Маня Придибаха, татаркувата, вузькоока, забула вдушити маленькою, бач, багном до одвірка цидулку приклеїла: ти, мать, спаїла, ти і прасті, мать! сподівалась, що паралізує стару, а хату відпишуть, ага, добре, донь, замовлю на пам’ятник, щоб хутчій скопитнулась, курва, онуці ж сама раду дам! Рита на фотографії записала адресу, минула греблю, а за майданом над сітчатою загорожею гіллячився сад, і вузькогрудий молодик, підсмикнувши плавки, погойдувався в гамаку, запропонував

нічним поїздом гайнути на море, сходити за полуницями, погортати кольоровий журнал, пригубити кубинського рому, посміхнутись на добре ім’я лікаря Колеги: відпустка, провінція, забобонність, дівчатка звуть дядьою, забагато обіцянок? тю-у-у, вшивайся, звідки приклигала, сатано!

До траси підкинула поштарська буда; кіт янчав і кігтив мокру сумку, коли Рита зійшла біля вагончика вулканізації: схожий на цигана, засмаглий, мов позаторішній здір, парубок на дротяному ящику терпужив ґуму, з ротатого портфеля визиркували пляшки, білий від солі риб’ячий хвіст і пом’яті карбованці, — обтер об хвартух товстопалі ручища, зубами відкоркував вино і без’язиким кедом підсунув ящика: сідай, в доміно гратимем, осточортіло вартувати дорогу; нема спасу, гаїшникам дай, хазяїнові дай, чуєш, плесну котові портвейну, не хоч, поминаю молодість, жду, коли наспіє убивця друга; чуєш, зіграємо, дуплями чотири кінці закривати, за кожен програш скидаєш дрантя, клич Савою, не бійсь, назад поверну; ґумовим чадом здавалось просмерділа підлога, питво, поцілунки, вбрання на верстаку для розбортировки коліс, мулька з обірваною пружиною розкладачка, розгорнутий атлас на підвіконні, за дзеркалом обвуглені сірники, тиша й стрибок кота за кватирку; а потім крізь сон дівчина згадала сніжну полегкість: за кінотеатром на площі зводили крижаний палац, дротами до стовпів заарканювали ялину, з голубої цегли зводили мур, лілово сяяли вежі за спинами двох втомлених скрипалів, котрі, пийнувши з фляги, за ковзанкою ліпили сніжки для підлітків, ніч пахла бертолетовим димом, і, забуваючи льодяне грайво щастя, вона помітила: Сава поїть вином зв’язаного кота і сигаретою вказує на верстак: живенько нап’ялила дрантя, брись, двадцята за сезон; запхнув за дзеркало надпаленого сірника, зняв кеда і неболяче хляснув дівочий задок, коли з підлоги піднімала кота з мужньо стиснутими зубами, міркуючи: молода, обкраду їхню силу вмовлянь, серпантиновий шелест розірваної обгортки, розкаяних бережуть, особливо розлучені.

Багрянолиций з вусами мушкою майор стройбату, полагодивши "Запорожця", підвіз до військового містечка, в пивбарі носовичком обтер

піну на підборідді; знову кидають на Сибір, стрілятиму ведмедів на пельмені, на Вітряній горі добудуємо місто, сьогодні подарунки в коханок заберу і вперед за орденами, шагом арш! Рита милувалася своїм віддзеркаленням, незасмаглою міткою на переніссі, коли мізинцем поправляла окуляри й зблискував перламутровий на зап’ястку браслет, на шиї родимка чорніла зіницею плоті, кіт п’яненько сопів на колінах, зрідка дригаючи онімілими лапами; майор наспівував "вийді на крилєчко, ти моя овєчка, ножік пріготовіл я давно", сигналив до знайомих офіцерів і, відковбасивши губи, диригував головою, "хараші вєсной в саду цвєточки, єщьо луччє дєвушки вєсной, вийді на крилєчко..."; два добродії в піжамах згорбатіли на балконі над грою в нарди, голодні прапорщики тасувалися при їдальні, по вікнах бараків жовтіли газетні профілі відомого мерця, на городі стовбичило пугало в картузі без кокарди, курсант біг до аптеки з букетом айстр, єфрейтор на воротях начищав латунну зорю; майор на два ґудзики розстебнувши кітель, радився з пластмасовим чортом під стелею авто: директриса готелю загнуздала літьоху, винна пару каблучок, італійську косметику, туфлі, Марину із солдатської чайної лікує фельдшер, докомизилася без ванної, дві ковдри верблюдячі відберу, Ліля-кухарка досі винюхала духи, віддасть натурою, а то задарма кров пили холостяцьку! Кулачищем пристукнув кермо, і дівчина згодом ледве встигала кидати на заднє сидіння хустки, вази, вішалку з оленячих рогів, туалетний папір, ведмедячу шкуру, сидіння для унітаза, простирадла з печатками, оберемки коленкорових гвоздик; за вікном купоросна від безсилої люті жіночка сукала дулі, а по гарячій кабіні вентилятор розгонив запах нафталіну і кальвадосу, якого майор вициганив на останній квартирі, подарував Риті розірваний в поспіху ланцюжок, дві тарані і жувальну ґумку; заходила ніч, туман, наповзаючи на густу таволгу по узліссі, злизував над радіатором пар, десь далеко над сосниною різались блискавки, і в короткі маревні миті дівчина мріяла уявити крижану передноворічну фортецю, сичання бенгальських свіч на снігу, хотіла, виплакавшись, забути допомогу чужим покійникам, присягалась відвідати могилу батька, чий невблаганний зір вгадується на заповітній, ласкавій для серця і недосяжній для розмислу, німбовій течії над

західним обрієм; чиє лице за думками про насущний день гасне сновидінням — досить глянути за місячне вікно.

23

Вночі медсестра побудила сифілітиків на укол біциліну, і розжалуваний офіцер-підводник, тепер пожежник, ткнувся в подушку лицем кольору задавненого оселедця і відтягнув резинку трусів; бродячий аліментник Конопляний лигнув холодного чаю, обсмоктав пакетик і ущипнув сестру, а широкоплечий, наголо виголений під Хрущова дід прикрив засоромлені очі долонею, коли наспиртована ватка торкнула сідницю і комар лоскотнув лагідніше, ніж пам’ять про перший гріх.

На базарі за вікном вендиспансеру ляки ганяли пропахлий повидлом папір, розкидали цілющий сухий квіт багна, оранжеве лушпиння молодої картоплі й аговкали в розсохлі діжки, а під кручею рибалка з ліхтарем на дно човна трусив рибу з путанки, що поплавками біліла впоперек течії; зрідка весло з чаїним сплеском розгортало туман, зіпали жабрами, терлись об заболочену кирзу срібні в’язі, прикипали хвостами до днища ледачкуваті линки, і сіть під руками тепліла окрай нагрітих сивогранітних скель; на цвинтарі сич на тополі лупав зелепухами очиць і вартував біле між бузку хитиво, розіп’ятий гомін паперових вінків, що переказували людські мандри ковзкою драбиною смерті, обсміювали легковірство утеклих сподівань, і тоді птах, ненавидячи усміх привидів над вельможною ніччю, летів над могилами, щоб розлякати фосфорну над любистком світлінь, а сифілітики здригались від плюгавого хихотіння; Конопляний, кленучи заборону спиртного, відкорковував туш, на вістря голки намотував нитку, колов на жижці, "все віддам за гарячий секс", згадував дорогу на Азов за чорною ікрою, раптові похмільні відвідини сім’ї: беру свою за барки, пищи про вірність, тільки газировки на вокзалі ковтнув, миттю носильники переказали, скурвилась твоя; бач, заскиглила? ананії приставали на пляжі; було вдома сидіти, ждучи хазяїна, про аліментики забудь, думаєш, легко заробити на тачку, економити на консервах, від чаю пухнути! чимчикую

на станцію здачі крові, щомісяць вициджую на вино і харчуюся на талон, аж на, коли хоч, серпом по яйцях: хрести в аналізах! на своїй підхопив? досі вгадую. Дід, освіживши одеколоном лисину, почав нарікати на молодь: зацміхом пахне, ідуть такі славні хлопці з майовки, сорочки білі, краватка на їдному така дорога, батьки після армії розстарались, то як звелись посеред провулка, страх, сопуть по-бичачому, гамселять туфлями, краватку ту одірвали вон, мордяги позапухали, нікому до дільничного подзвонити, щоб наручниками кляц! тако за штахети хапають, заюшились, до криниці біжать, мозгівню у відрі квасити, одного брикнули, той коли гризне за литку, той кулацюрою січе меж брів, сказись та скрутись ти, думаю, засуваючи ворота, бо до хати увернуть, не вспієш перехреститися, діду; літо перебоявсь, коли принесло ту сатану з надгріб’ям, узяла задатку трояк і хворобою нагородила, вмру тутай, соромно потикатись на люди, невістка пенсію на похорон отримає, з капустою пирогів напече, нехано одеколоном змию потилицю, нема спасу, так ріже, о, попустило; це змалку в гори за вільховою корою ходив, нитки фарбувати, іду, насвистуючи, благодать, снігурі оббивають ягоди на калині, знагла шурхіт, мовби жару сипонули в замет, лавина снігу неболяче, м’яко торснула груди, пам’ятаю, хотів продихнути крик, чув охриплий на морозі батьків голос, мамине голосіння, далекий комариний писк струмка на валунах і шкработню собачих лап, що розгрібали завал; звідтоді слабую на голову, промерзла наскрізь, бухгалтером на тюрмі працював, злого не коїв, то й мене милували; один навідував сього літа, юшку з окунів посьорбали, жалівсь на печінку, то я засандалив сам і думаю: справді живому собаці лучче, ніж мертвому левові; видно, нечистий підслухав, бо тільки по новій розілляв, сука малолітня заскавчала за брамою; раптово, як всі знедолені, лагідніючи перед сном, дід притиснув тім’я подушкою і примарилось, що розтрушує зіпрілу копичку, отава димить, солодкуватим тліном огортає по пояс, по груди, за мить обсніжить лице, щоб знести з пригірка на молоду стрімководь по долині край лісу.

Дратівлива мовчанка лишила пожежника наодинці з тривогою: це ж наречена, донька начальника служби нині приходила, сказав, на автобусній через склянку підхопив побутовий сифон, тобі обійдеться,

відпочивала з батьками, якийсь час проживемо бездітно, чи кинеш, мила, ну от, лисичка моя золота, моя єдина, цілую край сукні, біжи, оно автобус підходить до площі; і потягнувся, згадуючи розгублений за окулярами погляд: біля морозивного кіоска на пляжі стискала копійки, ставок здоровенний, згодилась човном гайнути на острів, донки розставив на коропа, попрохала з газети стулити пілотку, приміряла, сміючись, пустила за водою, сміючись, навприсядки за вільхою зняла, на мізинці розгойдала лілові трусики, що полохливою сойкою оббили вологу на листі, нагнули гілку до хвиль. За підвіконням свиснула татаркувата Маня Придибаха, і Конопляний облизав туш на пальцях, харкнув за ліжко, витер губи фіранкою і попід руки втягнув до палати гостю; вона, звиваючись від лоскоту, неболяче вкусила аліментника за вухо, поцілувала маківку сонного діда, розкуйовдила кучері офіцера і, тримаючи сигарету на відльоті, сіла на тумбочку: втекла на танці, там такі мальчікі, до туалету тягнуть, будеш пити? бум, бум, бум, кажу, хорова, зробила шпагат, за трьох статтю про розповсюдження не приклеять, коли тиць, дружинник до мигавки тягне, я вгризнула за лікоть, мальчікі попрісідали, я завжди користуюсь успіхом на периферії; донька мовчала без мене, га? Конопляний згадав, що Маня лікується з великоокою від постійного жаху дівчинкою, котра звично татає до чоловіків, по палатах циганить печиво, за що мати присягається віддати до дитбудинку (часті зміни жорстокості на любов, ця ознака розпусти, обривали сміх), і Маня вимріювала заміжжя: економитиму на кліпсах, прибарахолюсь, залигаю курсанта, зв’яжу йому светра, поїдем до білих ведмедів; цокотіла шпицями і білі петлі текли за смоляною в’язкою, донька бавилася за обламаними трояндовими кущами, підкидала клубки, які швидко скінчались, і мати дозволяла розпустити пухнасте, нікому непотрібне тепло, пригадувала залицяння на автобазі в будці диспетчера, рятівне безвілля, першого коханця, що п’яним подихом лоскотав шию, розказав на роботі, яка вона жінка і спалахнуло, роздмухане заздрістю, шаленство охоронців і водіїв, безвусих і бородатих, ревнивих і смаглявих, мовчазних від миттєвої зненависті і жалісно говірких від передчуття втрати, бідових і щедрих на обіцянки супутників, — Конопляний відказав, що ніхто не плакав, і, до вогняних басамуг вишкрібаючи під пахвами леп, під’юдив: ех, Манька, Манька,

вискакуй за пожежника та не мороч мені голову; теплиць набудуєте, на ранніх огірках озолотишся, прицоцаний волатиме спросоння про бомби, заляжете на дно — і в торпедну атаку!

Маня відверто образилась і мовчки полізла за вікно, а Конопляний для повного заспокоєння зубною пастою підвів приморженому дідуганові вуса: нехай посмішить на обході лікаря Колегу; то помирати збирається, то жалкує за городиною, що пустеніє в лободі, то пива клянчить, догоди спробуй! Старий, вдихаючи м’ятну свіжість, підходив до лісового озера, вітер обдмухував пилок на вказівних соснових перстах, що показували далі: там татарник при березі зеленими шишечками хилився на очерети, тонко пахло смоляними пелюстками на вербових котиках, корою дуба, холодною м’ятою, чотири пори року зіллялися в єдине літо; він човном долав іржавкувату гладь, рунделиком вичерпував потопельну воду і поміж сплеску весла встигав помітити золотаве від мертвої риби дно: червонобокі карасі злегка погойдувались від плавби і тьмяніли за піщаною каламуттю джерел. Коли хропіння перекипіло в тихі досвітні сни, Конопляний зітхнув за друзями, Сергієм, Савою і Андрієм, що розсиропився по дорогах, часто криком глушив вагання, вірив прикметам, це йому тимчасовість, а нам повертатися нікуди: один шукатиме помсти, другий своє відбідував, осилив вішальницьку лють до людей; останньої степової ночі пастух за кантарку привів коня, на пагорбі допоміг розкласти багаття, Сергієві безнастанно марилась мати: на батькові північні аліменти жила, пропустив фізкультуру, в сінях роззувся, чую сміх і зітхання, сміх і стогін, двері заклямнуті, горлаю, дурний, відпустіть, задушите мою маму! шпінгалет на вікні брязнув, хтось, на ходу обсмикуючи гімнастерку, майнув повз причілкові шибки, шоркав гребінь об розпатлані чіпкі коси: зара, зара, зара гаденя мале! Помітив затиснутий кулаком, а не звично намотаний на руку пояс, затулився портфелем, позадкував, сльози вимерзли від переляку, перш ніж сусідка помийним відром гатила матір по спині, по розквашених губах; на колисковому гаку під сволоком теліпався косо обрізаний пояс, мені голова здавалась одірваною від хребта, проте смерть не заколисала і впослі: мамо, заробіткував суддівством, хто виграє фінальну зустріч, "Спартак" чи

"Динамо", хто спер пачку курива з матраца, мамо, хто закладає пісногубому директорові інтернату, мамо, хто на перерві махлює підкрапленою колодою, мамо, слухав скаржників, сплівши руки на грудях, слухав, а тоді тикав прокуреним пальцем: ти мужик, а ти підар, пшол вон! мамо, друзі поплескували по спині, поважали за чесність, дарували цигарки, хотілося вголос читати Єсеніна, плакати, бо ж ви померли, залишивши на суд, бо відпалав вогняний обруч на шиї, мамо, сподіваюсь востаннє відмити клятьбу! амбець, тіло задубло в білій печері глинища, Сава підсунув ноги до стіни, щоб валуном замурувати нішу, тоді, хапаючись за бур’ян, виліз вище, від стороннього ока обсунув ґрунт, полину по схилі натикав, рипнув зубами: розбігаємось, смерть хутчіш переловить самотніх, це й добре. Сич оперед третіх півнів облетів базарну площу, поховавкнув, розігнав ляків, що грілися під брезентом на теплих ще кавунах; два равлики пили вологу з кропивки на прибережжі, тихла на греблі хода браконьєра, гадючилась між верболозів, міняла шкіру туману ніч, і тінь червоноцегляної будови сповзала кручею на молоді хвилі.

24

Снилось: перестрибнувши цвинтарний рів і від села почувши брехіт собаки, поет утішився, що звірина під осінь знаходить свій звичний, відмінний од виття голос; кущі ситнягу холодили чоботи, коли, озирнувшись, він не помітив вогнів і не заплакав від спогадів про німу матір, про небіжчика батька: позавчора до хати вшилився посильний, пробіг очима папери при гаснику, закликав до сільради і залізний оскал зморозив страхом бісів, матеріалістів і скептиків, яких цурався по інституті народної освіти, вчителюючи в Києві, блукаючи по степах єгипетськими літами, піймавшись на другій спробі здолати кордон, обпікаючись окропом на нарах Бутирської тюрми, нап’ялюючи латкасту піжаму в санпропускнику Кирилівської лікарні, звідки вивтікав до батьків; тепер знов увижаються підсвинкуваті, вдоволено іклаті, одутлі від лайна біси на гнойовищі за скотомогильником; проглянув місяць: два брати довічно карались, угородивши один одному вила під ребра по держак; і вітер, подібний до чорного кота, язиком піщаної дороги

злизував туманне молоко по яругах; "по чреву світла ватаги ходять ситі, п’яні: п’ють кров", кому прочитати? коли в більярдній за пивом зустріти друга? смутитись, що мистецтво безсиле заговорити багряним криком, боротьба самолюбств і замилувань собою, біси ж на пострах рвуть кожного, хто вклякає перед творцем, "два сиві орли клекочуть над морем вічності", нікому з висот апостольських мовити: стережітесь! признайся, що тікаєш від самогубства? геть, відійди, сатано. Ліс обступив світляками окрай болота і на пеньках, а згодом, назбиравши картуз грибів, біля вогню на рогачилні розвісив онучі, спиною зліг на сосну, заходився пекти грибні капелюшки на патику, і страх явився танцівливою юрбою, котра волаючи похідних пісень і бубном гупаючи об лікоть, брела краєм вирубки: в одного за плечем бронзовіла сурма, в іншого з-за халяви визиркував прапорець, ватага кидалась плавом, на новому березі по-собачому обтрушувала загривки, аж здолав сон: вельможні дзвони над засніженими Карпатами, табір переміщених осіб, бровастий службовець на кордоні США і Канади, параліч на Мюнхенській вулиці, останній розчерк олівця в лікарні "Пілігрим Стейт Госпітал"; таки облизалися біснуваті, сліпі поводирі сліпих; проте власна гриза млоїла, менше від долі того, що після нього напише, "сосна стриміє з ночі, ніби щогла, а Бог шепоче спрагло: "аз воздам!"; мільйонноголосий біль впивався цією сосною в майбутнє, роздвоєні шпичаки в падінні латали небо, що розповзалося киселем, — годі пестити думи про обраність художника, якому життя є засланням на глупоту, тому поспішає повернутись на вітряні кола від цвинтарного обрію і вина із сургучевим присмаком слави; вершник на чалому коні пролетить повз подорожнього, пора гукнути на дзвініці: Батькові вклоняюся своєму, — збудився поет від дощу, розім’яв онучі й натрапив на повалене дерево: в сухому затишку було чути, як дощосіч змиває землю з коріння, по килимах вересу гасить світляків, а вже від багна, порохкуючи і похрустуючи галуззям, чимчикувало стадо диких свиней аби довгими писками визбирувати під падолистом жолуддя; вже козулі вибрідали з ліщинника, стригли вухами тишу, терпкими язиками обторкували росяний мох, вже вовки покидали лігвища, стрибками розминали ноги для довгих перегонів, вже лосі чухали роги об дубову кору, храпотіли вершками осикової посадки, вже в теплому від диму

тумані росли опеньки на трухлій березі, вже сови з сучків чатували на дрібну між кротовин здобич, вже лисячий виводок на кілька ходів углиблював нору, вже лісник, повйокуючи на коней, віз до млина крадений ліс, вже бобер на обмілині ліпив хатку з обзелененого водоростями хламу; не дрімала мурашина варта, яку налякав димок пригаслого вогнища; лісові мешканці забували за земне світло, тільки птахи, летючи до вирію, в промивини туману бачили: де-не-де в’юниться слізна течія світляків, морок без серця, без голосу п’є бузкову лісову кров, ніч золкішає, сліпне на зів’ялій мішковині чебрецю, під корою повалених стовбурів; і, заколисуючи звірину, дужче скиглила розчахнута під верховіттям сосна. Чомусь згадав весілля й нахрапистого в новій сталінці Злиденка, що чіплявся до молодої; поет відразу упізнав біса: чуб плакатно вихрастий, очі нелюдським завзяттям пашать, на каблуках підсихає червона глина, підшите шкірою галіфе також у місиві калинових доріг, своя срібна чарка, свій ніж у піхвах на пояску; видно, багато парубків по селах продав цей славний маршалок; затанцювався, хустиною потилицю тре; поет поманив наливкою в графині з півником, спробував посадити гостя під образи й перехрестити, щоб дим пішов; куди там! бочком, смішком увихнувсь між кухарок із гармошкою над головою, діти свищиками стріли на подвір’ї, тільки сліпий сопілкар притупнув на гармоніста: цей перетворить землю на каміння для побиття пророків, це звідси ґвалт про смерчі ворожі, марш, марш вперед, робочий народ, сліпитиме нащадків неокупною кров’ю, це потім милосердний змете тінь антихристів, душевних, але не помазаних духом нічийних синів. Від’ятрилось, розтануло свічкоцвіте мерехтіння на болоті, щезло від приморозку, а чоловік на попелищі зігрів ступні, нагнувшись, витрусив глицю з-за коміра свитки, крізь подерту кишеню налапав за підкладкою пару гарбузяних бубок, розлущив їх і подався на гуркіт поїзда, що десь за лісом засівав каміння тихою мелодією сподівань...

...У майстерні друга, запійного скульптора, що зводив по селах пам’ятники, мав п’ять прав на машину, які мусив викупляти після п’яних зальотів і, смертельно боячись наркологів та елтепе, знову їхати на заробітки, Ігор спросоння згадав власну втечу: молодий з каштановою

борідкою лікар гавкнув кінську дозу люміналу, бортонув ангела; по лікарні кипіло розгублення, чужа загибель звільнила: відпросився з трудотерапії за цигарками, за туалетом накинув спортивний костюм, сів на електричку; жаль, диякон відмовився, чималий строк відкайданили; режисерові все одно виписка світить, знімуть статтю про психоз, на кіностудії потішатиме сценаристів історіями про шизиків; годі вибріхуватися, сам знаєш, що з дияконом пов’язали б хутчій; терпець урвався вимріювати картини: нічну рибалку з остями й ліхтарем, затяжку махоркою, стиснуті водою мисливські чоботи, яблукасте над житнім стерновищем небо, — в майстерні, прибудованій до гаража, смерділо бензином, прокислою чайною заваркою, в банці стояв недопитий березовий сік, і павук павутинням мережив альбом курортів: притолочений загравою туманець над кручами, покірну гладь озера з мученицьким ликом храму, терен між лободи, латунну прохолоду ключа на мізинці, по вестибюлі тінь лип, коли з курткою на плечі, з невипитою піснею, з приємною важкістю руки на шиї дівчина відмикає кімнату з крохмальними клавішами простирадл: за довгим полем ріллі стрімкий спалах крейдяного пагорба, над дорогою яструб п’є спокій очей лисиці; вклякнути й плакати, літо загортається легше, ніж томик поезії; називати єдиною, доки згаснуть романси по самотньому радіо, жалісною і чужою під тінню птаха на змитій бруківці, під мимовільною чорнотою польоту до яблука на двох, заздрити собі на тісному покривалі, просинатись від тріску вогню, спросоння розсмикувати портьєри й сліпнути від південної грози, що хилить пальмову віть до вікна, замолювати розгублений плач коханої і губами зціловувати тугі цвітини бузку на грудях; прокидатись романтиком невдач, жагучою рибою в промоїні греблі, блакитним знаменом над палубою, добрим домовиком, звісивши ноги з бантини, — на столі і підстаканнику загострені олівці, два ескізи, фотокартка лікарняних друзів, режисера й диякона, котрий наостанку благословляв: отже, молишся чи постишся, звинувачуєш чи прощаєш, схвалюєш чи докоряєш, виходиш чи входиш, продаєш чи купуєш, розказуєш чи мовчиш, чи щось інше дієш, роби во славу Господню! на старовинній валізі лежала портретна рама, гуаш, різнобарвні замацані пензлі, пучок колосків, похідний кип’ятильник, мурахи в майонезному слоїку з цукром, і, заллявши окропом чай,

художник головкою сірника почав рятувати в’язнів скляної домовини, однак вони заривалися вглиб, тоді нігтем постукав по дні, мурахи завмерли під сніжним пригнітом, забули дорогу від солодкої смерті і згадалось: перед інсуліновим шоком санітар, примотуючи до ліжка, впирався в матрац коліном, на грудях стягував широкого пояса, бо ще до сніданку сестра попередила хворого не пити воду, не палити, готуватись до провітрення мізків, бо судома гарячим свинцем наливала кістки, кидала в прірву, де на камені сохли колючі сонця перекотиполя і рикав гривастий зі свічниками замість рогів звір, що час від часу годувався кров’ю блощиць на власному тілі, яке облизував наждаковим від спеки язиком, лапами гріб пилюку; дика пустельна голизна кишіла іржакуватим болем, від сатанинського крику репав сонячний дзвін, бо виламувало скроні, медсестра після уколу глюкози тримала в згині ліктя ватку, давала пити сироп і повернення до свідомості упам’яталось тим медовим ковтком і листяним шелестом паса, якого змотував на руку санітар; страх діабету примусив тікати і отепер офіційному хворому, з відміткою на відомій по відділах кадрів сторінці військового квитка, залишився фотонабір, себто збирання по людях замовлень на кольорові портрети, прийом колгоспних заявок на виготовлення агітплакатів типу "Тверезість гарантує продовольчу програму", оформлення стендів соцзмагання з трактором на хвильчатому тлі; лишилось заробіткувати на стрічках — кращому механізаторові, рибалці, ідеологічному працівникові, винбригаді, доярці, народному контролерові, наставнику молоді, фуражирові, чабанові, комсомольсько-молодіжному агрегатові, працівнику бухгалтерії, городній бригаді (страх Господній, скількох тра ощасливити золотистою биндою), лишилось оббивати пороги правлінь, вбалакувати парторгів на вивіски, слухати, що є свій художник, що продере сліпи й намалює ого-го, а грошей на витребеньки катма, та й зайва маруда застійних часів одбиватиме селян від праці, ми обдумаєм це питання на районній нараді, залиште адресу, ждіть офіційної відповіді; лишився острах потикатися до батьків, випадкові нарікання по випадкових готелях, частіше пітна вокзальна товчія, в усміхненому туфлеві віть полину, шкіряна папка з показухами, в сумці станок для гоління, нитки з акуратно обмотаною голкою, порейзана фломастером карта Союзу, пара шкарпеток, на середхресті мигалка з червоним

хрестом, вага етюдника на плечі, жорсткість фарби на пучках, понад річкою всевишній солов’їний пульс і осторога бути піймaним на в’язки.

25

По райцентрах, міняючи волю на спекотний порох доріг, художник під кінець літа відчув упевнений спокій творця, і тоді лагідне світлоносне небо вклякнуло перед двоповерховою дерев’яною оселею, — собака на затіненому виноградом подвір’ї позіхнув, покидаючи вулик, що слугував будою, тітка в тріснутій на рукавах сукні втомлено замахала, "не треба, маєм портрети"; на веранді дівча бавилось безвухим зайцем і, доки запнута тугою, відьомськи вродлива, молода жінка, долонею притримуючи спідницю на породистих, засмаглих ногах і грайливо торкаючи хитке перильце, збігла сходами старої будівлі, срібним нігтиком зірвала застібку на зашмуляній по краях папці, супроти сонця глянула на рум’яно портретне лице малюка, на наречену в білому чеканні темряви, на діда з орденськими планками на піджаку, доки пес обтрусив солому, листя гойднулось від леготу, мати гримнула тазиком картоплі перед качками, плеснула в розрубану шину води, сонним перевальцем почовпала до літньої кухні, доки вишневі тіні різьбились на кволих без чоловічого захисту плечах, на волоссі кольору молодої соснової кори, Ігор боявся словами розчаклувати захоплену німоту; віддала папку, ловко підібрала коси з очей, посмішкою з лукавим вогнем помади запросила нагору, а художник усе незмигно дивився на Неї; боком обминув чорнороте оскалене собача, з альбому вибрав фотографію доньки, погортав оксамитову скарбницю без жодного батькового знімка, помріяв хоч доторк вільної блузки, хоч тінь безтурботного намиста, хоч почерк залишити на згадку і попрохав записати своє ім’я, своє прізвище, свою адресу; Вірина згода обернула сміх на прохання зустрічі; працюю вихователькою в гуртожитку, відпустка скінчилась, яке там море, яка там блакить, знов чекай п’яного шарварку, виску, дізнань після бійки, пелюшок на коридорі, безсоромного сміху з прохідної дівочої секції, залицянь на вахті; розлучена давно, знаєш станцію човнів за мостом? тоді до завтра, вибач дурну відвертість, це прикмета довіри до тебе, Ігоре.

Другого дня від букета троянд пломеніла заграва, рибалки змотували вудочки в очеретах, на найвищому кургані над містечком тлів на вежі сторожовий ліхтар, художник згадував і не міг пригадати роки, коли так натхненно чекав побачення; вуж проповз по піщаній стежині, продиркотів до танцплощадки край парку мотоцикліст, лілова повінь над схилом змивала перелітних качок, що на ніч сідали на стернях, тітка з відрами нагнулася над колонкою, голосно засурмила артезіанська вода, і Віра, зринувши з глибокої сутіні, межами повз городи зійшла до прирічччя — ще здалеку впізнав обсипані медовим пилком плечі з метеликами зав’язок на сукні, помітив хитиво соняшників уздовж кукурудзяної стіни, поцілував руку і здивувався з розгубленості, відповідаючи, що квартирує в побожної, заклопотаної долею церкви, бабусі, котра до грубого зошита великими літерами переписує молитвослов, роздає людям заступницькі письмена, щоб замолити гріхи блудного світу, ледь чутно цокоче настінний годинник, кіт дрімає на барвистому біля холодильника килимку, ждучи м’яса, пахне від духовки сухарями, за образом стоїть на розтирання одеколон, за днем прожитим світає обнадійлива печаль: Богородице діво, радуйся, яко Спаса народила душ наших! зранку вихиляю кварту молока, мандрую від селища до селища, спекота зморює булану череду на водопої, пастуха в газетній пілотці, млявкувато гуде канат на вітрильнику, Бог вість навіщо спорудженому біля шахти, велосипедист везе до чайної низку плотвичок, купається в теплій калюжі гайворон, десниця вітру кидає попутку, якою за розмовами про ціни на спиртне дістанешся до свого провулка, за вербами викупаєшся голяком, розчухаєш на лопатках комарів, обсохнеш, потім за фіранкою малюй собі перевізника в ондатровому картузі на поромі, за ходку бере порожніми пляшками, бо вино в селі на обмінний посуд, малюй двох смоловарів за шашликами біля вогню, забувай заповідь, що кожен за себе, один художник за всіх, малюй, коли бабця лляною хустиною вкриє окуляри на Святому Письмі, пригубить сироватки з медом, засне під лампадкою над узголів’ям, ця легкість була передчуттям стрічі з тобою, — вона росою букета остудила рум’янець, розгладила здивовану брову: справді художник? а схожий на горьківського босяка, джинси підскубані, сорочці двох ґудзиків бракує, правда, сивина й погляд довірливий, цікаво, цікаво,

думала, йдучи сюди, дивна сонячна млість від моря золотаво засвічує кров, гульки гульками, надходить настрій, коли сама собі ворог, прагнеться свята: торік сіла в "Москвич" до пристарка, діаманти обіцяв, плакала, повертаючись сніговими заметами з лісу, дурна, мало першим законним навчена, піймала з повією, забрала маля, зблеску втекла на чуже село, дали квартиру й агроном присватався, одноразпісля роботи бачу: донька заревана, питаю: чого? — вона схлипує: дядя вдарив, що зайцеві вухо відірвала, — лють мені виїла очі, з сокирою гнала приймака, сором, сусіди пліткують на кожен рип, то повернулась до мами, дім цей, молитовний раніш, успадкували, стеля вимита воском горить, чоловік нажабиться, ниє під вікнами, віриш, звичайно, гріх, але зраділа, коли забув за нас на режисерських хлібах, свекруха досі кістки миє, запропастила, мовляв, одне на умі було, зіп’юсь тобі на погибель, нехай і так, математику викладала, а яка з мене вчи— телька, діти стрибають: ви когось любите, тільки чесно? та за вами вспієш хіба? тепер вихователькою гуртожитку, доньку беру з собою, зрідка під грозу заночуємо там, вахтерка сиротами кличе, залицяльників достобіса, а батька дитині нема, своїх покинули, на чужих охота гарикнути, скажеш, забагато люблю її, звісно, так, насилу дотерпіла на курорті, фотографію зацілувала, може, коли подорослішає, вийду заміж, мужиків досить, знаю, вперта я, — сутінь тихла, ріка поза часом ткала туманне полотно, щоб свіжими сорочками туману обдарувати ближніх своїх, чоловіка й жінку в човні без весел, на кургані малиново розгоралось вартівне світло, що лягало на пристрасні брижуваті піски, на тиховоддя в ліхтариках лелій, на залізничний міст, на сумні, за легендою прозвані Двома сестрами гребені гір, на стрімкий вал, зірваний жовтовіконною "Ракетою", що з м’яким стуком об газонівські покришки прикипає до набережної, на купол безхрестої, з тонким шпилем церкви над площею, на тінь ґітариста, який на танцмайданчику в парку пробує на звук струну — кожен подих і погляд будив творче сяйво, жінка заплакала, хвилі розмірено чмокали стовбур верби, хижо щирилась багнетна сталь над коміром солдата на мосту, а в пам’яті художника повставали сумісні, бачені повсюди лани білопінної гречки й вусикуватого ячменю, половіючого жита й соковито зелених після дощу буряків, Ігор водномить відчував шаленство і спокій, захват і впевненість, хотів

подовжити очікувану близькість, знаючи, що біополе його і нової знайомої співпадає, хотів вдихнути весь матіоловий запах освітленого хною, темного при корінні волосся, яке лоскотало йому руку, "не плач", "легко з тобою", "візьмемо шлюб", "пізно, сама собі чужа", "двом легше, подумай, мила", "а третю забув?", "добалакаєм потім", "мовчи, хто тікає в майбутнє, той втрачає його", "мовчатимем до зустрічі другораз", "добре диво", крізь виноград зелене світло на другому поверсі обторкувало дитячі сандалики, м’яч, безвухого зайця на поріжку, і, долонею затуляючи цілунок на грудях, жалісно усміхаючись бісиками зіниць, вона на клямку закрила віконниці, щоб не зманювати гавкіт псоти, одягнена довго лежала на атласній ковдрі, доки художник, вклонившись образам, почув шашеля в сволоці й сонні зітхання бабусі, за перкалевою відгородкою на цупкому картоні малював портрет у спрагло малинових, у благально зелених світлотінях, щасливо загадував: завтра вмовлю взяти відпустку за власний рахунок, на головпошті зніму пару сот, позичу в друга, одеський поїзд близько четвертої, до вересня раюватимем на квартирі дорідної вірменки, вночі дудонітиме вітрисько з моря, білизна відвільгне від протягу по фанерній халупі, а вдосвіта поцілунок лоскотатиме сіллю на губах.

26

Передобіддям, випросивши в бабці букет, художник загорнув квіти портретом і, минаючи в провулку запах абрикос на шиферній покрівлі повітки, подумки бачив дорогу до міста: на обочині бризки розплавленого асфальту, лет шуліки над полином по курганах, пост ГАІ на пагорбі перед лиховським поворотом; бачив під лісосмугою недбало підпитих, лінькуватих шашличників, на базарі кагати притрушених пилом динь, помідорів, лящів на жовтій газеті з обірваною на розкур стьожкою, бачив чергу машин перед будкою вулканізації з циганкуватим, наблатиканим майстром, метких, чорнокосих, із оберемками немовлят циганок на бордюрі обік заправки, водіїв, що замахувались каністрами на понурих од безгрошів’я гадалок, на другому поверсі вокзалу, — безнадійну товчію біля кас, квитки на одеський поїзд між прокурених пальців носильника з бляхою на банті,

на вулиці солодке вжикання пристрою для цукрової вати, гам цеховиків, що при стіні розвісили сітчаті панчохи, майки з лимонними пропечатками левів, далі напарфумлена, спрагла задуха купе, на полустанку запах смажених курей від вагону-ресторану, білі фіранки і біла осонцена ковила за вікном, спокій, по-рідному тихий вишепт при випадкових сусідах, потім сонне з хитринкою лице, стиглі губи, вночі на станції Синель— никово звук свистка, на запасних коліях жовтоліхтарний зблиск у руці зчіплювача, голос сусідки: "глянь, береже дружину, не спить", глибока місячна синь на посадкових акаціях і на шлагбаумі з вогняним вічком, здається, поїзд пливе дном вікодавнього моря, повз хижі очиці міст, повз морочні розщелини лісу, а над ранок власкавіє тепло щоки на його руці, "де ми, коханий, де ми?", в тамбурі сигарета гоїть невиспівану пісенну німоту: "горіла сосна, палала, під нею дівчина стояла"; відкрити тамбур, плакати мимоволі, в дзвінкій прохолоді причується соловей, війне духмяністю кави від провідничої канцурки, сидіти скраєчку, коли вдосвіта здригнеться, розкуйовдить злямчену вітром сиву чуприну, запитає: двом тісно? ляж задрімай, — за річкою школа тулилась до площі і вітер від купола церкви ніс іржаве порохно над головами людей.

Знав, що сила любові — це біль переламаної над степом блискавки; в обладнаній під будинок піонерів церкві вискляво, неблаговісно голосила сурма, діти з розмаху хляпали дверима, вітер патлатив червоні галстуки: де твоя дитина? де твій храм? — запитував себе, чекаючи жінку, чия довірливість окреслювала особливий тип; нині, здається, ти найнеобхідніший, позавтрім обридний; відчуваючи, що вдячна душа за стільки літ знаходить постійність, можливо, стомлена пошуком того сухого, розсипаного чорнобривця, котрий слугував закладкою "Кобзаря", — Віра в голубій, яскравішій від линялої синяви неба, сукні перейшла міст, урочисто серйозна, ледь усміхнена смородиною зіниць, і, даруючи букета, художник думав, що така мить повертає цноту обом; два листки над майданом, дві синьокрилі бабки летіли над головою молодиці з пакетом живої риби, під опорами мосту ріка молитовно каялась перед осінню, Ігор натякнув про поїздку, вона пристояла, обіруч стисла його кулаки, "відкладемо на той рік", "дотоді висохне море",

"давай "Ракетою" втечем за містечко", "а мати? а донька?", "сказала: день ангела в подруги", "ти справжній заєць, ти диво з див", луна кроків гасла по кам’яному провулку, художник згадував попередніх красунь: самі манірні обридали, багатьох було жаль, світе ясний, помилуй єдину від злопам’яті образ, коли наперед відома розлука, благослови випадок, три незасмаглі трикутники в довершеній сутіні і нічого, крім серпня, — відтак на базарі вкинули гарячого кавуна до торби з картатим покривалом і на задній палубі теплоходу вона роззулась, рожевим кісником перехопила волосся, і, помітивши виголені острівці під її пахвами, краєм зору пізнавши захоплення рибалок на причалі, він застебнув спухирену на спині сорочку й прислухавсь до нелукавої, відповідної до характеру розповіді: ночами примара залоскочує, здається, з донькою на чужині, копійку до копійки збираю, мама водила до знахарки, що порадила заміжжям себе вберегти, відвикла, та й бридко почуватися зобов’язаною, скажеш, егоїстка? сама собі дивна я, — ріка рівно обрубувала береги, коріння кленів пило прохолодну порожнечу, діти на кам’яних стільчиках стежили за поплавками, між териконів за вишневими садами бовванів виселок, на поромі баби тримали в кошиках безсмертник, молоду картоплю, тугі баклажани, кульки персиків, безхмарно велична блакить пульсувала щебетом ластівок, що по верболозових затінках стригли хвилі, пірнали до глиняних нір, кущі глоду їжачились над потічком по балці і "Метеор" з розвороту причалював до нового берега, котрий однаково хмелив художника вільним простором, натхненням фарб і відкриттям жінки, чия відвертість засвідчувала самотину: вийдемо на весілля, обніму хлопця, довгенько маму рідня цькує, бідна після батькової смерті так розповніла, завагітніти гріх, знайти собі гріх, на аборт лягти гріх, не поститися гріх, онуку панькати гріх, нарікати на долю гріх, втекла на море, за балачками бант синенький світав, бузька, замурзана об порічки, покусані комарами руки, єдина моя, думаю, невже без тебе вжила б? — розмови про дітей вбивали його щирість, міркував: жалію чужих за рахунок своєї сиротливої кровини, але тепер він уголос подумав: дивно, дитя твоє миліше від рідного, посміхнись, моя вчителько, вчиш терпіти на семиліття, — грімкий вихор зносив два гребені вибалаканої недовіри,

ріка двоїлась, і, вмитий трунком спільної туги, єдиний тіньовий обрис світлів на водяній скибі, що приорювала сонячний падолист за бортом.

У згині ліктя тримаючи торбу, Ігор допоміг Вірі зістрибнути на голокамінний берег, а згодом купалися, вода вже тримала обережну судомість осені, гостра порода приємно нашпигувала ступні, від водопою на акацієвому стручку пливла нитка слини, пахло живицею від молодого підліску на пагорбі, був довірливий щем і повільне бажання, усміхнений смуток і живична плинність часу, забутого вкупі із золотими сережками при валуні, — з дубової кори художник вирізав чарку, поскибкував кавуна, що встиг охолонути в мокрому піску, а яструб, кігтями здерши сухий мох на сосні, зринув під високість, звідки владно оглянув свої володіння: пригорщу шипшини на розстеленій сорочці, жовток винного корка з хвостиком, білу пряжку на поясі штанів, цукристий сніг на скибках, смагляву вологу на жолобку між лопаток жінки, що обтрусила на коліні полин, взяла з рук супутника соковито яскравий дар, задивилась на полум’я: кавуняче зернятко стекло їй по підборідді, мурахи наповзали до солодкої чарки, тремтіло марево на обвітреному камінні, дим спраглим коромислом хилився до води, і, осліплений видивом людського щастя, птах зник за хмарою, — снилось серце пічного вогню, коли батько з получки клав на столі пістолета з пістонами, які пахли сміливим теплом, дарували втіху, а невідомість у сниві паморочила малого втратою забавки, за вікнами місяць сріблив червневі луги, білі, як в інеї, — спросоння вона торкала його ногою, він діткнувся до вигину шиї, заплющено узрів нестерпну сонячну повінь, ліг долілиць і під тріск черепашнику, забувши клеймо втікача, повірив, що це не сон: люба, славна, чудна, озвись, обіцяй бути моєю; почув, що цокіт годинника на зап’ястку коханої наструнює його єство, що, вихолоджуючись, злегка стріляє на кам’яному обручі жар, пообідня пора тане легко, мов подих коханої, котрій наснилися дружки на короваї за святково уквітчаним столом, "за віночок свій ти коня візьмеш, я си куплю другого, ти весь світ зійдеш, та вже не знайдеш, вінка рутяного", над сизою ріллею тлів вогник свічі, яка від пісенного болю тремтіла й розгублювала зерна спалахів по марнотному обрії, — під голову жінки художник поклав польові гвоздики, кинув пригорщу падолисту на жар,

сонце, видовжуючи льодохід тіней, торкало верх обламаної сосни, від річкової судоми тремтіли найменші листки на осиках, своєю одежею вкрив шовковисте в сиротах тіло і вона кинулась, невидюще зойкнула, видихнувши примарний розпач, заколола цнотливою квіткою зачіску, простягнула руки до лизявого, серпанкового вогню і, торкнувшись розгубленого чоловічого погляду, згадала чуті оперед пісні слова захвату й поклоніння, відказала з вінуватим сміхом: милий, боюся гіршого, бач, підкидає сонну; склала вчетверо, згорнула на лікті шахове, розкішне безладдя покривала, витрусила з босоніжка пісок, двох охмелілих мурашок і ще пелюстково теплий попіл багаття, дістала з сумочки дзеркальце, двічі хукнула на долоню, зукоса помітила, як супутник на кручі вимахує вогняним скрутнем трави перед теплоходом, що здибивши хвилю й розлякуючи ластівок, стрімко обминає бакена на повороті.

27

Проти сонця іржава курява з церкви нагадувала остюкувату пилюку за волокушею; Віра закликала в гості: пес на утрамбованому котовилі зубами сік блохи, мати на ослоні крізь м’ясорубку чавила в емальовану миску помідори, зітхнула на привітання, на сходах донька фломастером підмальовувала метеликів на зачитаній книжці і по-старечому кахикала в кулачок, благодатний спокій царював над чистою синню серпня, над махровим рушником на умивальнику, коли, дзенькнувши металевим стрижнем і хутко ополоснувши руки, Віра кивнула на веранду під виноградом, що пах молодим вином, — на другому поверсі Ігор помітив: маково над курганом спалахує сторожове світло, містечко урозкидь огортає димкувата імла, ріка засинає в кам’яній, зеленкуватій від моху тіснині, зрідка мотористи пригинаються в катерах під мостом, на сходах жінка пестить бант на голові доньки, що здивовано глипає на чужака в дверях; він казав собі: неможливо побачити дерево вічним, пракорінь за коренем, гілка за гілкою, запримітити давні обламини під новим пагінням, куди воно виросте? неможливо уявити повінь по серпневому річищі, неможливо вгадати обсноване світлотінями серце, то тьмяне, як мороз на листі, то ясне, як брунька роси, що тихо цюкає стрімководь;

вона навшпиньки зняла з шафи магнітофон, туга литка тримала впевнений спокій воску, коли схиляючи голову й опускаючи довгі вії, натисла на звукову клавішу й, сидячи на підвіконні, гойднула загнутим носком пухнастого капця; темінь закутка сріблiла віковими, намоленими слізьми ікон, ще стіни тримали дух свяченої верби, ще сухі айстри ліловіли на купі книг, ще з "огоньківської" обкладинки над дзеркалом зорив босий Толстой, ще на дитячому ліжку дрімало безвухе зайча, на томику Мопассана лежав навпіл згорнутий журнал "Здоровье", коли хруснули її пальці, "горіла сосна, палала, під нев дівчина стояла", — жалісна моя, ходім до мене, бабуся на богомілля поїхала, — "під нев дівчина стояла, русяву косу чесала", — присплю доньку, почекаємо, добре, — "ой коси, коси ви мої, довго служили ви мені", — згодна? житиму тутай до зими, — "більше служить не будете, під білий вельон підете", — осінню легше забути, розійдемося, та й, — "під білий вельон, під вінок, більш не підете у танок", — справді, як тобі, нареченій моїй таємній, стати коханкою привселюдно, — "горіла сосна, палала", — зара викупаю Олю, заберу пошту на вулиці і, може, сходимо в кіно, посидь трохи.

Ігор знітився від вдавано привітної усмішки матері, що заповнивши собою дерматинове крісло, боляче охохкнула й натерла духмяною маззю лоб, розпитала, звідки він родом, яких батьків син, помовчала і зітхнула веселіш: сестра хатину оцю відписала, дотоді на Поліссі жили, дві телиці, троє поросят зривали стелю, конюшина порохніла по копичках, така жись, чорна праця від гордощів оберегла, мій преставився, Віра на останньому курсі педінституту малу знайшла, чоловік ревнивий, після армії кинув, бив у хмелю, бідна, втікала на чуже село; а для Олі тутай повітря цілюще, я молюсь безнастанно, таки відпустив, живе мирно, злитись ніколи, на все воля Господня, диплома отримала, по десятці відклавши із стипендії, туфлі купила, після служби застає чоловіка з повією, таке одоробло, брагу вічно по стромах винюхував, прибрала доля, та нове лихо обсіло: мала хворіє, возили оцево на аналізи в область; а ви, бачу, людина серйозна, викохуватись обом минула пора, за клопотами зживетесь любенько; дитині догляд потрібен і роботи непочатий край, сама перу, сама товчуся по господарстві, сама

виряджаю до дитсадка, на півставки газетами торгую в кіоску, звідки допомоги чекати, Бог вість? — "ой мамо, знов за своє", — "хіба змовчу пристойній людині", — "ми погуляємо біля річки, добре, мам", під комірцем волошкової махровки Віра пристебнула брошку-бедрика, сутінь пахла глянце— вими змилинами на подорожнику, і дівчата на скелі співали про козаченька, що сів та й поїхав до війська служити, і, коли пісня мовкла, на протибічному березі парубки свистіли в два пальці, аплодуючи, кидали в темряву іскристі пшикалки з коробок сірників.

Ступала попереду, в блимоті засліплених мошвою ліхтарів художник на мосту підмічав зблиск мідних набойок на каблуках туфель, яскраву золотінь заколки в зібраному вузлом волоссі, звабну ліру вузької джинсової спідниці, забур’яненою, крутою стежкою минав запах білого наливу по садках, новий сплеск підголосків над водами, тіток, що зорювали під брезентом на базарних лотках, і ніч схолодніла за рипом хвіртки, — за підсобівкою налапав ключа, вдихнув заспокійливий, ситцевий дух фіранки між стіною і закутом, доки жінка з хапливою турботою розстебнула й стоптала спідницю холодними від роси ступнями, недбалим рухом скинула блузку, зіллялася з ніччю; він цілував родимку на плечі, цілував мокрі від сліз губи, цілував твердішу від денного журавлину сосків, цілував плаский живіт, цілував незасмагло конвалійний трикутник без плавок, а десь проламував хащі й розфиркував по галявині туман білогрудий з могутніми рогами олень, дві відьми з пуховими хустками на попереках чаркувались наливкою приворож-зілля, домовик, звісивши ноги на скрипучій віконниці й лапами стиснувши скроні, заскалив ліве око, аби не осліпнути від нетерпцю, сич вигрівав крила в дуплі обпаленої блискавкою сосни, проти світла над вежею шаленіла в бузувірському танці хмара кажанів, займалось передосіннім полум’ям листя глоду, сивіла в криниці стояча вода, і зір лампади боронив од напасті два стомлені любощами тіла, "чом заплакана, рідна моя?" — "з обласного диспансеру отримала лист, зумисне при мамі змовчала: в Олі туберкульоз; вдома плакати побоялась, сюди прийшла, ой Боже ж мій, Боже, чим прогнівала?", він до хрусту стис худенькі плечі і сотні голок болю закам’яніли під нігтями, по

артеріях лоскітно заструмкотіли до серця, і, коли кров вимерзла, ліг на спину, щоб полегшити голос, "зрозумій, зароблю гроші, поїдемо по найкращих санаторіях, заспокойся, благаю", "їдь один, мати взнає і дорікатиме розплатою за гріхи, їдь завтра, коли навідатись, я напишу", "люба, допоможи допомогти тобі", "їдь, розлукою спокутую провину; може, помилка, може, колби переплутали, правда", "жалісна, славна, сиротлива, дозволь побути, доки взнаємо все", "розриватимусь навпіл, ти мені милий і донька не чужаниця, їдь", "знаю, з медом борсучий жир лікує", "ой, горе; вибач це одноденне кохання", "побудь хвилину, дай надивитись", сиділи поряд, лицем до лиця, дитячі сльози на дитячих віях схолодили його щоку, "маєш гребінець?", "розчешу пальцями, ось так, тепер зовсім шкільне дівча", "прозивали лисичкою; дивно, нічого підступного в мені нема", на переїзді уривчато дзигонів дзвінок перед Ворошиловградським поїздом, і місяць маслянів на відрі, коли, провівши жінку й сидячи на цямрині, побачив чорну, мов обкорована береза, вежу над сонним розгубленням степів.

28

Спросоння чув: бабця шкребе сковороду ножем і виполіскує теплою водою з чайника; металевий звук кігтив груди новим забуттям, доки в передобід помітив крізь прохил фіранки: хазяйка пхнула до трьохлітрового слоїка посипану сіллю цілушку хліба, пішла до сусідки по молоко; тоді художник спакував до спортивної сумки дірчату мильницю з торохким змилком, станок для гоління, куртку з чортової шкіри і сказав собі: звідтепер кожна година розлуки, кожне випадкове на осінніх дорогах добро, кожен видих милосердя до стрічних людей власкавить долю до дитини з нестерпно старечим бухиканням; було важко озирнутися по кімнаті: постіль ще тримала запах лободи і солодкого поту, а подушка вже висохла від її сліз, — до ранку його катувало безсоння, за вікном тремко, ядуче сокотіли цвіркуни і далеко за обрій мигтіла зоря за зорею, по провулку з лиховісним виттям, з багровим смолоскипом на кабіні прогналась пожежна машина, пилюка вільго запахла дощем, однак ні крику юрби, ні пострілів черепиці під струменями бранспойтів художник не розпізнав у ворохобному

пустозвуччі, коли вийшов на ґанок курити і всахнувся від доторку кажанячих крил, що з капустяним тріском черкнули брову, обірвали павутину над газбалоном, ламкими тінями загидили тісноту сінців і різонули ніч за порогом; на тарілці з олією кіт догризав хвоста оселедця й шкодливо ждав миті, щоб шаснути в дверний прочіл надвір, дві нарум’янені цвітом папороті відьми гилили консервну бляшанку до вокзалу і там обмулювали боки нічліжників на валізах, біля урн розвівали соняшникове лушпиння, збиткувалися над стрільцем у мотоциклетній колясці на платформі, скубли комір його бушлата і навівали злодійські сни; білогрудий задиханий олень по коліна в бездонному озері гамував спрагу, ясени вмерзали в оранжеве небо і по сусідству дід клепав косу в засохлій під пругом траві, рибалка ладнав торбу макухи, до велосипедної рами примотував вудлища, тиха в скорботі за відбуялим цвітінням земля німувала, лиш зрідка цокала защіпка об кватирку, й Ігор заледве вірив, що серце до світання вимолить муку.

На клумбах доцвітали троянди, і барабан озвучував церковні стіни, під линялою парасолею тітка торгувала пиріжками й компотом, дід котив до базару тачку лисобоких кавунів, пил осідав за шахтарським автобусом, і дівчата, затискаючи носи, підмітали шкільний майдан; за вітриною кіоску тітка розкладала газети, і відмінний від учорашнього, покаянний сум зміцнив бродягу, що почував себе старшим на десять літ і під скрегітний тріск гравію на вибоях забував те миттєве сяйво художності, те дороге, зрозуміле тільки митцеві, творче прозріння духу, той геніальний смак полуничного вина в ресторані над Доном, елеватор над хутором, синюваті з прозеленню горобини подвір’я і зрідка криті очеретом хати, розпластаного міднокрилого орла на пагорбі при в’їзді в станицю, гінку, рожеву цвітінь чортополоху над полиновим туманцем кургану, станичника на коні і жінку з обмурзаним циганчам на руках, ватагу, що плавно витанцьовувала під гармошку повз сутінковий готель, підлітків, з якими по очеретах вибовтував щук і пригинався від рибнадзору з молочною фарою на носі човна, діда Зосима, котрий взяв на квартиру, замість себе поставив до горілчаної черги, потім навчав ловити сома на смажене курча, запах глиці на маслюках, тугу за

батьківщиною; забував однаково, як і дорогу до аулу Хурзуф, чуби горілого лісу на скелях, двох веснянкуватих хлопчин на віслюкові, біля якого сфотографувався на пам’ять, пахучий пухкий лаваш і легку випивку просто неба, забував, щоб стати буденно кволою людиною, щоб хоч трохи полегшити ниття під лопаткою; забувалася молодиця, що в поїзді за в’язанням приказувала: якого вони собаку тримають, сім курок зарвав, кабанові одгриз хвоста, з одною теличкою в союзі, отако лигне за два рази відро помий, за малу крихту мене не зарвав, таке-то гостювання в дітей! — тускнів на дзеркалі спогадів общетинений, хворий парубійко на нічному вокзалі Дніпропетровська, бідний доздоровкався на свою голову з старшиною, підмели, та й; зникала граційна великоока студентка в синьому береті, в білій курточці, самими пальчиками помахавши з автобуса, — хотів навмисною тратою святого вогню задобрити втрату єдиної, що проти волі обох зірвала цей каменепад, хоча сподівалась повернути простір злагоди: побережи, Господи, крутий поворот і пінисту гримотливу ріку по Учкуланській розщелині, життя, що хапаючись за кожен виступ, жде обвалу, сонного дядька з бамбуковою палюгою на колінах, пса з обережно задертою лапою біля вівчарні, сонце крізь зливу, димок над халупами в живиці на стінах, Господи, укріпи в мені спокій творця, не дай забути глибокі на острові радіоактивні сніги, покинуті, вбогі шахтарські бараки, грузьке місиво під черевиками, коли розлякуючи щурів, штовхав ліктем обпалені, подовбані двері без петель і просив закурити в бичів, що на солом’яній підстилці розігрували в карти, кому сьогодні здавати кров, кому їхати по чорнило; Господи, побережи в пам’яті сухі зазубні породи над шляхом, високу кабіну попутного "КрАЗа", звідки бачиш весь осонцений виднокіл, вінок сіянки під причілком, деко гарбузяних бубок на повітці, кущ перелок, що горить під вікном неопалимою купиною осені і в морозній імлі засинає бинт на хризантемах, котрі мати на зиму втеплила кізяками, відтак обсипала попелом, спить у кавунячій долобанці скрижаніла вода, яку дві качки марно довбуть спраглими дзьобаками, спить на дні тазика руде брикетне кришиво вкупі з вугіллям; Господи, приспи божевільну тугу і втримай на льоту! — по дорозі на вокзал під ногами хижо тріскотів гравій.

29

Вкотре за осінь літак, покидаючи хмари, розтинав полум’я нічного аеропорту, колеса торкались бетонки і голову відкидало назад, стюардеса просила зачекати автобуса, — і душа, обморожуючи крила, поверталася з Башкирії: дим хімзаводу пластався над гуртожитком, де при навстіжних дверях супроти телевізора сліпав на матраці сорокалітній каліка, якому відняло ноги на шкідливому виробництві, в консерві чадів недопалок "Біломору", павук на милицях плів павутину, і, слухаючи гамір чужих малюків, розлуння чужих кроків по коридору, дядько благав смерті для себе, не для дружини, котра до сусідньої кімнати закликала приймака і дітям заборонила потикатись до батька; душа прилітала з Кавказу: на веранді пригощали чачею, кисло смердів під навісом козячий пух, і набридали розмови про порядок, тоді художник цівкою диму лучив у здоровенний, завбільшки з двері стайні, портрет молодого Сталіна при скромній зірочці, за вікном зупиненого грозою авто букове листя підганяло пастухів, що на яблукастих конях батожили череду до обори і з чорних папах на біло вичовгані носаки чобіт струмкотіла вода, гортанні вигуки покривали розпач грому між скелями; душа на Уралі прощалася з кремезним білоруським дідорою, що вік горбатів вибійником, заробив пенсію, дітей довів до пуття, а бабу сказило під старість, пішла прибиральницею до чоловічої лазні, отакий на сиву голівоньку срам; душа вертала від поліського краю: півень, сидячи на залізній шкрабачці, бив криллям до сусідських курей і обсікав налипи сухої грязюки, від ями смерділо жомом, грелі без одного зуба схилились на погрібник, тліла в дірчатому відрі шешітка з соломою, щоб розлякати комарноту, і хлопець навколішки міняв циліндр мотоцикла, за кленами горіло в степу вогнище косарів; душа, пам’ятаючи лампадне світло любові, звідусіль надлітала до південного міста, в полум’ї забувала відчай доріг, де не ступала жінка з лісовим ім’ям.

Ігор поспішав упам’ятати тисячі облич стражденної істини; колись розгодиниться пора і він намалює на пеньку сідло з ремінними попругами, з іржавими стременами в гнойовиці, намалює на умивальнику розквасле під дощем мило, цибулю в ящику під повіткою,

попону мух над бідоном меляси при хліві, на злущеному рубероїді кролячої клітки червонітиме рак із побілілими на сонці вусами, на сливці зависне залатана шовковою ниткою підсака на акацієвому держаку, кури довбатимуть бляшанку з черв’яками і дід паяльною лампою обпалюватиме вербового човна, з банки оліфи стримітиме помазок, цідилок на кущі зацміну зазолотіє від тирси; намалює стомленого нічного таксиста, що на стоянці, ледь відкрутивши корка, миє руки з пластмасової каністерки на капоті; намалює бронзового матроса на баржі з піском, свою комору: забите паперовим мішком вікно, патьоки замазки на дверях, під пропаленим праскою столом біле, обламане крило вентилятора, на язику дві розварені картоплини і сіль у сірниковій коробці, за абрикосовими гілками терпку навалу грози; намалює себе при гасовій лампі: неголеного, з пасмами сивого, зачесаного назад волосся, за вухом жовтіє сигаретний фільтр, а погляд, колись однаково пожадний на щастя і безнадію, стомлено прикипів до ґнотика, що крізь горловину надтріснутого скла пропечатує стелю березовим тихим листком, — спокій посідав місце біснуватої розтривоги, дорожнього відчайдухства, коли боязно послабити волю, згадати: мама допрацьовує до пенсії медсестрою, через день поспішає на другу ходку автобуса, бо перша відвозить школярів; світло батьківщини! хіба осилити знаття, що селяни, навчені довгими проводами, довгим чеканням, довгою зневагою засоромлених дітей не прощають потерпіло сирітських повернень; падолист покидає віття назавжди; минула весна, коли безпритульність оголювала почуття, ріднила з петеушниками по запльованих тамбурах електричок і гріла такою беззахисною любов’ю, котра, здавалось, назавжди позбавить голосу в довірливому співчутті; згодом звик до щоденних відвертостей, втрат, каяття, похмільної втоми на лавці з газетою під головою, звик до плинного позачасового смутку, що напував смертним жалем народження, смертною ціною совісних літ, останньою вірою: ти художник, ти владен нагадати поколінню про святе, ти один на лісозавалі, домовини штабелів непотрібно змертвіли окрай води, ти тільки забудь головпошту, різь вапняного кутка по очах, листувальний скоропис: отримала посилку з цукерками, спасибі, але копійку шкодуй, тобі не в конвертах приносять червінці. Олі купила до зими чобітки, баба лікує травами і до храму з собою бере, вчора в дзеркалі злякалася

власної подоби, від гуртожитку ходили в похід, пам’ятаєш серпневі скелі? валуни кострища подаленіли від берега, ніби ніколи мокрий пісок не вихолоджував кавуна, ріка зміліла кам’яним руслом; вибач, милий, обоє незлі і немає між нами затятості, однак, не судилося, думки то біля дитини, то на роботі, то важко уявити розпад нового шлюбу, добрий мій, сильний мій, знайдеш собі, жду повторних вістей від диспансеру; така зморена, що хочеться лягти лицем до стіни і не бачити нікого й не чути, аби тільки злощастя обминуло малу (уява позбавила гнівного порятунку від жінки, довершеної, як тінь свічки на образі) художник подумки передавав привіт одновухому зайцеві, напрасованому бантові на дитячому ліжку, світлу з кургана, подумки приїздив до бабуні тупою сокирою врубати пару полін, закурити на потовченому кльоцку, ждати погідних сутінків і побачення на обезлюднілій човновій станції: дикуваті перевізники на містку радісно матюжать літо, з флакончиків до графина зливають мурашиний спирт і гилять аптечки на воду; подумки бачив: бабця дістає з погрібника глечик виноградного, запнутого марлею вина, дякує за добру пам’ять, під іконами ллє в лампадку вазелінове масло і довго за північ замовляє біль суглобів, — художник ніяковів від думки про зустріч, згортав листа: вечорова студінь дихала в’ялими помідорами, густим, як снігосіч, димом вишневого листя, бринзою в пилюці на підвіконні коморки, супокоєм віри в свою береженість, і сон спалахував барвами вересня: на молодій вруні бурштином сьогорічних скирт, крейдяними горами в морозній імлавіні, почорнілими перед сльотою стовбурами ялин понад шляхом і розсипаним біля ванної, срібним від піни волоссям жінки в одній спідниці на мідних ґудзиках, недоторканою берестою вимитих сходів, крізь віконницю на другому поверсі світлом настільної лампи, при якій вона дочитує його листа, виходить на ґанок і бачить нетлінний сторожовий вогонь над райцентром, куди так сподівався приблукати до святкової суботи, в шкірянці з витертим спортивною сумкою лівим плечем.

30

Прокинувшись на задньому сидінні автобуса, побачив: рілля посивіла від мокрого снігу, і два пастухи в брезентових до п’ят накидках,

згукують череду ближче до скирти, на стовпі яструб замружився від заметілі, і низька, обстріпана по краях хмара тягне по курганах чорнильну тінь; зустрічні фари м’якою тирсою вистилали асфальт, від пригірку завидніло кукурудзинням по межах, просмалені борти човнів, шоломоподібна, засніжена баня церквиці над сталевим могуттям ріки з чорнобривцем бакена на повороті, жовта тенісна куля світлофора перекипіла в зелень, колеса гримнули по мосту: зміна світла заневолила художника до сліз, біла окидь яснила вежу й дими найріднішого в світі міста; зрідка над телефонною будкою проглядало сонце, "да, гуртожиток, зара гукну", "добридень, давно приїхав, Ігоре?", "звідки вгадала, що це я?", зустрічним запитанням хотів пригасити розгубленість, "переказали, хтось кличе таким голосом, яким запрошують на весілля", "сьогодні вільна?", "під вечір концерт народної музики", "мені дозволено послухати, мила?", "приходь близько шостої, почекаєш за церквою", — і приємно було упізнати розкішне привілля літа: жовтолистяні за містком човнової станції верби, сніг на фанерній шибці пивного ларка, сніг між шпарин голого щита оголошень, сніг на колихкому ліхтарі над базаром, сніг на картузі двірника, що з недопитою четвертиною в кишені вимітав квасолю з-під лотків, сніг на дерев’яних мухоморах пляжу, сніг на обвислих дротах, сніг на колонах будинку культури за підковою синюватих ялин, сніг на спортивній сумці з яблуками, печивом, коньяком, коли за гастрономом на площі звів комір куртки і повз розповніле погруддя за вітриною газетного кіоска, повз міліціонера в заболоченій шинелі, повз безлисті, німі тополі за аптекою попрямував до церкви, забувши, що нині тридцять третій день народження на білий світ.

За мостом на вапняні скелі намерзала каламуть, синів короткий осінній вечір, два грузини в дублянках притупували круг скляного, свічками визолоченого ізсередини ящика з оксамитовими трояндами, звіддалеку вогняний сніп нагадував калину, біля якої колядники приймають від хазяїна дари; художник ткнув гроші, і продавець відхилив скляне віко: воскова теплінь дихнула серпнем, чеканням поїздки до моря: під стелею світляки надсвічують кімнату, дві зубні щітки, вино й гасову лампу, при якій далеко за північ можна на

випадковому аркуші малювати до коліна огризком олівця, малювати сонні, заведені за голову руки, світанкову рожевінь губ, зіжмакане простирадло в ногах, що кидають бронзову тінь на фіранку низького вікна; малювати оцтовий вітер, що зриває листя з їжаків по садку, кожну зігріту поцілунком сироту на литках, циганську сережку загасаючого ґнотика, який потріскує під плескіт прибою; знати, що любов є ліками і є снодійною смертю великої дози, коли думки коханої пливуть побіч твоєї владної ревності з присмаком оцту — "куди себе притулити, куди?", жалісно зіщулені піонери на паперті обстукували черевики, від магазину плив здобний ванільний дух, від доторку до церковної стіни пальці зігрілись шорстким теплом, Ігор побачив тусклі сліди на іконному склі і на розп’ятті біля царських врат, позолочених ангелів на рушникові, зблиск підківки на каблуку молодого священика, поріг, звідки йшли в сутінь помирати під січневими небесами, а млин відлунював зойки поминального дзвона: два найсвятіші земні плачі, дзвони й жорна, один заспокоює, другий заглушає стогони лихоліть: терпли сумніви й тихло кам’яне голосіння, схоже на стукіт фрески під ноги школярів — святого серпанку, колючки з тернового вінця і сандаль при вогняному кущі на Хориві — схоже на материнську схиму, на лагідну тінь, що падає на сухий затишок край сльотавої імли; обтрусила з лисячої шапочки сніг, здмухнула пасемце з лоба, холодними віями зігріла його щоку, і дзвін затих, переливаючись у жіноче єство, "як дитина? як ти? як робота?", "дякую, Оля вдома, отримав останнього листа?", "ні, давай чкурнемо з концерту, відсвяткуємо день народження", "твій? справді? треба відсидіти це міроприєм— ство", вечір пах нафталіном кожухів, недавно витягнених зі скринь, і бензиновою гіркотою автобуса, що привіз музикантів до храму: під густим вапном художник упізнав німби над аркою, гак для панікадила, дві балалайки, три домбри, струнког на сцені оркестранта, що лицем притуляючись до баяна, пробував міхи; під листопадом вітражів упізнав нову, засвічену здивуванням, красу жінки, коли ведучий, продмухнувши мікрофон, оголосив номер і в темряві вона стиснула його коліно, "трохи побудемо, та й", упізнав стрімку плинність часу за першими акордами, за тонким грайвом мідних брязкалець бубна, за голосінням струни, за важкими миротворчими зітханнями басів, за єдиним для обох спогадом про літній танцмайданчик: сумирна

й палка, зорепадна й фіалкова тиша обривалася новими вальсами, високі, розлунені над вівтарем мелодії пекли зіницями святих під вапном, хмелили жалістю, — відтак, пригинаючись між крісел і спалахів сірничин, вийшли на слизьку паперть; кошлатисте хмаровиння деінде тануло над димарями, на мосту Віра, ховаючись від крутії, злягла грудьми на його руку, сміялась, і бабуся віником змітала з криниці снігову кипінь, впустила до хати, кіт під піччю шемерхотів сухими снопиками материнки, лампада рівномірно обсвічувала штору; засмикнув прочіл до стіни, прибрав швацьку машинку з тумбочки, куди опустив сумку; жіночі ступні зігрілись під ковдрою, губи ще пахли серпневими яблуками після коньяку, заколислива теплінь віяла гасом на розпал, вона вгадувала, чи пізнала її стара, втомлено згоджувалась, що мало вірять розлученій, але тепер однаково; крізь шпарини вітер доносив дух примерзлих по горідчику хризантем і, впираючись ліктями в солом’яний матрац, слухаючи, коли кахикнуть раптові двері, сплівши пальці в розсипаному, отавистому волоссі, підігнутими в колінах ногами стискаючі тугі, стиснуті ямки сідниць, вкотре і знову, пругка порожнеча, знову і мить осяяння блиснула прогірклим квітковим холодком, знову пестити заслухане з дитячою лукавиною лице, знов торкати ледь видимий шрамик на брові, знову цілувати голубу тінь за вушком, знов застебнути ліфчик на спині з крилатим відтиском рук, — на вулиці вежу запнула завірюха, дивно сп’янівши і голосно сміючись, Віра надкушувала м’яку сніжку, благала вибачити; художник згодився від’їхати завтра, поцілував засніжені коси на комірі плаща, пригорнув струнку, вже недосяжно звабливу постать, глянув на яскраві внизу вікна молитовного дому, повернувся і тихо пішов від воріт.

31

Сніг на плоті притрусив листя духмяного гороху, глечик, дві промерзлі тернові хустки, коли попрощався з бабусею, "і не п’єш, і сумирний, а бач, підібгала хвоста; нехай знайде собі луччого", в обрізаних битих валянках, у плюшці з витертими ліктями торкнула френзлями шалика сльозу й перехрестила художника, — вздовж попелястих ланів, минаючи чоловіка, що нагинці до кубинського мішка

збирав кукурудзу, минаючи на пагорбі обкльовану бузину в легкокрилій тіні автобуса, подумки повертався до літньої зливи на хутірському паромі, до тітки, що обдарувала теплою проскуркою у церкві, до засмиканого розлученнями, дітьми, пиятиками скульптора, який згадував Господа, тільки кленучи жінку, до смородинної роси дитинства, до дідової рушниці на килимку з білими лілями, до обкованої міддю скриньки з набоями, до широких мисливських лиж, які з доброї ясенини дід випарював, загинав, натирав воском, до подібного на сморідь бовтунів запашку димового пороху від прохолодних цівок, до небуденного настрою, коли собака, згризаючи лід на подушечках лап, замертво падав на солом’яний настил біля буди, а мисливець розперезував кожушка, рукавицею обтирав біло захукані клапани зав’язаної під бороду шапки з дерматиновим верхом, ставив лижі до причілкової стіни, на підлогу сіней кидав двійко зайців, що засклілими очима зорили в стелю, діставав з рюкзака мерзлий хліб, лису цибулину, баклагу з корком на ланцюжку і пригорщу схожої на заячу кров журавлини: той смак задимлених гостинців, той гострий звук тесака, коли над відром дід оббіловував здобич, той живий стукіт дробин об підлогу упам’ятався мрією про день, коли старий візьме загонщиком на полювання, розламає житню крумку під стіжком, на удачу плесне вогняного перваку, навчить читати звірині сліди, подарує першу встрелену, картонну гільзу, що пам’яттю про лісову хижість на довгі літа оберігатиме від невдач; проте дід рано преставився на суд всевишній, мати продала зброю, пачки пороху виносив хлопцям за сигарети і тільки потім, блукаючи, зрозумів усміхнену, мужню дідову самотність під вусами в бурульках льоду; однаковісінько собака з харчанням оскалював пащу над лапою, однаково хуртовина замітала сошейку так, що трактори вдосвіта не встигали розрівняти дорогу автобусові і діти брели чотири "кеме" до школи, ватага відчайдух на скирті егейкала до однокласниць, знала про завтрашні наганяї, перетирала вільхове листя на куриво для самокруток, однаково відгонила машину від сидорів по портфелях, грала в дурня на висадку, сніг остюкувато сипавсь за коміри, зрідка водії самоскидів, що губили в глибоких заметах брикет, сигналили на дружний свист гультяїв, котрі смажили сало на спільній шпичці, однаково бульдозер горнув по обочині

круту хвилю з піском на гребені, однаково хлопчаки натоптували солімку між риштувань воза, дядько в проклишаних кирзаках притупував круг багаття, пригощав "Запашними", з розмаху віжками понукав коней, однаково підковані копита здовбували мельхіоровий санний слід, однакове почуття морозної втоми, однакове безвілля кам’яніло, як і тепер, нагадуючи Ігореві мертвотну безвихідь: сили танули крижаним наростом на лапах мисливського гончака.

Байдужість, з якою читав "світ мені чорно запнутий, на ніч віконниці затуляю, аби спросоння не кинутись за вікно; крізь сон закричу, мама поцілує, плачем тихенько, аби Олю не розбудити; сказали в диспансері, що легені згояться, зараз відвар медунки п’є, на скіпку висохла; на вихідні гуляєм по парку, на залізних оленях катаємось, крихтами годуємо ручних лебедів; від липких чоловічих поглядів бридко, одне на умі; на свята подруга підбивала до ресторану, без замороки побачень простіше простого; напевне, обабніла геть, бо змовчала, давай доньку на коліні гойдати, ось і тепер тобі вдвох відписуємо, пам’ятає за сивого дядю; головне: довідувався Тарас, чоловік перший, казав, що зняли психозну статтю, забирає до Києва, пити покидає до виздоровлення малої; вибач, батька не замінить ніхто; польові гвоздики у вазі з колосками горять, мов живі, цілую, будь поміркований", байдужість горбатіла тінню режисера за спиною, нашіптувала, що нікуди нема вороття, присоромлювала навмисною безпам’яттю про лікарняного друга, — доклигав до коморки за площею Мічуріна, простягнувсь на матраці під замасленою ковдрою, яку скульптор стелив, ремонтуючи авто, замість простирадл слугували паперові мішки, до підлоги примерзла кавуняча скибка, від снігу повужчали дверні шпарки, гидка сирість змусила увімкнути електрокамін, що випалюючи кисень, огортав чорнотою задухи; спіраль двоїлась, подібна до клубка ситих дощових черв’яків, які точили розм’яклу землю, вогке ганчір’я за стояком умивальника, безрамні картини біля хиткої ніжки стола, слизькими п’явками прикипали до тіла, рвучи вузькі судини, звиваючись від млосного струму крові, по артеріях повзли до розбубнявілого на останньому видиху серця; і, прокинувшись, від дзиготні відігрітих мух, почув: звискують на повороті трамвайні колеса, з дерев опадає мокрий

сніг, хтось черкає сірником і бухикає за першою затяжкою, ополудні гупнув об табуретку плескач відмокрілої стелі, запахло глиною з кізяками, під вечір мухи налипли на кавунячу скоринку, зранку під ногами перехожих позліткою затріскотіли калюжі, малинова в сутіні спіраль під столом виїдала повітря; думки поволі відтерпали на третю добу, коли лежачи горілиць, покрутив радіо: нічна служба "Голосу Америки" передавала вісті про диякона, чувся копитний стукіт обходу по палатах і повставали з пам’яті розламані на переніссі окуляри з мідним кільцем, голос, що застерігав від образи Бога в собі, від двомільйонних лженаукових потвор, від псевдокультури, яка завдяки рятівному цинізмові сатаніє сімдесят вавилонських осеней: нехай печаляться ті, хто плодить печаль; остерігав від нещастя свободи, котра прикатовує до повсякденного вибору, і ніколи пам’ятати Творця, коли нові хмари надходять слідом за дощем і настає час, про який скажеш: немає радості в ньому! згадалось одутле від довгого неприродного сну лице служителя храму, терпляча, завжди здивована усмішка в черзі до перукаря, котрий по понеділках наказував розпарювати щетину, білохвостим помазком пінив мило в бляшанці, гострив об ремінь притуплені леза, недбало кидав на коліна вафельного рушника, зрідка косував на одеколон на підвіконні й задобрював хворих анекдотами про Чапаєва; "давно могли дременути разом, покинь ці сумніви, диякон покладається на милість долі, і що йому порятунок у втечі; годі, він своє дотерпить для справедливості німих, чиї благання висповідає перед горнім престолом"; по радіо взялися зачитувати бюлетень розшуку родичів: якийсь Петро, чию названу матір кликали Варварою, запитує за брата Андрія, якийсь батько, уродженець Дрогобицького району, хоче отримати листівку від синів, "кругом однаково розгублені серед однакових згуб; дехто ще сподівається, а ти стомлений, ти забув покликання витворити надсвідомість і з’єднати над річкою крейдяні береги; за самолюбну скорботу будеш покараний ти", — жах паяльною лампою різонув очі, випалив серпневу барвистість волі, відтак сльоза запекла образами санітара, тоскною, принизливою несвидючістю від таблеток мажептилу, "свіданками" з мамою, прощанням крізь кухонне вікно, сном, бо врешті забувають і забутих провидінням.

Ніщо не боронило від туги за райцентром; досі вікно молитовного дому замурував іній, мати на самоті опалює одну кімнату, досі рибалка з ящиком за спиною скрадливо пробує лід, піонери піском посипають ковзанку, досі бабуня переписала молитвослов і під лампадний блиск на фіранці почуєш: "недуга найдена, наслана, надумана, нагадана, недуга вітрова, водяна, земляна, я тебе виговоряю, на сім вітрів відпускаю", чути приємний доторк ножа до гарячого лоба, до гарячих грудей під розхристаною сорочкою, "я тебе виговоряю, на сім вітрів відпускаю, тут тобі не бувати, крові не спивати", дужа, дарма, що стареча, рука підводить голову до кварти трав’яного з медом відвару, "я тебе висилаю на моря глибокі, на гори високі, де люди не ходять, де дзвони не дзвонять, там тобі нагулятися, з братчиками повидатися, амінь", спалахи свідомості повертали до комори, і вогняний спіральний черв’як зрідка тускнів од протягів, "правду казав диякон, що надійде час, коли сам запросишся до лікарні; доки заважати існуванню нормальних людей? внормованих ким? головне розв’язати світ жінці, любій жінці, чарівній жінці, не бути тягарем", — на четвертий день змусив себе вийти на світло, край площі завернув до пивбару: над кістками розламаної риби лунав голос циганкуватого майстра з будки вулканізації, бракувало посуду і тому декотрі пили з молочних пакетів, пили з дволітрових банок, пили з консервів з-під томатної пасти; Ігор зіщулився, витер носа підкладкою курточки, звів коміра й закурив у рукав, циганкуватий торочив плюгаві історії про гостей при дорозі, перехопив погляд сивого: "що, й тобі закортіло, здихляк?", художник озирнувся, щоб побачити, до кого звернені слова, тоді, зрозумівши, плюнув і стомлено обтис п’ятірнею защетинені вилиці, здригнувся від перегарного диху, — Сава припізнав пам’ятного від київської пори знайомого, правда, тоді бородатого, зустрів на сходах однієї криворилої, своєї матері, по п’янці вибовкав Андрій, таки так, оце, значить, батько, татусь, благодійник, праотець, корінь роду, ти диви, смикається, остання чухавка напала? тримай дяку, порятунок від дрижаків, кинь здивовано зирити, пізнаєш, як покидав мене напризволяще? — художник, долонею оберігаючи зір, устиг помітити крізь пальці: в жилавому кулаку зблиснуло щось подібне на скальпель, мовчанка юрби обпекла болем, лезо, тихіше від спалаху павутини, сікло виріз

благенької сорочки, сікло груди, сікло зсудомлені над чуприною руки, а пам’ять художника чіплялася за деталі: от спурснув за пояс алюмінієвий, подарований дияконом, хрестик, обрізало шовкову нить, от кров гаряча, хутчій засохне, відійти до стіни, сісти на підлогу, міцніше ліктями стиснути живіт, дурна дитяча думка, що киші полізуть, оно посеред дороги зупиняє таксі, нехай біжить, від себе тікають тільки прокляті, мигавка виє, це підлікують і не минути психушки, радій, тепер все одно, виклянчити аміназину і спати, спати, спати.

32

За дверима сільклубу Андрій чув: роєм ос дзигонить обірвана стрічка, і парубки, витрусивши з кишень дріб’язок, за підсобівкою кінобудки радісно налапують пластмасового корка, — другий місяць приймакуючи, зрідка наві— дуючи матір, звик проводити Зою на роботу і після сеансу забирати додому: завагітніла, несподівано злагідніла, втратила бажання до посиденьок, часто запитувала чоловікових порад; він розумів: "це остання сподіванка заміжжя; якої-то заспіває потім", обмитав чоботи, згадував тиху, сумирну поштарку Олену: недавно прислала запрошення на весілля, трапився лікар вендиспансеру Колега, правда попиває на самоті, але хто зара святий? згадував блукальних приятелів, циганкуватого Саву, ждановського аліментника Конопляного, скалоокого Сергія з вічно спітнілим переніссям, мабуть, по колу пускають слоїк пива з горілкою, якщо досі не попутали синів гуляйполя; запізно народилися, хіба що для сексуальної революції, одним махом обротають самого диявола, рік-другий ще пошумують, стягнуться на кооператив, гад буду, коли газета не пропечатає їхні мармизи; принаймні чесніші від тих, котрі махлюють вагонами; брехня собача, злодій є злодій, просто тобі поталанило, хлопче; цить і відригуй капустяний смак дурної грошви; скоро осінь, скоро синню палаючої сірки роспросторитьсяся височина, зрудіє, вивітриться по схилах чорнозем, крилами бабок стрекотітимуть на вітрі сухі кленові ключечки, дотліють берези, зіржавіє забута сіялка скраю озимого, збитого худобою поля, зіржавіє обкинуте інеєм череп’я дубового листу, зіржавіють рубці поранених калиною снігів, зима залиже сукровичний обрій, вилікує

хвору осінню кров, морозний дух стане конвалійним запахом, що задурманює дужче смерті і дужче осені; а мамі він доповідав, що в тестя розвів кролів, міх полину за день струблюють, зате на зиму вам шапка, для бабуні рукавиці будуть; коли до свеї хати перейду? Бог зна, жінку сам чорт не перепре, каже, боюся свекрухи, та й старий уже геть здитинів, сидить на призьбі й насварює ціпком падолист, сини навідували, здерли золотого образка на пропой, чого плакати, мамо? дерті для поросят два мішки змолов, часник зимовий посадили, брикету причеп хлопці обіцяли після жовтневих підкинути, бабцю перед Різдвом заберете до себе, дістав на весну поліетиленової плівки для теплиці, редьки насіємо, огірків куди твоє діло! ну, чого ви, мам, приходьте туди, хіба якщо без дитини, то без гріха? покиньте оплакувати, своїх ще догляну, — а мати витирала сльозу хвартухом, в печі потріскувала, сохнучи, низанка груш, кіт, вигинаючи спину, терся об валянок, над портретом брата зів’яли нагідки, з дерев’яної рами злущилась полакована соломка; мати, щоб затамувати біль по синові, згадувала давнє минуле: пшениця така, що вуж не пролізе, одні жнуть, другі перевесла в’яжуть, треті копи кладуть, а ще зимою чоловіки льоду нарубали на ставку і накагатили в глибокому погребі, а тоді кривий Федір везе на поле дубову бочку води з крижиною, ми малі на полудрабку, як ворониння, кричимо: "ой ти Галю, Галю молодая..." — матері здалеку з-під руки впізнають, де чия дівчина майорить кісником, кухарка наллє отакенну миску борщу, молотимо ложками, коні біля коритець відгонять ґедзів, і так охота знайти той льох, повен зимової стужі; чеберяєм на передку воза ногами, на гурт одну волошку нюхаємо; їздовий батожив коня так, що мусили пригинати голови, коли пужално замахувалось назад; і сідали на степове озеро дикі качки, ондатра з очеретиною впоперек зубів глипала крізь татар’я на галасливу підводу, вітер від крайніх меж ніс пелюстки соняшників, мліла в печі гладишка відстояного на сир кисляку, батько давав по пригорщі сухих вишень, голодна пора заходила; свекрусі моїй дісталося, — на болоті Валя скубла їстівний рогіз, коли її до табору на вигоні підібрали цигани; батько ще восени закинув на плечі сокиру, по людях теслею заробіткував, надсилаючи до села кминний буханець, сало, ляльку з липового поліна для ваги в торбі; саме розголос про ковбасників пішов, і голова колгоспу

гарцював на кобилі: глядіть мені, куркульські гади, хазяїн пошився до банди, учтіть, приймем мєри! — мати в плач, дітей по родичах роздала, по слідах чоловікових зникла за ясенами в тридцять третій зимі, тітка своїх насилу доглядала, нігтями з шпарин столу видлубувала здерев’яніле тісто; нищечком пухли; звичайно, ніхто не метнувсь за дівчиною, коли циганва від хати до хати полізла: десь поцупити охлялу на сідалі курку, десь розварену на кисіль, гнилу картоплину; правда, тітка накинула на Валині плечі свитку, засокоріла: стрінеш батька, напитаєш на хуторах маму, чого, доню, лежачи, смерть приймати, в ямі належимось, — краєм ока дівчина помітила сестру, яку згодом бригадир відтарахтарить до тюрми; циганки в квітчатих спідницях трясли сережками й відсварювались від сільських молодиць, що підбочені й люті кричали: а нех вас трясучка об землю розіб’є! — ціхо, стидомирниці, — відказувала котрась циганка, ополоником знімаюччи шумовиння з м’ясного варива і випускаючи під лоб тютюновий димок, — ціхо, дурні! циганчата увихались поміж ворогуючих сторін, за соромітні частівки клянчили по пару копійок, чоловіки обсмикували атласні сорочки й отавою змахували попіл на чоботях, походжали півнями між багать, між ковальських міхів, між барвистих наметів і до смерку не мовкнув, не тих дзвін молотків об похідне ковадло, — вона благала Заступницю біля шатра, куди за лікоть підвела стара циганка: багровосмуглий, зморшкуватий на лобі бородань сьорбав липовий чай, під кожухом, на голому тілі дзенькало дванадцять хрестиків: ану, обернись, ану, стань отуто, покажи зубки, поцілуй руку, мирова дєвочка! поплескав по голові, аж хустка збилась на очі, проте вона забула страх, ступила до пропахлих кіньми людей під зоряним небом, доки бородань, підперезавшись, поправив намисто на грудях циганки: навчиш гадати, замовляти кров, ворожити, вишіптувати бешиху, тоді поглянемо! парубки кліщами опускали малинове залізо в жбанець води, полою засмальцьованої сорочки дитина виловлювала з казана дрібні кусінчики здьору; поки кухарка вказувала на підводі місце для сну, довша неба й глибша ріки дівоча пам’ять облітала колгоспний сад, де вторік трусили сливи за копанкою, підходив дідуньо в безпогонному кітелі і збирав розкидані невдалік від сторожки торбинки, порпався за пазухою: осьо грушок вам приніс, сідайт побазікаємо, як там школа?

стоїть ще? самотній, мов перст, дідок не відлякував ні старих, ні малих, казав голові: голубе, всього не винесуть, зазимую тута; тобі тільки сніг сторожувати, дорікав голова; не скажи, голубе, зайців тра нагонити, гризуть анафемські кору, ох і гризуть; отож дід, сидячи на кротовині, простягав ноги, обдаровував спасівчанками, а криволапий, німий його цуцик ласував медовими сливами і, витягнувши писка, спльовував кісточки на лопух, сторож зітхав: голова мене сварить, колгоспники лають за недорід, цуценя скавчить, горенько мені, горе! діда судили за "врєдітєльство", школа закрилась, бо вимерли вчителі, на Різдво сходили два лиховісні сонця над хмарами, який зараз місяць над озером? там, церква пірнула і дзвони скликають на правду велику: візьміте золота й срібла з фараонової казни, приведіть рідню з пустелі голодної, — крізь сон благала помилувати, прокидалась від дзенькоту збруї, коні попасом по канавах щипали траву, старий циган давав до рук згребло, щоб вичісувала реп’яхи з грив, сам обмацував упряж, мастилом із міхурця везяв натерті посторонками боки і цілував зірчаті лоби жеребців; знов колеса намотували дратву тванюки, знов за обпавутиненим віконцем кибитки під линялим верхом половіло марево, знов бовваніла на пригірку бортняна сосна, знов циганка здавала гадальні карти, знов селяни горбатіли під клунками домашніх скарбів, кидаючись від обозу, і якось Валя побачила простоволосу, поверх кухвайки обмотану хусткою тітку, що заковізла в канаві, за плече торснула тіло небіжчиці: зрятуй мене смертю своєю, мам! гарапник колючим дротом різонув по ногах, "тікати надумала, брись, кажу", за халяву чоботиська бородань запхнув нагайку, яка в такт ходи гадючилась по мокрій глині; помилкова радість степів німувала під попелястими небесами; люди йшли старцювати до Києва, сунули за лісовими ягодами, брели на шахти, клигали топитись без сторонніх очей, листяні вихори поводирювали сліпих, блакитнів спів жайворонка, цвіло жито на стрісі, пори року покинули світ, і вона украдьки кидала солому на жухлий, вигорілий спориш, щоб знайти по золотому сліду шлях додоми, — отаборились на безлюдному хуторі, постягували з горищ змійовики, житнім тістом обліпили покришки на казанах, давай самогонити, давай, обнявшись за плечі, бутіти пісень; дівчина до погрібника віднесла гранчастого бутля, метнулась навтьоки попід

тинами, таки піймали й каблуком наступили на косу: а пшоно жерла! а грілась біля вогню! а растаку твою і перетаку! смерділо дьогтем, тобі блювотиною, коли везли впоперек сідла: циганчата зраділо хапались за стремено, і по головному наметі тліли відблиски кінського жиру, що палав у черепку; потім над'їхали лісовики у смушкових шапках в яглиці, за ковбасу вимінювали настояний на кураках самогон, згодом прольоткою зачастив енкаведист Злиденко в портупеях навхрест, брав данину горілкою, обсмаленими курами, антонівкою в розмальованих кошиках, новою, обцяцькованою золотом збруєю, за полиновим пустирем дико горланив "Красная Армія, бєлий барон...", паляв із маузера по воронах на ясені, а Валя, вдихаючи пекельний дух смалятини, підмітала пижмовим віником пір'я до триноги, допомагала варити любисток для купелі; за греблею ухкали сичі, бородань щупкою жару припалював люльку, і, засинаючи на возі з пучком соломи, вона бачила розвіяний по всіх усюдах дороговказний вогонь, чула далекий подзвін від лісового озера-безодні з рубленим храмом на дні; глибинні потоки розгойдують язик дзвона: гуде від підземельного холоду мідь, туман нагадує тремтячу, змилену шкіру на лошаку білої масті, від судомного дзвону в'яне зозулинець і гаснуть сни, — плакала безголосно, ще не відаючи, як ковбасники проламали обухом голову батькові, як сестру спаралізувало в тюрмі, як мати гибіє в саманній халупі, в колисці під сволоком гойдає кошеня, доки кіт янчить, доти матінка плаче, коли кіт замовкає, мати здрімне: суху, згорбатілу на ослоні, сусіди знайшли, поховали серед могил, що дибились над могилами; вона плакала серед Бог вість якої зими і вдихала пріль злежаного в шаньці ячменю, цигани час од часу обкрадали вимерлі села, гнали горілку, забували за дівчину, що згадувала бачені по світах подерті нігтями, одутлі від пухлятини, примерзлі до столу обличчя покійників, за жодним спогадом не впізнавала рідних лиць, слухала видзвін, обв'язувала й стягувала хустку на розповнілому попереку, немов зашморгуючи немовля в собі; таки за третій раз вивтікала, за скрипом хатніх дверей ікона Заступниці впала на діл; вона зліпила образ вишневим клеєм, встигла нагріти баняк води в печі й обродинилась Михайлом, батьком твоїм, що заблукав по дорогах солом'яних...

...спогади про люті часи повертали від сонних вокзалів, калюжі місячно іскріли льодком, коли Андрій під руку із Зоєю йшов від клубу і думав, що, може, немовля спокутує, забуде блукальний сум, — гупали лапами кролі в клітці і від ряднини на плоті пахло полином.

33

Поїзд рушив і, щоб заховати діряві шкарпетки, санітар ліг ногами до вікна, звично підпортфелив потилицю, глянув на хворого, що лицем до стіни облягався на голій лаві: буйний? попробуй вгадати мовчуна, той художник також не просторікував, легше знатися з говіркими, факт (добродій недавно посів місце старого, з наколкою орла, санітара, мав двох чужих, недоношених онуків, зрадливу жінку, плюс аліменти, що після нічних чергувань гнали на розвіз утеклих, яких час від часу затримували на вокзалі, виясняли особу, потім везли до обласних психлікарень), дурні плещуть, духовкою приворожила, одна ніч варта всіх осеней, така гнучка, здобна хода, така серпанкова зваба над зірчатими панчохами, такі стиснуті ліктями груди, з’являєшся і її не поменшало, і витре об хвартух мокрі руки, догризе моркву, онуки позасинають, крізь металевий цокіт брудних вод умивальника долине тріск наелектризованого шовку, коли підігнутими колінами зіжмакає мою газету, цьомне маківку, зачекай, Ларисо! з блокнота дістав фотокартку: жінка нібито насміхалася, згадав, що це ж глянцеве обличчя даруватиме приязну усмішку по дорозі назад; справді, чудасія з бабами; той художник послав листа до коханої, конаєш зо сміху, спускаючи в унітаз, а що? кореспонденція на приколі, сам собі винен, чого звівся цапки на лікарів, який приклад для буйних, ти диви-н, — вискнули гальма, поїзд пристояв перед шлагбаумом на переїзді, санітар ковтнув лимонаду, побачив під миготливим світлофором землисту на лиці тітку з брезентовою торбою; то Ігорева мати розносила по людях свіжину: син під чарку любив пийнути присоленої поросячої крові, торкнути сигаретою паяльну лампу, доки колюни в засуканих по лікті кітелях кидали важкі, фіолетові киші в тазик: сусідам дивно, мовляв, такого багацько наклали, коли-то своїм оддамо? давно не писав, змалку ображений, лагідний, пісень тихесенько співати любив, за безцінь

скуповував старі платівки, ото пензля відкладе і музики слухає, спокусився мистецтвом; кіоскерка роз— казувала, поцупив репродукцію картини; нема, нема, коли заскакує весь буряковий, кинув паперову качалку й навтьоки, аякже, злодійством рід не ославився, прадід розписував храми, дід за колгоспного художника був, батько обмальовував причілки, колодязні дахи, аж радість, записали сина до художнього вчилища, потім інститут, коли злигала нелегка з Анною, бачу, гості, талія широким поясом стягнута; згори бездимно, розковбасила губи на кожен пчих; після армії писали, вернись, здитинієш по світах, куди там, чим далі від'їздив, тим ближчою вона здавалась; випадкові по електричках співчуття заневолили сина, за чий гріх? за всіхній? з подвір'я мати помітила за столом літньої кухні радісно зсутулених чоловіків, що хрумкотіли огірками над сковородою, кішка злизувала на порозі кров, і мати вибрала з поштової скриньки районну газету, ще поторкала всередині холодну бляху, залізо зітхнуло порожнім звуком, кинула слизьку торбу на мисник, лягла одягнена здрімнути до зміни в лікарні, і наснилося, що син на пагорбі озирає з-під руки розсохлі руді діжки, білий від солі дерев'яний поміст, на якому бородаті рибалки, кривими тесаками кромсаючи улов, придротовують молоді голови до тухлих рибин, зелено з позолотою спалахує товчене скло і горілчані корки, луска сріблiє на жилавих, волохатих руках, линялими стягами полощуться сіті за річкою, а син п'ятірнею розчісує сивину, стоїть, упам'ятовує ловців неправедних, — крізь перестук коліс санітар відчув погляд хворого і простягнув чоловікові пачку "Прими", яку завсігди тримав, щоб задобрити супутників: вгадай, чи кметує поцупити справу, чи дати драпака, чи жде сонної години, як отой Конопляний; ото махновець, зранку люди гасають босі до провідника, де туфлі, де бурки, де сапоги? бачу, ждановський артист заскалився, долонею позіхи прикриває, гигоче в подушку, вночі до свого ящика стягнув взуття, то я вступився за чокнутого, мовляв, шизи перемкнуло, зрозумійте каліку, проте чорт зна, мабуть, думав намилитись, узагалі, ці сумашедші, як листя, доки помічаєш, доти спотикаєшся об них; візьми добери, коли шлангує, коли дурогонить; нема їм віри, сумашедший, значить, годі блукати, годі замакітрювати бідні голови керівників, то їм пенсію, то роботу, то виборчі права, то першу групу, сиди сиднем при дверях

закритої палати, ні, колесувати треба від Урала до Бреста, ловлять, лікують, а нех воно сказиться, ото метляє на стрілках, накурився мій кролик, ти скажи, аміназину вліпили, а не спить, таки добре, що неговіркий, один був гарчав, як бензопилка, до провідниці підліз, тихцем чаюють на пару, до анекдотів про Петьку й Анку дійшло, виймаю з портфелика його справу, колись про семеро вбитих наплів, провідниця склянку з окропом гризе, кажу, це сумашедший, нам окреме купе виділяйте, бендзь цє здрави і грайцє марша, пані мувє по-пульськєму? сто чортиць мені в дихало, бригадир опупів, закликає до "есве", культура, дипломати по три слова бовкнуть і мовчать на коридорі, мій маршалок отетерів, якось по шияці врізати невдобняк, державна інтелігенція і ми при ній, защіпнулися ізсередини, звичайно, один художник був козирний, да, сключітельний був парняга, — над випадковим райцентром зоріло на кургані сторожове світло, гримотів міст, і тінь поїзда, підрубуючи дерева, ламала декорації невблаганного часу: погляд художника світав до інтернатських дітей, яких здали на перевихування, головлікар, аби призвичаїти до обстановки, на три дні приписав вітаміни, діти під ґітару витанцьовували гопака, підперезані простирадлами, потіха й годі, а це що за конверт? посадити на сірку! блиснув обоймою зубів головлікар; малі скиглили, жар присушував шкіру до кісток, а якщо температура нормальна, сестра знов коле спухирені абсцесами сідниці, диякон відносив інтернатників до туалету, Ігор, видать, тонко— сльозий, першим визвірився, не маєте права; дуреписько, прав той, у кого більше прав, мовчи й не пікни, самого недавно виловили порізаного; ах так! головлікар щось нарейзав у картці, сестра тільки виконує припис, чую смерком художник марить, кохана, крихкість нашого літа межувала з божевіллям до листа: всупереч засторогам, поновила шлюб, знаю, що ненадовго, від нього, як і від тебе, боюсь народити неповноцінне дитя, вибач, ніколи не уявляла тебе вітчимом, коханцем так, можливо, звикнувши, знайду спокій, про щастя забула мріяти, сумую за тобою іноді сильно; цареградські лодії пливли повз засоромлене жіноче світло в накипі сукні, повз десяток недомальованих акварелей, повз заступництво за малих, якщо я гірший за вітчима, люба! — а тоді гукаю медсестру: глянь, сходить піною, викликай-но бригаду, бо головний жабри засолить і викине по статті;

молода мимра дякує, роздобрилась на чистячок, спирт є спирт, правда, хутенько наспіли, ратицями каблуків заступачили коридор, вибачаються, я заспокоїв, дав сумашедшему таблетку прокопану, щоб підлогу підтер, один дебелий масажував груди, упрів, скинув шапочку на підвіконня, по енцефалографі зелена хвилька стрибає, другий мізерніший поряд вклякнув, мусить щось діяти, доки серце пульсує, покинь, — непорядок, канєшно! диякон стовбичить за одвериною, Господи, милосердним будь, укріпи за брамою єрусалимською; на нього цитьнули, підключили Ігореві той апарат, що електрикою оживляє, дебелий закурив, менший слідкує за зеленкуватим тремтінням, хворі голосно сопуть, вдаючи сонних, минає чверть години, початок третьої, медсестра й собі запалила ментолову з фільтром, нащось на тапчані обскубнула клейонку, дим могутнім крилом черкав кахляні стіни, на підлозі сірів ґудзик, одірваний, коли попід руки з палати тягли, на каблуках засох червонуватий суглинок, швидка коротко фафакнула за вікном, дебелий очима пошукав попільницю, загасив сигарету об кактус, медсестра сіла заповнювати журнал, обіруч підсунула крісло, вдруге просурмило за свинцевим від туману склом, менший обтер нікотин на губах, ловко обсмикнув поли халата, я тільки помітив, як вони перемигнулися, дебелий відкинув пітного чуба, крутнув ручку на апараті, стрімка очеретяна блискавка пропекла більмуватий екран, диякон за порогом перехрестився: прости, Господи.